

8612684

รหัสโครงการ.....

รายงานการวิจัย
เรื่อง

วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
LIFESTYLES AND IDENTITY OF PEOPLE IN KLONG LUANG DISTRICT,
PATHUM THANI PROVINCE

อาจารย์พิชญานี เชิงศิริ ไชยยะ
อาจารย์นารีนารถ วงษ์ปรีดา
อาจารย์สิริวิทย์ สุขกันต์
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

รายงานวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนจาก
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์
งบประมาณแผ่นดิน โดยผ่านสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ปีงบประมาณ 2563

อธิบดีกรมการ 2009/64
จาก
คณาจารย์และคณาจารย์ มจร. วไลยอลงกรณ์

หัวข้อวิจัย วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
ชื่อผู้วิจัย อาจารย์พิชญานี เชิงศิริ ไชยยะ, อาจารย์นารีนารถ วงษ์ปรีดา และ
อาจารย์สิริวิทย์ สุขกันต์
ที่ปรึกษา .....
หน่วยงาน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ในพระบรมราชูปถัมภ์
ปีงบประมาณ 2563

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 2) เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี และ 3) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยพบว่า วิถีชีวิตของประชาชนในเขตชุมชนตำบลคลองสาม คลองห้า และคลองหก มีความคล้ายคลึงกันในหลายลักษณะ ทั้งบรรพชนกลุ่มก่อตั้งชุมชน ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และเชื้อชาติ ขณะที่ อัตลักษณ์ของชุมชนคลองหลวง คือ ประวัติศาสตร์คลองขุด บ้านจัดสรรมุดหนาแน่น อดีตดินแดนวัฒนธรรม เชื้อชาติ ย่านดำรงชีวิตเมืองกึ่งวิถีเกษตร ส่วนในด้านการเปลี่ยนของชุมชน จากการศึกษาพบว่าชุมชนคลองหลวงมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) ปัจจัยด้านกายภาพสิ่งแวดล้อม โครงสร้างพื้นฐาน ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ 2) การใช้ประโยชน์ในที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยมากกว่าด้านเกษตรกรรม และ 3) วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชนพื้นถิ่นลดบทบาทลงจากวิถีการดำเนินชีวิตปกติ แม้จะยังมีความพยายามอนุรักษ์และสืบทอดไว้

คำสำคัญ: วิถีชีวิต, อัตลักษณ์, คลองหลวง

Research Title Lifestyles and Identity of People in Klong Luang District, Pathum Thani Province

Author Pitchayanee Choengkeeree Chaiya, Narinat Vongpreeda, and Siriwit Sukkun

Research Consultants .....

Faculty Humanities and Social Sciences

Budget Year 2020

Abstract

Research of Lifestyles and Identity of people in Klong Luang district Pathum Thani Province. There are research objectives 1) To study the way of life of people in the community in Klong Luang district Pathum Thani Province 2) To find community identity in Klong Luang district Pathum Thani Province 3) To study the changes of the community in Klong Luang district Pathum Thani Province. From the experimental results, were found that people in Klong 3, 5 and 6 have some similarities in many ways such as their ancestors's nationality. The identity of community are living by human made canal and living with agriculture life. From the study point that there are 3 important transitions of community which are 1) Physical factor: environment, basic structure and utilities 2) The benefit from land for living more than for agriculture reason 3) Ancient culture have decreased their role even though people trying to preserve.

Keyword: Lifestyle, Identity, Klong Luang

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง “วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” ในครั้งนี้ จะสำเร็จไปได้ ด้วยความอนุเคราะห์และสนับสนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) คณะผู้จัดทำขอขอบคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ที่ได้ช่วยสนับสนุน และส่งเสริมการดำเนินการวิจัยให้สำเร็จลุล่วงไปได้

ขอขอบพระคุณ คุณลุง คุณป้า และผู้อาวุโสในชุมชนตำบลคลองสาม ตำบลคลองห้า และ ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ที่ได้อนุเคราะห์ให้ข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์ ภาพถ่าย ครอบครั้ว และร่วมทำกิจกรรมเรียนรู้

สุดท้ายขอขอบคุณ ผู้ร่วมทำงานวิจัยทุกท่าน และผู้ที่อยู่เบื้องหลังการสนับสนุนงานวิจัยใน ครั้งนี้

คณะผู้จัดทำ

มกราคม 2564

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(5)
สารบัญ	(7)
สารบัญภาพ	(9)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.3 ขอบเขตการวิจัย	3
1.4 คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
2.1 แนวคิด ทฤษฎี เอกสารที่เกี่ยวข้อง	4
2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไทย	4
2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนศึกษา	8
2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์	11
2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญา	13
2.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิต	20
2.1.6 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อ	22
2.1.7 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	24
2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	30
2.3 กรอบแนวความคิดและขั้นตอนการวิจัย	34
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	36
3.1 ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย	36
3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล	37
3.3 เครื่องมือในการวิจัยและการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ	37
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล	38

(8)

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิจัยวิถีชีวิตอัตลักษณ์ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	39
4.1 สภาพทั่วไปของจังหวัดปทุมธานี และความเป็นมาของอำเภอคลองหลวง	39
4.2 วิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	47
4.3 อัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	63
4.4 การเปลี่ยนแปลงของชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	72
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	79
5.1 สรุปผลการวิจัย	79
5.2 อภิปรายผล	80
5.3 ข้อเสนอแนะ	83
บรรณานุกรม	84
ภาคผนวก	91
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์โครงการวิจัย	92
ประวัติผู้วิจัย	96

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า	
1	แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่อำเภอในจังหวัดปทุมธานี	42
2	คลองรังสิตประยูรศักดิ์และทุ่งรังสิตในอดีต ถ่ายรวม พ.ศ. 2490-2491	43
3	ชานนาในสมัยรัชกาลที่ 5 ยุคชุดคลองรังสิต	44
4	แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	46
5	คุณวิเชียร ราชบุรี ประธานหมู่บ้านวรารักษ์	54
6	การสัญจรทางเรือของคลองหกในอดีต	63
7	ตลาดปากคลองหก หมู่ 16 ประมาณปี พ.ศ. 2512 ในภาพเป็นพิธีแห่นาค	72
8	ถนนลาดยางทอดตัวไปยังพระพุทธรูปที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชนในชุมชน	74
9	สายวรุณ วีระยุทธ ข้าราชการครูชำนาญ	74
10	พื้นที่ทุ่งนาบางส่วนที่ยังหลงเหลืออยู่ในเขตตำบลคลองห้า	76
11	สภาพคลองขุดปัจจุบันในเขตพื้นที่อำเภอคลองหลวง	76
12	สินค้าจากกลุ่มอาชีพในตลาดท่องเที่ยววันวิถี ตำบลคลองห้า	77
13	การแต่งกายและการรับประทานอาหารร่วมกันของครอบครัวหนึ่งในชุมชน คลองห้า	78

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

ปทุมธานีเป็นจังหวัดเล็ก ๆ ที่อยู่ในเขตภาคกลางห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางเหนือประมาณ 46 กิโลเมตร ซ่อนตัวอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศเหนือของจังหวัดนนทบุรี เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำไหลผ่านกลางจังหวัด จึงทำให้พื้นที่ถูกแบ่งเป็น 2 ซีก คือ ฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 1,565 ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 7 อำเภอ ฝั่งตะวันออก ได้แก่ อำเภอธัญบุรี อำเภอคลองหลวง อำเภอหนองเสือ และอำเภอลำลูกกา ฝั่งตะวันตก ได้แก่ อำเภอเมืองปทุมธานี อำเภอลาดหลุมแก้ว และอำเภอสสามโคก เหตุที่ได้ชื่อว่าปทุมธานีนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จประพาสเมืองสามโคกทอดพระเนตรเห็นพสกนิกรชาวรามัญทั้งหลายหลังไหลมาทูลเกล้าฯ ถวายดอกบัวแต่พระองค์อยู่เป็นเนืองนิตย์ จึงพระราชทานนามเมืองใหม่เพื่อเป็นสิริมงคลว่า “เมืองประทุมธานี” ซึ่งหมายถึงเมืองแห่งดอกบัวนั่นเอง สมกับเป็นเมืองที่มีบัวอยู่มาก เกี่ยวกับเรื่องชื่อนี้ ช่วงปี พ.ศ. 2459 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำว่า จังหวัด แทนคำว่า เมือง เมืองประทุมธานี จึงมีชื่อเป็นจังหวัดประทุมธานี และทรงให้เขียนชื่อใหม่ว่า “จังหวัดปทุมธานี” ต่อมาตัวเมืองประทุมธานี ได้ย้ายไปตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านฉาง แล้วย้ายไปที่บ้านโคกชะพุด เมื่อปี พ.ศ. 2439 แต่ด้วยบริเวณนี้เกิดน้ำท่วมแทบทุกปี ลำน้ำก็เป็นคล้ายแหลมยื่นออกไปมาก ทำให้จอดเรือได้ไม่สะดวก จึงได้ย้ายเมืองไปตั้งใหม่อีกครั้งที่ตำบลบางปรอก แล้วเริ่มก่อสร้างศาลากลางจังหวัดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460-2462 และด้วยในอดีตสถานที่ตั้งว่าการเมืองมักจะย้ายไปตามที่ตั้งจวนของผู้ว่าราชการจังหวัด เมืองปทุมธานีจึงมีการย้ายอยู่บ่อยครั้ง จนในที่สุดศาลากลางจังหวัดปทุมธานีก็มาตั้งอยู่ที่ตรงสี่แยกถนนปทุมธานี-ลาดหลุมแก้ว ติดกับโรงพยาบาลปทุมธานี ส่วนด้านทิศตะวันออกของเมืองปทุมธานีซึ่งเป็นทุ่งกว้างใหญ่เรียกกันว่า ทุ่งหลวง ได้มีบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามมาขอพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชุดคลองขึ้นในทุ่งแห่งนี้ จนกลายเป็นคลองขนาดใหญ่ เรียกว่า คลองรังสิต ประยูรศักดิ์ ตามพระนามของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ ผู้ทรงกระทำพิธีขุดดินเป็นปฐมฤกษ์ ต่อมาประชาชนได้เข้ามาอาศัยกันเป็นจำนวนมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นจังหวัดขึ้นอีก ชื่อจังหวัดธัญบุรี (แปลว่า ข้าว) ให้คู่กับจังหวัดมีนบุรี (แปลว่า ปลา) (สมัย สุทธิธรรม, 2543: 9-11)

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ยุบจังหวัดธัญบุรีมาขึ้นกับจังหวัดปทุมธานี เมื่อ พ.ศ. 2475 ทำให้จังหวัดปทุมธานี มีเขตพื้นที่ดังนี้ อำเภอบางกะดี (อำเภอเมือง)

อำเภอสามโคก อำเภอลาดหลุมแก้ว อำเภอธัญบุรี อำเภอลำลูกกา อำเภอบางบัว (คลองหลวง) และ อำเภอหนองเสือ (เทียมจันทร์ อำเภอ และคณะ, 2537: 4) แม้ว่าจังหวัดปทุมธานีจะมีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำเกษตร แต่ฝั่งตะวันออกก็มีความเจริญเติบโตของเมืองด้านธุรกิจการค้า มีนิคมอุตสาหกรรม มีห้างสรรพสินค้า โดยเฉพาะชุมชนบ้านจัดสรรที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมากมาย เพราะเป็นพื้นที่ติดต่อกับกรุงเทพมหานครที่มีการขยายเมืองออกมากลายเป็นชานเมืองกรุงเทพมหานคร ปัญหาต่าง ๆ ของความเป็นเมืองจึงเกิดขึ้นเช่นเดียวกับเมืองใหญ่ เช่น ปัญหาการจราจร ปัญหามลพิษ สิ่งแวดล้อมที่ทุกคนต่างก็ร่วมมือกันปรับปรุงให้ปทุมธานีเป็นจังหวัดที่น่าอยู่ สวยงาม และน่าท่องเที่ยว (สมัย สุทธิธรรม, 2543: 12-13)

จังหวัดปทุมธานีจึงเป็นจังหวัดที่มีความผสมผสานกันระหว่างความเป็นชนบทและความเป็นเมือง มีเอกลักษณ์ที่น่าศึกษาค้นคว้าถึงความผสมผสานกันของวัฒนธรรมเมืองและวิถีชนบทโดยเฉพาะอำเภอคลองหลวง ซึ่งมีความเจริญค่อนข้างเด่นชัด เนื่องจากมีถนนพหลโยธินตัดผ่านและมีการขยายถนนเพิ่มขึ้นทำให้การคมนาคมสะดวก ทั้งยังมีโรงพยาบาลขนาดใหญ่ตั้งอยู่หลายแห่ง ได้แก่ โรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ โรงพยาบาลภัทรธนบุรี และโรงพยาบาลการุญเวช มีสถาบันการศึกษา ได้แก่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ และมหาวิทยาลัยกรุงเทพ มีห้างสรรพสินค้าฟิวเจอร์พาร์ครังสิต ห้างสรรพสินค้าเทสโก้โลตัส และห้างสรรพสินค้าบิ๊กซี จึงทำให้มีหมู่บ้านจัดสรรเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ในขณะเดียวกันอำเภอคลองหลวงยังคงมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม มีประชาชนที่อาศัยมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย ดังนั้น ความเจริญที่เข้ามากับวิถีชีวิตที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไปจึงมีความน่าสนใจศึกษาสืบค้นว่า มีการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ในบริบทการก้าวไปของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนสภาพสิ่งแวดล้อมของความเป็นเมืองและชนบท อุตสาหกรรมและเกษตรกรรมอย่างมีนัยสำคัญอย่างไร

การวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นศึกษาชุมชน โดยวิเคราะห์การดำเนินชีวิต การปรับตัว การสร้างสรรค์วัฒนธรรม การสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน รวมทั้งลักษณะเฉพาะของชุมชนในบริบททำเลที่ตั้ง ทั้งด้านสังคมการดำรงชีวิตและโครงสร้างทางกายภาพที่กลายเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งจะสามารถอธิบายถึงที่มาของความคิด ความเชื่อ การดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนอันเป็นฐานรากที่จะสนับสนุนการเจริญเติบโตด้านเศรษฐกิจและความก้าวหน้าของชุมชน สังคม อย่างยั่งยืนมั่นคงได้

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- 1.2.2 เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- 1.2.3 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

1.3 ขอบเขตการวิจัย

1.3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

1.3.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้จะศึกษาพื้นที่ตำบลคลองสาม พื้นที่ตำบลคลองห้า และพื้นที่ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

1.3.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

การวิจัยครั้งนี้จะใช้ระยะเวลาตั้งแต่การเริ่มต้นชุดคลองรังสิต ตั้งแต่ พ.ศ. 2433 และตั้งแต่การเริ่มมีหมู่บ้านจัดสรร จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2563

1.4 คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย

วิถีชีวิต หมายถึง การรวมกลุ่มก่อตั้งชุมชน และการเลือกทำเลที่ตั้ง ลักษณะชาติพันธุ์ หรือเชื้อชาติ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การละเล่น การประกอบอาชีพ ตลอดจนความคิดความเชื่อที่สัมพันธ์กับศาสนาและการดำรงชีวิตในชีวิตประจำวัน

อัตลักษณ์ หมายถึง ลักษณะเฉพาะของชุมชนในบริบททำเลที่ตั้ง ภาพสะท้อนที่โดดเด่นแตกต่าง บางประการซึ่งปรากฏในพื้นที่ตามยุคสมัย ทั้งด้านสังคม การดำรงชีวิต และโครงสร้างทางกายภาพ

การเปลี่ยนแปลง หมายถึง การเคลื่อนไปของชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิต ทั้งด้านกายภาพสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์ในที่ดิน การประกอบอาชีพ และวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 ทราบถึงวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

1.5.2 ทราบถึงอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

1.5.3 เข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ตลอดจนการสืบสานภูมิปัญญาในชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

1.5.4 สามารถนำข้อค้นพบและข้อมูลที่รวบรวมขึ้นไปประยุกต์ใช้ หรือบูรณาการเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินงานเกี่ยวกับการถ่ายทอดองค์ความรู้ การวางรากฐานพัฒนาชุมชนในอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี อย่างเข้าใจในบริบทชุมชนเพื่อความยั่งยืนสืบไป

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของชุมชน มีแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ ที่จะช่วยอธิบายให้เห็นถึงความสำคัญ ความน่าสนใจของการศึกษาวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรมที่หลอมรวมให้ผู้คนมีลักษณะบางประการที่เหมือนหรือแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน แต่ละภูมิภาค ซึ่งมีพลวัตการขับเคลื่อนอย่างไร ในบทนี้จึงจะได้เสนอแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิด ทฤษฎี เอกสารที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไทย

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีศักร วัลลิโภดม และเอกวิทย์ ณ ถลาง (2537: 43-47) ได้กล่าวถึงสิ่งที่ทำให้ค่านิยมและโลกทัศน์ของประเทศไทย ในส่วนรวมเป็นเรื่องของการสร้างความกลมกลืนกับธรรมชาติและจักรวาลนั่นคือ ระบบความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่นเกี่ยวกับเรื่องนอกเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่า ภูเขา แม่น้ำ ต้นไม้ใหญ่ ตลอดจนจนถึงจอมปลวกเป็นสิ่งที่มีชีวิตจิตวิญญาณสามารถให้คุณให้โทษได้ผนวกรวมกับที่มีศาสนาจากประเทศอินเดียทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู เข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยความเจริญกว่าและเข้มแข็งกว่า ไม่ว่าจะเป็นด้านศิลปวัฒนธรรม อักษรศาสตร์ หลักปรัชญาต่าง ๆ จึงทำให้ทั้ง 2 ศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติของภูมิภาคในดินแดนแถบนี้ ดังนั้นตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ผูกพันกับชีวิตวัฒนธรรมของคนไทยอย่างแยกไม่ออก การไม่รังเกียจเด็ดขาดทั้งศาสนาและลัทธิความเชื่ออื่น ๆ ตามธรรมชาติของพระพุทธศาสนาก็ดี การที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกแก่ชนต่างชาติต่างศาสนา ที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารก็ดีรวมทั้งการบ้านที่ บ้านเมืองมีผู้คนเพิ่มขึ้น จาก การเคลื่อนย้ายของชนเผ่าต่าง ๆ จากภายนอกที่สามารถนำเอาระบบความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรมของตนเข้ามาผสมผสานกับสิ่งที่มีอยู่ในสังคมในดินแดนประเทศไทยก็ดี ได้ทำให้ความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม ซึมแทรกไปในมิติต่าง ๆ ในชีวิตวัฒนธรรมของผู้คน จนกลายเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับความมั่นคงในวิถีชีวิตและจิตใจ ทำให้แลเห็นความสัมพันธ์กันอย่างมีดุลยภาพ ระหว่างโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ และความเชื่อที่เกี่ยวกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติและจักรวาล

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีศักร วัลลิโภดม และเอกวิทย์ ณ ถลาง (2537:1 11) ได้กล่าวถึงการกำหนดคฤหัสถ์ศาสตร์เพื่อเดินหน้าด้วยการมุ่งไปยังระดับพื้นฐานที่สุดคือ หมู่บ้าน เพราะมีปัจจัยหลัก 3 ประการคือ ศักยภาพของชาวบ้าน พุทธธรรม และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ต้องแก้ไข หาก “รัฐ” ต้อง “ผ่อนคลาย” ความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาทุกรูปแบบ ให้ชาวบ้านระดมภูมิปัญญาและศักยภาพที่มีอยู่

ขบคิดปัญหาที่ต้องการแก้ไข ให้ชาวบ้านตัดสินใจ เจ้าหน้าที่รัฐมีหน้าที่เป็นเพียงผู้ช่วย ส่งเสริม พัฒนา ฟื้นฟู ให้ชนบทน่าอยู่ ช่วยอำนวยความสะดวกให้ตรงกับความต้องการของชาวบ้านในสิ่งที่ชาวบ้านทำไม่ได้ ให้ชาวบ้านเป็นตัวหลักฟื้นฟูบ้านของตัวเองด้วยศักยภาพและภูมิปัญญาของชาวบ้านเอง และรัฐต้องสนับสนุนให้เกิด “เครือข่าย” ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างหมู่บ้าน ตำบล เพื่อนำไปสู่อาจต่อรองที่เข้มแข็งขึ้น ซึ่งหมู่บ้านจำเป็นต้องมี “กองทุน” ที่เกิดจากการออมของชาวบ้านเอง เจ้าหน้าที่ของรัฐเพียงแต่ระดับประกองดูแลห่าง ๆ ไม่ให้มีกรณีฉ้อฉลเอาเปรียบจากภายนอก ชาวบ้านก็จะตั้งหลักได้ หรือจะมีกองทุนสมทบจากรัฐเข้าไปสนับสนุนให้เขามีกำลังมากขึ้นก็ยิ่งดี ทั้งนี้ รัฐควรหาวิธีป้องกันไม่ให้ผู้มีอำนาจ มีเงินแทรกแซงกิจการของชาวบ้านจนเกิดความเสียหาย รวมไปถึงสอดส่องดูแลชาวบ้านมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เท่านั้นที่เกินพอ จากจุดเริ่มต้นเช่นนี้กิจกรรมดี ๆ หลายประการ ก็จะตามมาเอง และนำไปสู่ความสำเร็จในที่สุด

บุญยงค์ เกศเทศ (2550: 140-143) ได้กล่าวถึงวิถีพอเพียงชุมชนบ้านหนองจาน อุทยาน “ภูผาม่าน” ว่าได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากที่นิยมใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรม แต่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ชาวบ้านเริ่มลดปริมาณการใช้สารเคมีได้มากกว่าร้อยละ 50 เพราะได้รับการอบรมจากเกษตรอำเภอและหน่วยงานอื่น ๆ ให้เห็นพืชภัยที่มีต่อสุขภาพและที่สำคัญสามารถลดต้นทุนในการผลิต ทั้งคุณภาพของดินก็ดีขึ้นเรื่อยๆ จากที่เคยซื้อปุ๋ยเคมีกระสอบละประมาณ 600 บาท ปัจจุบันหันกลับมาใช้ปุ๋ยชีวภาพและปุ๋ยคอกผสมผสานกัน ราคาประมาณ 320-380 บาท ทำให้ประหยัดต้นทุน นอกจากนี้ ชุมชนบ้านหนองจานยังเป็นตัวอย่างของการผสมผสานภูมิปัญญา และองค์ความรู้สมัยใหม่ ชาวชุมชนบ้านหนองจานยึดมั่น เคารพศรัทธา เจ้าปู่หลุบและย่าแก้ว สืบสานตำนานของพื้นที่ที่ยาวนานแล้ว นำมาปรับชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ใช้องค์ความรู้จัดการดิน น้ำ ป่า คนอยู่กับป่า ปรับเปลี่ยนการใช้สารเคมี การปลูกพืชเชิงเดี่ยว มาปลูกพืชสวน เพาะปลูกพืชที่เป็นอาหาร ทั้งผักสวนครัวและผลไม้บริเวณรอบบ้านเรือน เริ่มมีกระบวนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์มรดกของสถานที่ นำไปสู่การจัดการองค์ความรู้ด้านการท่องเที่ยวชุมชนและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นับเป็นตัวอย่างชุมชนที่สามารถบริหารจัดการด้วยสำนึกและจิตวิญญาณของคนพื้นถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดร.ณศักดิ์ ตติยะลาภะ และเจตต์ คชฤทธิ์ (2561: 16) ได้น้อมนำแนวพระราชดำริและการทรงงานด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 มาศึกษา โดยกล่าวไว้โดยสรุปว่า ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ตระหนักและให้ความสำคัญต่อการพัฒนาตามแนวทางการพึ่งตนเองของประชาชนและชุมชนมาเนิ่นนาน ดังปรากฏแนวความคิดการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกรอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (Self Reliance) ที่ยังประโยชน์สำคัญเป็นหลักในการพัฒนาเสมอมา แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการส่งเสริมชุมชนหรือการพัฒนาชนบทที่สำคัญๆ คือ การที่ทรงมุ่งช่วยเหลือพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ของประชาชนในชนบท กิจกรรม

และโครงการตามแนวพระราชดำริที่ดำเนินการอยู่จึงถือกำเนิดขึ้นในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ ส่วนแล้วแต่มีเป้าหมายคือการทำที่ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนทั้งสิ้น ดังนั้น การที่ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้มากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะในชนบทห่างไกล ส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากแนวพระราชดำริด้านการพัฒนาที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานแก่เกษตรกร ดังปรากฏข้อมูลเผยแพร่ที่มูลนิธิชัยพัฒนา (2560) ได้รวบรวมและประมวลวิธีการพัฒนาตามแนวทางการทรงงานไว้ ดังนี้

1) ทรงยึดหลักที่ไม่ใช้วิธีการสั่งการให้เกษตรกรปฏิบัติตาม เพราะไม่อาจช่วยให้คนเหล่านั้นพึ่งตนเองได้ เนื่องจากเป็นการปฏิบัติงานโดยไม่ได้เกิดจากความพึงใจ

2) ทรงเน้นให้พึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองเป็นหลักสำคัญ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักจะทรงทำหน้าที่กระตุ้นให้เกษตรกรทั้งหลายคิดหาช่องทางที่จะช่วยตนเอง พึ่งตนเองโดยไม่มีการบังคับการแสวงหาความร่วมมือจากภายนอกต้องกระทำเมื่อจำเป็นจริงๆ

3) ทรงใช้หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation) เป็นจุดหลักสำคัญในการพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ด้วยการดำเนินการเช่นนั้น จึงช่วยให้ประชาชนสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในที่สุด

4) หลักสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทรงแนะนำประชาชนเกี่ยวกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ คือ ทรงใช้หลักประชาธิปไตยในการดำเนินการ ปรากฏได้ชัดเจนในทุกครั้งที่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมเยียนประชาชนและเกษตรกร หากพบว่ามีกรร้องทุกข์และเจ้าหน้าที่ทักท้วงสิ่งใดทางวิชาการ กราบบังคมทูลแล้วก็ทรงรับฟังข้อสรุปอย่างเป็นกลาง หากสิ่งใดที่เจ้าหน้าที่กราบบังคมทูลว่าปฏิบัติได้ แต่ผลลัพธ์อาจไม่คุ้มค่ากับเงินที่ลงไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงให้เปลี่ยนแปลงโครงการได้เสมอ

5) ทรงยึดหลักสภาพของท้องถิ่นเป็นแนวทางในการดำเนินงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทั้งด้านสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคของประเทศ เพราะทรงตระหนักดีว่าการเปลี่ยนแปลงใดที่ดำเนินการโดยฉับพลันอาจก่อผลกระทบต่อค่านิยม ความคุ้นเคย และการดำรงชีพในวิถีประชาเหล่านั้นเป็นอย่างมาก

6) พระราชดำริที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้างความแข็งแกร่งให้ชุมชนด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานหลักที่จำเป็นต่อการผลิต อันจะเป็นรากฐานนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในระยะยาว โครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ คือ แหล่งน้ำ เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ต้องพึ่งพาอาศัยน้ำฝนจะได้มีโอกาสในการผลิตได้ตลอดปี ซึ่งเป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญยิ่งที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในเรื่องอาหาร และเมื่อชุมชนแข็งแกร่งพร้อมดีแล้ว ก็อาจจะมีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการยกระดับรายได้ของชุมชน เช่น เส้นทางคมนาคม ฯลฯ ซึ่งการพัฒนาในลักษณะที่เป็นการมุ่งเตรียมชุมชนให้พร้อมต่อการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างเป็นขั้นตอน ทรงเรียกวิธีการนี้ว่า ‘การระเบิดจากข้างใน’

7) การส่งเสริมหรือสร้างเสริมสิ่งที่ชาวชนบทขาดแคลน และเป็นความต้องการอย่างสำคัญ คือ ความรู้ ด้านต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า ชาวชนบทควรจะมีความรู้ในเรื่องของการทำมาหากิน การทำการเกษตรโดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยทรงเน้นถึงความจำเป็นที่จะต้อง มี ตัวอย่างแห่งความสำเร็จในเรื่องการพึ่งตนเอง ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรในชนบทได้มีโอกาสได้รู้ได้เห็นถึงตัวอย่างของความสำเร็จนี้ และนำไปปฏิบัติได้เองซึ่งทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ตัวอย่างของความสำเร็จทั้งหลายได้กระจายไปสู่ท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศ

8) ทรงนำความรู้ในด้านเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมให้เข้าไปถึงชาวบ้านชนบทอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง โดยทรงมุ่งเน้นให้เป็นขบวนการเดียวกับที่เป็นเทคโนโลยีทางการผลิตที่ประชาชนสามารถรับปฏิบัติได้ผลจริง

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลักการทรงงานดังกล่าวมานั้น เป็นแนวทางที่ได้ทดลองใช้จริงมาแล้ว โดยผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่าง ๆ ซึ่งหากประชาชนสามารถน้อมนำวิธีการพัฒนาไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันก็จะเป็นประโยชน์ต่อไปได้

สำหรับการพัฒนาเพื่อพึ่งพาตนเอง ได้มีผู้ศึกษาและสรุปแนวทางไว้อย่างหลากหลาย การพึ่งตนเองนั้นอาจใช้ยุทธวิธีการพึ่งตนเองโดยยึดหลักให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา ในฐานะผู้กระทำไม่ใช่ผู้ถูกกระทำ ยึดศักดิ์ศรีและคุณภาพชีวิตของคนเป็นสำคัญ ทั้งนี้โดยใช้วิธีการหรือแนวทางการดำเนินการ ดังนี้ (พัฒนาสาระ, 2557)

1) พัฒนาระบบการผลิตให้สามารถสร้างผลผลิตที่เพียงพอในการเลี้ยงตนเอง เพื่อลดระดับการพึ่งพาทภายนอก มุ่งเน้นใช้ทรัพยากรที่มีในสังคมเป็นหลัก ใช้เทคโนโลยีของท้องถิ่น และเหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริงในสังคมนั้น

2) ส่งเสริมและพัฒนาให้ประชาชนมีส่วนร่วม ด้วยการพัฒนาจิตสำนึก ให้มีความมั่นใจในศักยภาพของตนเองและสังคม รวมทั้งเปิดโอกาสให้มีการระดมความคิดความเห็น การตัดสินใจ ตลอดจนร่วมแรงร่วมใจกัน เพื่อสร้างประโยชน์ให้สังคมมีความสุขร่วมกัน

3) สนับสนุนและส่งเสริมระบบการบริหารแบบกระจายอำนาจสู่เบื้องล่าง เพื่อพัฒนาประชาธิปไตยและการพัฒนาจิตสำนึกแห่งการพึ่งตนเอง

4) สนับสนุนและส่งเสริมระบบการศึกษาเพื่อส่งเสริมอุดมการณ์ ความคิดความเชื่อแบบพึ่งตนเอง จัดระบบการศึกษาที่ส่งเสริมคุณค่า ตลอดจนความหมายของความเป็นมนุษย์ ที่สามารถพัฒนาความรู้ ความคิดที่เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง

กล่าวได้ว่า แนวทางการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ถือเป็นหลักการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-Base Development Approach) เพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มุ่งเน้นความอยู่รอด มั่นคง ยั่งยืน และความสงบสุขที่กระทำด้วยตนเองทั้งในระดับชุมชนและสังคมวงกว้าง

2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนศึกษา

“ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนหลาย ๆ กลุ่มที่มาอยู่ร่วมกันในอาณาเขตและกฎหมายหรือข้อบังคับเดียวกัน มีผลประโยชน์ มีการสังสรรค์ มีความสนใจร่วมกัน รวมทั้งมีแนวพฤติกรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือมีวัฒนธรรมร่วมกันนั่นเอง เช่น ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี (จีรพรรณ กาญจนะจิตรา, 2530: 11)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526: 6) ได้กล่าวถึง “ชุมชน” ไว้ว่า เป็นองค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และมวลสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาล้วนใหญ่ของชุมชนเองได้

ส่วน ยศ บริสุทธิ์ (2558: 3-6) ได้ศึกษาชุมชนและให้ความหมายไว้หลายมิติ ดังจะนำมากล่าวถึงไว้พอสังเขปคือ

ชุมชน ในมิติมุมมองทั่วไปตามศัพท์ หมายถึง การอยู่ร่วมกันในหน่วยพื้นที่เดียวกันของประชากรที่เป็นสมาชิกซึ่งมีความสัมพันธ์และผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งนี้ โดยมีการกำหนดกรอบบรรทัดฐานหรือระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ เมื่อวิเคราะห์แยกแยะสามารถแยกองค์ประกอบของความเป็นชุมชน ออกเป็น 4 ประเด็นหลัก คือ 1) คนหรือประชากรที่เป็นสมาชิก 2) การอยู่ร่วมกันในหน่วยพื้นที่เดียวกัน 3) ความสัมพันธ์หรือผลประโยชน์ร่วมกัน และ 4) กรอบบรรทัดฐาน หรือระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันของประชากรที่เป็นสมาชิก

ชุมชน ในมิติโดยนัยเฉพาะตามการใช้ สามารถจำแนกได้เป็น 4 มิติ คือ 1) ชุมชนเฉพาะกลุ่มคน เฉพาะพื้นที่ และชุมชนนักปฏิบัติ หมายถึง การรวมตัวสำหรับสมาชิกของกลุ่มนั้นโดยเฉพาะ เช่น ชุมชนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ชุมชนในโรงงานอุตสาหกรรม สำหรับชุมชนนักปฏิบัติ มีนัยความหมายของการเป็นชุมชนของผู้ที่ทำงานในสายงานหรือกลุ่มงานเดียวกัน หรือผู้ที่ประกอบการทำงานมีหน้าที่ความรับผิดชอบแบบเดียวกัน หรือเป็นผู้ที่ปฏิบัติงานนั้น ๆ โดยเฉพาะ เช่น ชุมชนของนักวิชาการ ชุมชนของนักพัฒนาชุมชน ชุมชนของผู้ที่ทำการเกษตรแบบยั่งยืน 2) ชุมชนหมู่บ้าน หรือชุมชนท้องถิ่น ในมุมมองทั่วไป หมายถึง หมู่บ้านหรือท้องถิ่น ที่หมายรวมถึงหมู่บ้านหลายหมู่บ้านที่มีบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่หรือเขตเดียวกันเป็นกลุ่มก้อน ทั้งนี้ชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น มีฐานะเป็นหน่วยดำเนินการปกครองที่มีขอบเขตพื้นที่แน่นอน มีประชากร ระบบกลไก ภายใต้การควบคุมของรัฐ สามารถแยกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ ชุมชนชนบท และชุมชนเมือง 3) ชุมชนประชาคม หมายถึง ชุมชนกลุ่มชนซึ่งอยู่ร่วมกันและมีการติดต่อสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงชุมชนนานาชาติที่รวมตัวกันเป็นประชาคมอีกด้วย ทั้งนี้มุมมองดังกล่าวนี้ เป็นมุมมองในเชิงมหาภาคของความเป็นชุมชน 4) ชุมชนเสมือนจริง หรือชุมชนเครือข่ายทางสังคม หมายถึง ชุมชนที่รวมตัวกันทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยไม่มีอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ที่ชัดเจน แต่อาศัยเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศหรือเครือข่ายทางสังคมเป็นอาณาบริเวณชุมชน

นอกจากนี้ ยศ บริสุทธิ์ (2558: 7-8) ยังได้วิเคราะห์ถึงองค์ประกอบที่สำคัญของชุมชนไว้ โดยเขาได้แบ่งออกเป็น 3 ประการคือ 1) คนหรือประชากรในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชน 2) สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นหรือสร้างขึ้น และ 3) สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ซึ่งทั้งสามประการนี้จะต้องมีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกัน กล่าวคือ คน หรือประชากรในฐานะเป็นสมาชิกอยู่ร่วมกันในชุมชนที่มีสิ่งปลูกสร้างหรือสิ่งประดิษฐ์ขึ้น โดยใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีเพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้

ไม่ต่างกับนัก ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2524: 16-20) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนไว้ 3 ประการสำคัญคือ

1) มนุษย์ เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญและมีบทบาทยิ่งในชุมชน นับเนื่องจากวิวัฒนาการของมนุษย์ที่ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ในทุกชุมชนไม่มีใครได้ถูกทอดทิ้งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว โดยไม่มีการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในชุมชนนั้น ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ของมนุษย์นั้นมีหลากหลายลักษณะ ทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเช่น ครอบครัว กลุ่มพ่อค้า เป็นต้น ความจำเป็นที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม หรือต้องมีความสัมพันธ์กันนั้นก็เนื่องจากกิจกรรมบางอย่างโดยหนึ่งที่ต้องร่วมกัน

2) สิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น เป็นองค์ประกอบที่มีหลากหลายลักษณะ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมซึ่งต้องนำไปใช้ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก หรือสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย วิทย์ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม เครื่องพ่นแรงรถยนต์ เป็นต้น นอกจากนี้สิ่งที่เป็นวัตถุแล้ว มนุษย์ยังสร้างค่านิยม ความเชื่อ ความรู้แนวความคิด หรือปรัชญาต่าง ๆ องค์ประกอบเหล่านี้มีความแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมาจะมีความสัมพันธ์กันในแต่ละชนิดซึ่งมีลักษณะคล้าย ๆ กับลูกโซ่ อันเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ภายในองค์ประกอบของสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น

3) สิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น องค์ประกอบนี้ก็มีหลากหลายเช่นกัน ทั้งนี้ สิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น หมายถึงทุกอย่างตามธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ พืช ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งทุกชุมชนจะมีสิ่งนี้ที่ธรรมชาติสร้างขึ้นเป็นส่วนประกอบอยู่แล้วโดยปกติ

ทั้ง 3 องค์ประกอบ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา แต่หาได้มีความเจริญที่เท่าเทียมกัน ทั้งนี้เพราะว่าโลกที่มีบทบาทในการควบคุม สนับสนุน หรือส่งเสริมองค์ประกอบนั้น ๆ ที่เป็นตัวบ่งการแตกต่างกัน

दान เสถียร เหลืองอร่าม (ม.ป.ป: 140) ได้อธิบายไว้ว่า โครงสร้างชุมชนเปรียบเสมือนกับต้นไม้ ที่ประกอบไปด้วย ราก ใบ ลำต้น และส่วนประกอบอื่น ๆ หรือถ้าเปรียบกับบ้านก็จะมีส่วนที่สำคัญคือ พื้น เสา ฝ้า คาน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ประกอบเข้าด้วยกันอย่างเป็นระเบียบ ดังนั้น ชุมชนเองก็มีโครงสร้าง เช่นกัน และส่วนประกอบที่สำคัญนั้น ได้แก่

- 1) บุคคล หมายถึง คนที่มีบุคลิกหรือคุณลักษณะที่หรือแตกต่างกันไป ตามลักษณะทางพันธุกรรม และสิ่งแวดล้อม
- 2) กลุ่มคน หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่สัมพันธ์กันทางสังคม มีการกระทำต่อกัน หรือมีปฏิริยาโต้ตอบกันและเข้าใจกัน
- 3) สถานภาพและบทบาท ได้แก่ ตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลที่ผูกพันอยู่ในสังคม บุคคลอาจมีสถานภาพและบทบาทหลายอย่างตามกลุ่มที่ตนสังกัด
- 4) ระบบสังคม คือ เครื่องมือซึ่งกำหนดแนวทางให้สมาชิกในสังคมปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยและเป็นระเบียบของสังคม
- 5) สถาบันทางสังคม หมายถึง คุณธรรมและกิจกรรมบางอย่างที่มีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันทางการเมืองการปกครอง สถาบันนันทนาการ เป็นต้น
- 6) การแข่งขันทางสังคม ได้แก่ การแข่งขันในสังคมเมือง คือ ตระกูล เจ้านาย ขุนนาง ความสำเร็จทางราชการ อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง ตลอดจนชนิดของอาชีพ และการแข่งขันในสังคมชนบท คือ ชนชั้นผู้นำท้องถิ่นกับชนชั้นชาวบ้านทั่วไป

ในขณะที่ จิตตินันท์ เดชะคุปต์ และณัฐชานา พวงทอง (2560: 10-11) ได้กล่าวไว้ว่า ความเป็นชุมชนหรือความเป็นหมู่คณะนั้น มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวตลอดเวลา ความเป็นชุมชนเน้นเรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์ในระดับต่าง ๆ โดยคำนึงถึงสภาพและขอบเขตของการมาใช้ชีวิตร่วมกัน ความหมายตามสังคมวิทยาของชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและชุมชนสามารถอธิบาย ด้วยการวิเคราะห์แบบแนวคิดระบบทางสังคม จะให้ภาพลำดับความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและชุมชนในฐานะเป็นหน่วยทางสังคมซึ่งเริ่มจากระดับล่าง ที่ประกอบด้วย บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป จนถึงระดับที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น โดยทั่วไปชุมชนจะมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

- 1) ชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญหลายประการ ได้แก่ ชุมชนในฐานะเป็นอาณาบริเวณ มิได้พิจารณาชุมชนเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนเท่านั้น ยังต้องพิจารณาถึงมิติต่าง ๆ ในฐานะที่อยู่อาศัยของการใช้พื้นที่ และในฐานะที่เป็นบริเวณของชุมชน
- 2) ชุมชนในฐานะที่เป็นที่รวมประชากร โดยจะเน้นที่ลักษณะของประชากรที่อยู่ในบริเวณชุมชนในด้านที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โครงสร้างประชากร เช่น สัดส่วนเพศชาย เพศหญิง อายุประชากร อาชีพ การศึกษา และสุขภาพลักษณะ เป็นต้น
- 3) ชุมชนในฐานะที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีอยู่ในชุมชนและความสัมพันธ์กับชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย และระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น นอกจากนี้ยังกล่าวว่าชุมชนมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้ (1) คน (2) ความสนใจร่วมกัน (3) อาณาบริเวณ (4) ปฏิสัมพันธ์ ความสัมพันธ์ของสมาชิก และ (5) วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและประเพณี

สำหรับ ครุณศักดิ์ ตติยะลาภะ และเจตัจ จชฤทธิ์ (2561: 42) ได้ประมวลความรู้เกี่ยวกับองค์ประกอบและโครงสร้างของชุมชนที่มีผลต่อการพัฒนาโดยชี้ให้เห็นว่านักวิชาการส่วนใหญ่ให้น้ำหนักไปที่ตัวบุคคลหรือมนุษย์เอง โดยสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและกรอบกติกาแห่งการอยู่ร่วมกัน โดยสามารถรวมพลังเป็นกลุ่ม ดำเนินกิจกรรม เกิดเป็นสถาบันต่าง ๆ เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีและสงบสุขร่วมกัน ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าหน่วยย่อยที่จำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาก็คือมนุษย์นั่นเอง

2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์

ณัฐพงศ์ รังงาม (2559: 2) คำว่า อัตลักษณ์ (identity) นั้นมีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า identities ซึ่งมีความหมายเหมือนกัน คำว่า อัตลักษณ์เป็นคำที่ใช้ทั่วไปในศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา มีจุดเริ่มต้นและพัฒนาขึ้นมาในสำนักปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ ที่ได้กล่าวถึงตัวตน ว่าเป็นสมรรถนะอันเป็นของมนุษย์โดยเฉพาะ ในการที่จะคิดคำนึงถึงธรรมชาติและสังคมรอบตัวผ่านการสื่อสารและภาษา นอกจากนี้ยังมีนัยแห่งความหมายสองประการด้วยกันคือ ความเหมือนและความต่างออกไปบนพื้นฐานและเงื่อนไขของความสัมพันธ์และการเปรียบเทียบระดับปัจเจกและกลุ่มคน อัตลักษณ์จะทำหน้าที่บ่งบอกว่าใครเป็นพวกเดียวกับเราและต่างจากเรา ทำให้เรารับรู้ว่าเราคือใคร และดำเนินชีวิตอย่างไร

นอกจากนี้ อัตลักษณ์ ยังมีความหมายในมิติของการกำหนดความเหมือน (similarity) และความต่าง (difference) ระหว่างคนกับสิ่งของ ความเหมือนความต่างเป็นเรื่องของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม หรือเป็นผลมาจากสมาชิกของกลุ่ม (Brown, 2004: 23) ดังนั้น อัตลักษณ์จึงเป็นเรื่องของการรู้จักตนเองและการรับรู้ตัวตนของเราจากบุคคลอื่น เมื่อบุคคลรวมกันเป็นสังคม สมาชิกในสังคมจะมีอัตลักษณ์ร่วมกันมีการสร้างสำนึกร่วมของกลุ่มในสังคม (Schlesinger, 1993: 6-13)

สอดคล้องกัน ศิขรา ศิริสาร (2556: 6) ก็ได้กล่าวถึง อัตลักษณ์ ที่มีนัยแห่งความหมายสองประการด้วยกันคือ ความเหมือนและความแตกต่างกันออกไปบนพื้นฐานและเงื่อนไขของความสัมพันธ์และการเปรียบเทียบระหว่างระดับปัจเจกและกลุ่มคน อัตลักษณ์จะทำหน้าที่เป็นสิ่งที่บ่งบอกว่าใครเป็นพวกเดียวกับเราและใครต่างจากเรา

ด้าน ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2558: 1) ได้กล่าวว่า อัตลักษณ์ หรือ identity ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตาม “ธรรมชาติ” หรือเกิดขึ้นลอย ๆ แต่ก่อรูปขึ้นภายในวัฒนธรรม ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง โดยที่วัฒนธรรมก็เป็นสิ่งสร้างทางสังคม (social construct) และไม่ใช่อะไรที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่เป็นวงจรซึ่งมีผู้เรียกว่า “วงจรแห่งวัฒนธรรม” (circuit of culture) ดังนั้น อัตลักษณ์ทั้งหลายจึงถูกผลิต (produced) ขึ้นมาถูกบริโภค (consumed) และถูกควบคุมจัดการ (regulated) อยู่ในวัฒนธรรมพร้อมกันนั้นก็มี การสร้าง ความหมายต่าง ๆ (creating meanings) ผ่านระบบต่าง ๆ ของการสร้างภาพตัวแทน (symbolic system of presentation) ที่เกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ต่าง ๆ อัตลักษณ์อันหลากหลายที่เราอาจนำมาสร้างเป็นอัตลักษณ์ของเรา

ปริตดา เฉลิมเผ่า ก่ออนันตกุล (2545: 201-202) ได้กล่าวว่า อัตลักษณ์ เป็นความสำคัญของการมีตัวตน การเน้นย้ำให้เห็นถึงการดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นที่ตั้งของปัญญาและอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นผู้ก่อให้เกิดการกระทำขึ้น

สำหรับ อภิญา เฟื่องฟูสกุล (2546: 1-2) ได้อธิบายถึง อัตลักษณ์ ไว้ว่า ในแวดวงวัฒนธรรมศึกษาจะต้องพบมโนทัศน์อัตลักษณ์ที่ถูกกล่าวถึงควบคู่ไปกับมโนทัศน์อำนาจ โดยเป็นสิ่งที่เป็ยคุณสมบัติของคนหรือสิ่งหนึ่งและมันขยายต่อไปว่าเป็นคุณสมบัติเฉพาะของสิ่งนั้นที่ทำให้สิ่งนั้นโดดเด่นขึ้นมาหรือแตกต่างจากสิ่งอื่น อัตลักษณ์จึงเป็นมโนทัศน์ที่คาบเกี่ยวสัมพันธ์กับวิชาหลายแขนง อย่างไรก็ตาม อภิญา เฟื่องฟูสกุล ได้วิเคราะห์กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ โดยชี้ให้เห็นว่า ภาพการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ปัจเจกภาพที่เป็นผลจากการวิพากษ์แนวคิดสารัตถะนิยมและแนวคิดหลังสมัยใหม่ เห็นว่ามโนทัศน์ปัจเจกภาพเป็นเพียง ‘ผล’ (effect) ของชุดวาทกรรมต่าง ๆ บทบาท ‘ตัวเรา’ แบบต่าง ๆ ที่วาทกรรมหยิบยื่นให้เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ สิ่งที่มีจึงเป็นตัวเราในสถานการณ์เท่านั้น (subject positioning) ความเป็นตัวเราจึงมีลักษณะคล้ายเหรียญสองด้านซ้อนทับกันอยู่ วาทกรรมจะหยิบยื่นภาพตัวแทน (representative) ของความเป็นหญิง ความเป็นชาย ความเป็นไทย ฯลฯ มาให้ อัตลักษณ์เหล่านี้ร้องเรียกและหล่อหลอม ยัดเยียดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมและเป็นสิ่งการันตีประสบการณ์ ‘ความเป็นเรา’ ในแง่มุมต่าง ๆ ให้ ดังนั้น อัตลักษณ์ จึงหมายรวมถึง ลักษณะของปัจเจกที่แสดงออกมาด้วย (อภิญา เฟื่องฟูสกุล, 2546: 75)

เอ็ดเวิร์ด ที ฮอลล์ (Edward T. Hall, 1981 อ้างอิงจาก ศิรินาถ ปันทองพันธุ์, 2546: 10-11) เสนอว่าวัฒนธรรมก่อให้เกิดอัตลักษณ์ทำให้เราแตกต่างจากคนกลุ่มอื่น ๆ โดยแบ่งวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้ทราบถึงความแตกต่างไว้ 10 กลุ่มคือ

- 1) ระบบการสื่อสารและภาษา
- 2) ลักษณะท่าทางและการแต่งกาย
- 3) อาหารและนิสัยการบริโภค
- 4) เวลาและความสำนึก
- 5) การตอบแทนและการทักทาย
- 6) ความสัมพันธ์
- 7) ค่านิยมและบรรทัดฐาน
- 8) ความรู้สึกเป็นตัวเองและระยะห่าง
- 9) การพัฒนาด้านจิตใจและการเรียนรู้
- 10) ความเชื่อและทัศนคติ

เมื่อพิจารณาการสร้างอัตลักษณ์ สิ่งที่พึงคำนึงอยู่เสมอคือ ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับสังคม เพราะอัตลักษณ์ที่บุคคล กลุ่มคน ชุมชน หรือสังคมสร้างขึ้นมานั้น อาจมีความแปลกแยก

แตกต่างกัน ดังที่ ลินดา งามซ่า (2557: 7) ได้ศึกษารวบรวมแนวความคิดที่หลากหลายและจัดจำแนกไว้ พอสรุปได้เป็น 4 ประเภทหลักดังนี้

1) อัตลักษณ์ส่วนบุคคล คือ ความเป็นตัวตนของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในสายตาสาธารณชน เป็นภาพแห่งการรับรู้ของสังคมต่อปัจเจกนั้นๆ

2) อัตลักษณ์ส่วนตัว คือ ความเป็นตัวตนของปัจเจกเองที่ปัจเจกรู้สึก มีความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับตัวเอง

3) อัตลักษณ์ร่วม คือ ความเป็นตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานความเหมือนกันของสมาชิกภายในกลุ่ม ทั้งยังต้องอาศัยความแตกต่างของกลุ่มอื่นมากำหนดอัตลักษณ์ของกลุ่มด้วย

4) อัตลักษณ์ทางสังคม คือ ภาพรวมของกลุ่มในสังคมใดสังคมหนึ่ง ทั้งที่คนภายนอกมอบให้ และตัวตนที่แท้จริงตามสายตาของคนใน

ในขณะที่ วนิดา ตรีสวัสดิ์ (2555: 2-25) ได้ศึกษาและอธิบายถึงอัตลักษณ์ชุมชนไว้ว่า อัตลักษณ์ชุมชน หมายถึง ลักษณะเฉพาะถิ่นที่เกิดจากการสร้างความรู้สึกร่วมกันของคนในพื้นที่ยุคใหม่ จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะร่วมกันและแสดงออกให้คนภายนอกชุมชนรับรู้ลักษณะเฉพาะเหล่านั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า กลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งในสังคมไทยเกิดการตื่นตัวลุกขึ้นมาฟื้นฟู ประดิษฐ์ และสร้างสรรค์วัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมาใหม่ แสดงถึงความรู้สึกของกลุ่มหรือความเจริญงอกงามที่แสดงออกมาในรูปแบบของภาษา คติ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีศิลปะที่มีการสืบทอดปฏิบัติ และมีการยอมรับในระดับบุคคลและสังคม กันอย่างแพร่หลาย และกว้างขวางมากขึ้น (ทรงคุณ จันทจร, พิสิฐภัฏ บุญไชย และไพรัช ฤติย์ผาด, 2552: 381)

สำหรับในมิติของอัตลักษณ์ชุมชน วิไลวรรณ ทวีศรี (2560: 63-74) ได้กล่าวถึง อัตลักษณ์ชุมชนไว้ว่า อัตลักษณ์ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการเมืองท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนด้วย ซึ่งชุมชนควรจะช่วยกันรักษาวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตของท้องถิ่นด้วยให้ได้ การควบคุมรักษาวัฒนธรรมชุมชนหรืออัตลักษณ์ชุมชน ต้องบริหารจัดการควบคุมด้วยชุมชนที่ต้องมีส่วนร่วม เชื่อมประสานสมาชิกชุมชนให้มีทิศทางและแนวคิดจะรักษาอัตลักษณ์ชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกันอันจะส่งผลให้การจัดการท่องเที่ยวชุมชนที่มีความยั่งยืนได้

2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญา

เอกวิทย์ ฌ กลาง (2545: 42, 47 และ 119-120) กล่าวถึง ภูมิปัญญา ว่าเป็น “wisdom” ที่มนุษย์พัฒนาขึ้น สังคมแต่ละสังคมก็มีภูมิปัญญาของตัวเอง ภูมิปัญญา คือ ความรู้ เป็นทั้งเรื่องเฉพาะตัว เฉพาะถิ่น เฉพาะสังคม ประสบการณ์ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรมที่สั่งสมไว้เป็นผลมาจากการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม มนุษย์ต้องเรียนรู้ประสบการณ์ สั่งสมตั้งแต่ยุคบรรพกาลมาถึงปัจจุบัน สังคมจะไปรอดต่อเมื่อเราเข้าใจรากเหง้าวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของเรา

แต่ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นอยู่กับรากเหง้าดั้งเดิมเสียทุกอย่าง เพราะจะมุ่งใจกระเบนโหนรถเมล์ หรือซิป เกวียนมาทำงานก็ไม่ไหว เนื้อหาหรือวิธีการของภูมิปัญญาบางอย่างที่นำมาใช้กับบริบทใหม่ไม่ได้ เรา อาจต้องตัดทิ้ง แต่ “spirit” ภูมิปัญญานั้นจะต้องคงอยู่ หรือจิตวิญญาณของสังคมไทยเป็นสังคมหนึ่ง ที่ได้มีการสะสมทุนทางวัฒนธรรม ที่เรียกว่าภูมิปัญญาไว้มากและมีความหลากหลายสอดคล้องกับ ความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่รวมกันอยู่ในประเทศไทย เรื่อง ภูมิปัญญาถูกนำมาเป็นสิ่งที่โดดเด่นได้รับการยอมรับกว้างขึ้นก็เพราะการเรียนรู้และการปรับตัวตาม เทคโนโลยีก้าวหน้าด้านเดียวไม่อาจแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในมิติทางสังคม ภูมิปัญญา จึงเป็นแนวทางที่สอดคล้องให้เห็นถึงการเรียนรู้และปรับประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม และก่อให้เกิดคุณค่า เช่น ภูมิปัญญาด้านอาหารของไทยที่มีชื่อเสียงไปทั่วโลก พิธีการบวชป่าและการสืบชะตาแม่น้ำ เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ (2548: 45) ให้ความหมายความหมายคำว่า “ภูมิปัญญา” คือ ศาสตร์และ ศิลป์ของการดำเนินชีวิตซึ่งผู้คนได้สั่งสมสืบทอดกันมาช้านานจากพ่อแม่ปู่ย่าตายายสู่ลูกหลาน จากคน รุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาเป็นศาสตร์ หมายความว่า เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ปัจจัยสี่ การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการอยู่ร่วมกันใน สังคม ส่วนภูมิปัญญาเป็นศิลป์นั้น หมายความว่า เป็นความรู้ที่มีคุณค่า ดีและงามที่ผู้คนได้คิดขึ้นมา ไม่ใช่ด้วยสมองแต่เพียงอย่างเดียว แต่ด้วยอารมณ์ความรู้สึก ญาณทัศนะคือด้วยจิตวิญญาณ

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2559: 12) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญา” หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่าน กระบวนการเรียนรู้เลือกสรร ประยุกต์ พัฒนา ถ่ายทอด สืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนา วิถีชีวิตให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาของไทยมีความเด่นชัดในหลาย ด้าน ทั้งด้านเกษตรกรรม ศิลปกรรม วรรณกรรมและภาษา

หทัยรัตน์ บุญโยบิษฎัมภ์ (2561: 2) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญา” หมายถึง ผลผลิตทางปัญญาหรือองค์ความรู้ของมนุษย์ที่เกิดจากการสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ ธรรมชาติ ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านการสั่งสมจาก ประสบการณ์ มีการพัฒนาปรับปรุง และถ่ายทอดสืบทอดกันมาเพื่อตอบสนองความต้องการและแก้ไข ปัญหา รวมถึงแสดงเอกลักษณ์ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจของคนในสังคม

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2540: 110) ได้จัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญาเอาไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านคติธรรมความคิด ความเชื่อและหลักการ อันเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ ที่เกิดจากการสั่งสม สืบทอดและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมา
2. ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนของ การดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา

3. ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ได้ยึดหลักแห่งการพึ่งพาตนเอง และได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

4. ภูมิปัญญาด้านแนวความคิด หลักปฏิบัติรวมถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านได้นำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2545: 34) จำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านตามอัตถประโยชน์ได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ ภูมิปัญญาชาวบ้านประเภทเพื่อการยังชีพมีขึ้นเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด อยู่อย่างมีความสุขสบายตามอัตภาพเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการเสาะหาปัจจัยพื้นฐาน มีการยังชีพของสังคมปฐมฐาน ยุคที่มนุษย์เสาะหาปัจจัยด้วยวิธีเก็บเกี่ยวและการใช้แรงงาน ได้แก่ วิธีทำมาหากิน วิธีเสาะหาและจัดการเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อย ๆ เพิ่มพูนงอกงามขึ้น จนดูเหมือนเป็นสิ่งสามัญ เช่น

1.1 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการทำกิน เริ่มแต่ภูมิปัญญาการเก็บเกี่ยว เช่น ภูมิปัญญาการหาของป่า ล่าสัตว์ ตีผึ้ง การทำและใช้เครื่องจับสัตว์น้ำ เช่น นก ปลา เสือ ช้าง เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัว เฉพาะท้องถิ่นขึ้น หน้าไม้ ภูมิปัญญาในการเลือกพันธุ์ข้าวทำนา การไถ คราด หว่านดำ เป็นต้น

1.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เช่น การสร้างบ้านเรือนแบบเครื่องผูก ภูมิปัญญาการเลือกใช้วัสดุ วิธีเย็บ ผูกกริม ถักกริม ผูกเงื่อน

1.3 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกสรรอาหาร วิธีปรุงและวิธีถนอมอาหาร

1.4 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ภูมิปัญญาในการนำสิ่งต่าง ๆ มาปกปิดร่างกายให้อบอุ่น เช่น ภูมิปัญญาในการทำหัตถ์เป็นเครื่องมือทอเปลือกไม้ ทำเป็นผ้า การทำและใช้ดินเผาเพื่อปั้นฝ้าย การคิดทำฟืมและกี่สำหรับงานทอ ภูมิปัญญาในงานถักร้อย ปักขุน เป็นต้น

1.5 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับยารักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพร สัตว์ แร่บางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา การใช้ยา เป็นต้น

1.6 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ผู้คนทุกหมู่เหล่าต่าง ๆ พยายามจะให้ตนมีชีวิตที่ยืนมั่นคง จึงทุ่มเทใช้สติปัญญาและสิ่งเอื้ออำนวยต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุความต้องการซึ่งสามารถจำแนกเป็นกลุ่มย่อย ๆ ได้ดังนี้

1.7 ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาเบื้องต้นในการพิทักษ์ปกป้องชีวิตและทรัพย์สิน คือ การพึ่งตนเอง ความพยายามที่จะบำรุงรักษา และเพิ่มขีดความสามารถ การใช้วัยวะของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด

1.8 ภูมิปัญญาที่หลบเลี่ยงอันตราย เช่น ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สามารถสังเกตความแปรปรวนของสภาพดิน ฟ้า อากาศ รู้ว่าจะเกิดฝนหนัก ลมแรง ทะเลบ้า ฟ้าคะนอง น้ำท่วมใหญ่ เกิดภัยแล้ง ไฟป่า หรือภูมิปัญญาในการโค่นไม้ใหญ่ โดยสามารถบังคับให้ล้มพาดในทิศทางที่ต้องการได้

1.9 ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง เช่น ภูมิปัญญาการร่วมแรงแบ่งประโยชน์ เช่น การทำนารวม การทำสวนรวม คือ ร่วมกันทำนาหรือทำสวนในที่แปลงเดียวกัน ทุกคนที่ทำมีสิทธิ์เก็บกินเป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมกันทำร่วมกันใช้

1.10 ภูมิปัญญาทำและใช้ศาสตราวุธ เช่น การทำมีดพร้าของชาวใต้ ซึ่งใช้สำหรับงานลับ ฟัน แต่งเติมสวน และใช้ต่อสู้ได้อีกด้วย

1.11 ภูมิปัญญาการดูแลบำรุงรักษาชีวิตและทรัพย์สิน การให้ความสำคัญต่อสตรีและเด็กจึงปรากฏความเชื่อ เช่น ห้ามหญิงมีครรภ์นั่งขวางบันไดหรือประตู มิฉะนั้นลูกจะไม่สมบูรณ์ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้าง พืชพันธุ์ฐานะ และอำนาจ ผู้คนทุกหมู่เหล่าย่อมอาศัยฐานะและอำนาจเพื่อช่วยในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ย่อมแตกต่างกันไปตามโครงสร้างของสังคม ชีตจำกัดของการศึกษาขีดความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและยุคสมัยโดยภูมิปัญญากลุ่มนี้มีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและตำแหน่งหน้าที่ อาจจำแนกได้ดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาการสร้างและการขยายฐานอำนาจ ภูมิปัญญาที่เด่นชัด คือ ขยายวงศาอาณาเขตให้ได้มากๆ เพื่อจะได้พวกพึ่งพิงและเพิ่มแรงงาน

2.2 ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจเป็นการบำเพ็ญบุญบารมี เพื่อผูกอำนาจวาสนา เป็นภูมิปัญญาที่อาศัยหลักคุณธรรม โดยให้ทำแต่กรรมดี

2.3 ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณะประโยชน์ คือ ภูมิปัญญาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน เช่น การร่วมกันกำหนดการสัจจระหว่างหมู่บ้าน การร่วมกันหาเงินบำรุงวัด เป็นต้น

2.4 เพื่อที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ คือ สิ่งที่เป็นปัญญาชนชาวบ้าน ใช้วิสัยทัศน์เฉพาะตัว สร้างสรรค์ขึ้นต่างจากกลุ่มอื่น เช่น ภูมิปัญญาที่ให้ตระหนักรู้ว่า นักปราชญ์เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่ายิ่ง

สุพจน์ แสงเงิน และคณะ (2550: 108-109) กล่าวถึงลักษณะโดยรวมของภูมิปัญญาไทยเอาไว้ดังนี้

1. เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม สืบเนื่องมาจากคนไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรทั้งการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ จับสัตว์ ทำประมง ภูมิปัญญาส่วนหนึ่งจึงตอบสนองความต้องการในด้านการทำมาหากิน ก่อให้เกิดเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำเกษตรต่าง ๆ

2. มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา เนื่องจากชาติไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ คนไทยส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชนมีวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นไปตามหลักคำสอนของศาสนา ความคิด ความเชื่อ ผลงานทางศิลปะ วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ มีความสอดคล้องกับ พระพุทธศาสนา อยู่เป็นจำนวนมาก

3. เกิดจากการเรียนรู้ในชีวิตจริง ทดลองโดยใช้ของจริง รวมทั้งเกิดจากความต้องการใช้เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง เช่น ความรู้เรื่องแพทย์แผนไทยและการใช้สมุนไพร

4. มีการรวบรวมไว้ในลักษณะของครุภูมิปัญญา ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยการฝากตัวเป็นศิษย์หรือครูพักลักจำในสมัยก่อนอาจมีบันทึกในรูปแบบของใบลานหรือสมุดข่อย สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2541: 17) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทย ดังนี้

1. ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเป็นทั้งความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม
2. ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

3. ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตของคน

4. ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม

5. ภูมิปัญญาไทยเป็นพื้นฐานสำคัญในการมองชีวิต เป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่าง ๆ

6. ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง

7. ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคม

ไพพรรณ เกียรติโชคชัย (2541: 141-142) กล่าวถึงคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมี คุณค่า และมีความสำคัญนานับการต่อการพัฒนาท้องถิ่นไทย ดังนี้

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านนับเป็นรากเหง้าของวัฒนธรรมไทยที่ถ่ายทอดกันมาเป็นเวลายาวนานและมรดกไทยที่คนไทยทุกวันนี้ภูมิใจ

2. ความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของสังคมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และเปลี่ยนแปลงในทางที่เสื่อมโทรม “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ของชาวไทยได้ช่วยให้คนไทย ใช้สติปัญญา ความสามารถ และภาวะสร้างสรรค์มาใช้ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้ลุล่วงมาโดยตลอด

3. ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ที่มีขอบเขตกว้างขวางและลึกซึ้งมาก ซึ่งครอบคลุม คตินิยม ความรู้ ความสันทัด การรู้เท่าเทียมธรรมชาติของสรรพสิ่งรอบตัว และการเลือกเฟ้นความคิด วิธีการมาใช้ในชีวิตประจำวัน

4. การเชื่อมโยงความรู้ประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และจากชุมชนหนึ่งสู่อีกชุมชนหนึ่งอย่างไม่ขาดสาย

5. ภูมิปัญญาชาวบ้านล้วนแต่เป็นการศึกษาค้นคว้าและเรียนรู้แบบเชิงประจักษ์จากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเสมอ ๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน มีการทดสอบจากประสบการณ์จริงจนกว่าจะหาข้อสรุปที่ชัดเจนและสืบทอดต่อๆ กันไป

6. การถ่ายทอดความรู้ความสามารถประสบการณ์ และการปฏิสัมพันธ์รูปแบบต่าง ๆ ในหลายสาขามาผสมผสานกัน “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ซึ่งนับเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวมที่ปัจจุบันนี้เรียกว่าการเรียนรู้แบบบูรณาการ (Integrated)

7. วิธีการถ่ายทอดประสบการณ์ตรงจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยการทำให้ดูให้ลงมือทำและเลียนแบบอย่างที่ดีของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ยึดถือปฏิบัติมา สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีความสำคัญต่อการสืบทอดมรดกวัฒนธรรมของชุมชน ส่งเสริมการจัดการศึกษาชุมชน และเสริมสร้างศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2541: 22-23) กล่าวถึง คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาไทยไว้ดังนี้ คุณค่าของภูมิปัญญาไทย ได้แก่ ประโยชน์ และความสำคัญของภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์ และสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้คนในชาติเกิดความรักและความภาคภูมิใจที่จะร่วมแรงร่วมใจสืบสานต่อไปในอนาคต เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม ประเพณีไทย การมีน้ำใจ ศักยภาพในการประสานผลประโยชน์ เป็นต้น ภูมิปัญญาไทยจึงมีคุณค่าและความสำคัญดังนี้

1. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นพระมหากษัตริย์ไทยได้ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ประเทศชาติมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยพระเมตตาแบบพ่อปกครองลูก ผู้ใดประสบความเดือดร้อนก็สามารถดิ้นรนแสดงความเดือดร้อน เพื่อขอรับพระราชทานความช่วยเหลือทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ ต่อประเทศชาติร่วมกันสร้างบ้านเรือนจนเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชพระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญากระทำยุทธหัตถี จนชนะข้าศึกศัตรู และทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยคืนมาได้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญาสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ และเหล่าพสกนิกรมากมายเหลือคณานับ ทรงใช้พระปรีชาสามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในประเทศจนรอดพ้นภัยพิบัติหลายครั้ง พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายด้านแม้แต่ด้านการเกษตร พระองค์ได้พระราชทานทฤษฎีใหม่ให้แก่พสกนิกร ทั้งด้านการเกษตรแบบสมดุลและยั่งยืน พื้นฟูสภาพแวดล้อม นำความสงบร่มเย็นของประชาชนให้กลับคืนมา

2. สร้างความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรี เกียรติภูมิแก่คนไทยคนไทยในอดีตที่มีความสามารถปรากฏในประวัติศาสตร์มีมาก เป็นที่ยอมรับของนานาชาติประเทศ เช่น นายขนมต้มเป็นนักมวยไทยที่มีฝีมือเก่งในการใช้อวัยวะทุกส่วน ทุกท่าของแม่ไม้มวยไทย สามารถชกมวยไทยจนชนะพม่าได้ถึงเก้าคนสิบคนในคราวเดียวกัน แม้ในปัจจุบันมวยไทยก็ยังถือว่าเป็นศิลปะชั้นเยี่ยมเป็นที่นิยมฝึกและ

แข่งขันในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศ ปัจจุบันมีค่ายมวยไทยทั่วโลกไม่ต่ำกว่า 30,000 แห่ง ชาวครุมวยไทย การออกคำสั่งในการชกเป็นภาษาไทยทุกคำ เช่น คำว่า "ชก" "นับหนึ่งถึงสิบ" เป็นต้น ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาไทย นอกจากนี้ภูมิปัญญาไทยที่โดดเด่นยังมีอีกมากมาย เช่น มรดกภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรม โดยที่มีอักษรไทยเป็นของตนเองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยและวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน วรรณกรรมไทยถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความไพเราะได้อรรถรสครบทุกด้าน วรรณกรรมหลายเรื่องได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษาด้านอาหาร อาหารไทยเป็นอาหารที่ปรุงง่าย พืชที่ใช้ประกอบอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพรที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น และราคาถูก มีคุณค่าทางโภชนาการและยังป้องกันโรคได้หลายโรคเพราะส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร เช่น ตะไคร้ ชিং ข่า กระชาย ใบมะกรูด ใบโหระพา ใบกะเพรา เป็นต้น

3. สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยนำหลักธรรมคำสอนของศาสนามาปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทยเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีตประนอม รักสงบ ใจเย็น มีความอดทน ให้อภัยแก่ผู้สำนึกผิด ดำรงวิถีชีวิตอย่างเรียบง่าย ปกติสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้ แม้จะอดอยากเพราะแห้งแล้งแต่ไม่มีใครอดตาย เพราะพึ่งพาอาศัยกันแบ่งปันกันแบบ "พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้" เป็นต้น ทั้งหมดนี้สืบเนื่องมาจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นการใช้ภูมิปัญญา ในการนำเอาหลักของพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันและดำเนินกุศโลบายด้านต่างประเทศจนทำให้ชาวพุทธทั่วโลกยกย่องให้ประเทศไทยเป็นผู้นำทางพุทธศาสนา และเป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.)

4. สร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในเรื่องของการยอมรับนับถือและให้ความสำคัญแก่คนสังคมและธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องชี้ที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย 12 เดือน ตลอดทั้งปีล้วนเคารพคุณค่าของธรรมชาติ ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีที่ทำในฤดูร้อนซึ่งมีอากาศร้อนทำให้ต้องการความเย็นจึงมีการรดน้ำดำหัว ทำความสะอาดบ้านเรือน และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีการแห่ทางสงกรานต์ การทำนายฝนว่าจะตกมากหรือน้อยในแต่ละปี ส่วนประเพณีลอยกระทงคุณค่าอยู่ที่การบูชา ระลึกถึงบุญคุณของน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนพืช และสัตว์ ให้ได้ใช้ทั้งบริเวณและอุปโภค ในวันลอยกระทง คนจึงทำความสะอาดแม่น้ำลำธาร บูชาแม่น้ำ จากตัวอย่างข้างต้นล้วนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติทั้งสิ้น ในการรักษาป่าไม้ต้นน้ำลำธารได้ประยุกต์ให้มีประเพณีการบวชป่าให้คนเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมยังความอุดมสมบูรณ์แก่ต้นน้ำ ลำธาร ให้พื้นสภาพกลับคืนมาได้มากอาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนไทย ที่คำนึงถึงความสมดุล ทำแต่น้อยพอกอยู่พอกิน แบบ "เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน" ของพ่อทองดี นันทะ เมื่อเหลือกินก็แจกญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน บ้านใกล้เรือนเคียง นอกจากนี้ยังนำไป

แลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่นที่ตนไม่มี เมื่อเหลือใช้จริง ๆ จึงจะนำไปขาย อาจกล่าวได้ว่าเป็น การเกษตรแบบ "กิน-แจก-แลก-ขาย" ทำให้คนในสังคมได้ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกัน เศรษฐกิจ นับ ถือ เป็นญาติกันทั้งหมดบ้านจึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ธรรมชาติไม่ถูก ทำลายไปมากนักเนื่องจากทำพอยู่พอกิน ไม่โลภมากและไม่ทำลายทุกอย่างผิดกับในปัจจุบัน ถือเป็น ภูมิปัญญาที่สร้างความสมดุลระหว่างคน สังคม และธรรมชาติ

5. เปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัยแม้ว่ากาลเวลาจะผ่านไปความรู้สมัยใหม่จะล้นไหล เข้ามามาก แต่ภูมิปัญญาไทยก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การรู้จักนำเครื่องยนต์ มาติดตั้งกับเรือ โสเภณี เป็นทางเสื่อ ทำให้เรือสามารถแล่นได้เร็วขึ้น เรียกว่า เรือหางยาว การรู้จัก ทำการเกษตรแบบผสมผสานสามารถพลิกฟื้นคืนธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์แทนสภาพเดิมที่ถูกทำลาย ไป การรู้จักออมเงินสะสมทุนให้สมาชิกกู้ยืมปลดเปลื้องหนี้สินและจัดสวัสดิการแก่สมาชิกจนชุมชนมี ความมั่นคง เข้มแข็ง สามารถช่วยตนเองได้หลายร้อยหมู่บ้านทั่วประเทศ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ศรีวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช จัดในรูปกองทุนหมุนเวียนของชุมชนจนสามารถช่วยตนเองได้เมื่อป่าถูกทำลาย เพราะถูกตัดโค่นเพื่อปลูกพืชแบบเดี่ยว ตามภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่หวังรวย แต่ในที่สุดก็ขาดทุนและมีหนี้สิน สภาพแวดล้อมสูญเสีย เกิดความแห้งแล้ง คนไทยจึงคิดปลูกป่าที่กินได้ มีพืชสวน พืชป่า ไม้ผล พืชสมุนไพร ซึ่งสามารถมีกินตลอดชีวิตเรียกว่า "วนเกษตร" บางพื้นที่ เมื่อป่าชุมชนถูกทำลาย คนในชุมชนก็รวมตัวกันเป็นกลุ่มรักษาป่า ร่วมกันสร้างระเบียบกฎเกณฑ์กันเอง ให้ทุกคนถือปฏิบัติได้ สามารถรักษาป่าได้อย่างสมบูรณ์ดังเดิม เมื่อปะการังธรรมชาติถูกทำลายปลาไม่มีที่อยู่อาศัยประชาชน สามารถสร้าง "อุย้ม" ขึ้นเป็นปะการังเทียมให้ปลาอาศัยวางไข่และแพร่พันธุ์ให้เจริญเติบโตมีจำนวน มากดังเดิมได้ ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาปรับปรุงประยุกต์ใช้ได้ตามยุคสมัย

2.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิต

ศุภวรรณ เจริญชัยสมบัติ (2554: 31) ได้ให้ความหมายของวิถีชีวิตไว้ว่า วิถีชีวิต คือ รูปแบบการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของบุคคลนั้น ๆ

นันทพร ศรีสุทตะ (2544: 8) ได้ให้ความหมายของวิถีชีวิต หมายถึง การแสดง พฤติกรรมต่าง ๆ เป็นประจำวันอย่างสม่ำเสมอ เป็นนิสัย ซึ่งจะสะท้อนทัศนคติและวัฒนธรรมของ บุคคล เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคลในเรื่องที่อยู่อาศัย ลักษณะครอบครัว ขนบธรรมเนียมประเพณี การดูแลสุขภาพ พฤติกรรมสุขภาพของบุคคลนั้น จะได้รับอิทธิพลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และสิ่งแวดล้อม ทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น สถานะทาง เศรษฐกิจและสังคม ความแตกต่างของ รายได้ การศึกษา อาชีพ ความเชื่อของบุคคล จะเป็นตัวกำหนดทำให้ เกิดความแตกต่างของกิจกรรม ในชีวิตประจำวัน สามารถสรุปได้ว่า วิถีชีวิต หมายถึง แนวทางการดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น นั้น ๆ

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554: 1) ได้ให้ความหมายของคำว่า วิถีชีวิต หมายถึง วิถีแห่ง การรองรับชีวิต หรือการยังชีพ ครอบคลุมถึงงาน กิจกรรม ความสามารถ ทรัพย์สิน ทั้งที่เป็นวัตถุ และสวณประกอบในสังคม ซึ่งมนุษย์ใช้ดำเนินการและปรับใช้เพื่อการมีชีวิตอยู่

ภูสิทธิ์ ชันติกุล (2563: 6) ได้ให้ความหมายของคำว่า วิถีชีวิต หมายถึง แนวทาง การดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ โดยการสะท้อนพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แสดงถึงทัศนคติ ค่านิยม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลธรรมและคุณธรรม จนกลายเป็นแบบแผนกฎเกณฑ์ ที่สามารถร่วมกันปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2559: 12) ได้ให้ความหมายของวิถีชีวิต ไว้ว่า แนวทางการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย รวมถึงปัจจัยสี่ที่จำเป็นในการ ดำเนินชีวิต อันได้แก่ ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค นอกจากนี้วิถีชีวิตยัง หมายรวมถึงความรู้เรื่องสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา การประเพณี ปฏิบัติการศึกษาตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบัน

จิรัชมิตร เต็ดขุนทด (2556: 21) ได้ให้ความหมายของวิถีชีวิต หมายถึง การดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนบนพื้นฐานวัฒนธรรม ประเพณีและค่านิยมความเชื่อ ในขณะที่ วิถีชีวิตชุมชน หมายถึง การดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนในแต่ละชุมชนบน พื้นฐานวัฒนธรรม ประเพณีและค่านิยมความเชื่อของชุมชนนั้น ๆ

จากกล่าวได้ว่า วิถีชีวิต คือ แนวทางการดำเนินชีวิตในบริบทชุมชน สังคม ภายใต้ระบบ วัฒนธรรม ซึ่งมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการและความจำเป็นของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สามารถ ดำรงชีวิตอยู่รอดได้อย่างเป็นปกติทั้งนี้ แต่ละสังคมย่อมมีแนวทางหรือวิถีชีวิตบางอย่างที่แตกต่างกัน และอาจจะเหมือนกันในบางส่วนได้

ส่วนในมิติการดำรงคุณค่าแห่งวิถีชีวิต หรือการเพิ่มคุณค่าให้กับชีวิตนั้น สัญญา สัญญา วิวัฒน์ (2544: 41-42) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ สรุปได้ดังนี้

- 1) สร้างสมดุลทางกายภาพ คือการทำร่างกายให้แข็งแรง สุขภาพกายดี
- 2) สร้างสมดุลทางจิต คือทำจิตให้มั่นคง สุขภาพจิตดี
- 3) สร้างสมดุลทางสังคม คือทำครอบครัวให้อบอุ่น
- 4) สร้างสมดุลทางเศรษฐกิจ คือทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคง
- 5) สร้างสมดุลทางจิตวิญญาณ คือ การมีคุณธรรมจริยธรรม ทำประโยชน์ตนพร้อมกับ

ส่วนรวม

- 6) ส่งเสริมสมดุลทางธรรมชาติ คือการทำให้ธรรมชาติมีความหลากหลาย สามารถรักษา ความสมดุลในระบบนิเวศน์

จิราพร ดอกบัว (2552: 7) ได้กล่าวไว้ว่า แนวทางการแสดงวิถีชีวิตนั้น อาจมาจากบุคคล หรือคณะบุคคลทำเป็นตัวแบบ แล้วต่อมาคนส่วนใหญ่ก็ปฏิบัติตามกันมา

อย่างไรก็ตาม ชุมชนหรือสังคมย่อมมีส่วนในการกำหนดวิถีชีวิต ไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม ซึ่งจะต้องมีวิถีชีวิตเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน วิถีชีวิตในระดับชุมชนหรือสังคม จึงอาจมีความเป็นเอกลักษณ์หรือเครื่องหมายบ่งชี้ชุมชนนั้น ๆ ได้

2.1.6 แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อ

สถาพร ศรีสังข์ (2533: 16) กล่าวว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับข้อเสนออย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นความจริง การยอมรับนี้อาจเกิดจากสติปัญญา เหตุผลหรือศรัทธา โดยไม่ต้องมีเหตุผลใด ๆ รองรับก็ได้

สมปราษฎ์ อัมมะพันธ์ (2536: 7) กล่าวว่า ความเชื่อ คือระดับสภาพจิตใจของบุคคลที่มอบความไว้วางใจความเชื่อใจ หรือความเชื่อมั่นต่อบุคคล หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ส่วน ประคอง นิมมานเหมินทร์ เทียมจันทร์ อ่ำแหว และโสวัตริ ณ ถลาง (2556: 91-92) ได้ศึกษาคติ ความเชื่อ และศาสนา สรุปได้ว่าความเชื่อหลักที่ประชากรรังสิตนับถือสืบทอดกันมา มี 5 แบบ คือ 1) ความเชื่อในเรื่องวิญญาณและอำนาจกลับของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีสิง เจ้าที่เจ้าทาง หรือเทพดาอารักษ์ มีสถานที่หลายแห่งที่เป็นศาลหรือที่สถิตของผีเจ้าพ่อเจ้าแม่ ซึ่งนับถือกันว่าเป็นผีอารักษ์ประจำท้องถิ่นของพื้นที่รังสิต เช่น ศาลเจ้าพ่อดอนใหญ่และเจ้าแม่ทับทิม (อยู่ระหว่างคลอง 8-คลอง 10) ศาลเจ้าแม่ตะเคียน และศาลเจ้าแม่สร้อยทอง (คลอง 8) เล่ากันว่า ในอดีตมีการนำน้ำจากบึงอันเป็นที่ตั้งขอศาลเจ้าพ่อดอนใหญ่ไปใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วย นอกจากนี้ยังศาลเจ้าพ่อต้นตาล ศาลเจ้าพ่อดอกไม้ เป็นต้น ซึ่งเป็นที่นับถือของชุมชนเป็นอย่างมาก 2) ความเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวกับการทำนา ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพระแม่โพสพ เทพประจำต้นข้าว ประเพณีแรกนา ประเพณีทำขวัญข้าวหรือทำขวัญแม่โพสพ ประเพณีลงแขกทำนา ประเพณีแห่หางแมวขอฝนทำนา 3) ความเชื่อในพระพุทธศาสนา 4) ความเชื่อในศาสนาอิสลาม และ 5) ความเชื่อในศาสนาคริสต์

ในขณะที่ จิราภรณ์ ภัทรภาณุภัทร (2528: คำนำ) ได้กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า เมื่อคนเรามีความเชื่ออย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ย่อมเป็นเหตุจูงใจให้เกิดการกระทำที่ตอบสนองของความเชื่อมั่น ถ้าเปลี่ยนความเชื่อพฤติกรรมก็จะเปลี่ยนตามไปด้วย และพฤติกรรมเหล่านั้นจะสะท้อนให้เห็นได้ในรูปของข้อห้ามข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม

สมสวัสดิ์ เตชพฤษนิรันดร์ (2553: บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาและประมวลแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อที่มีอิทธิพลในสังคมไทย โดยจำแนกเป็น 2 แนวคิดที่สำคัญคือ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนา และแนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรม ทั้งนี้ ในส่วนของคนรุ่นใหม่หรือนักเรียนมัธยมศึกษาที่นับถือพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นว่ามีพื้นฐานพุทธศาสนาใน

ครอบครัว พื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียน และความรู้อะไรอยู่ในระดับสูง มีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมอยู่ในระดับเชื่อแต่ยังมีข้อสงสัย และมีพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมเหมาะสมกับหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาในระดับมาก พฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครได้รับอิทธิพลโดยรวมจากความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมมากที่สุด อย่างไรก็ตาม ความเชื่อและศาสนาย่อมเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้อาจเกิดจากมีผู้นำความเชื่อและศาสนาไปใช้ในทางที่ต่างกัน นับเป็นตัวจักรและปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมและความคิดโดยรวมของคนเปลี่ยนแปลงไปในทางต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าสังคมไทยร่วมสมัยที่ดำรงอยู่นี้มีการเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

ในส่วนของการศึกษาความเชื่อนั้น นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ (2560: 192) ได้ตรวจสอบองค์ความรู้และแนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยาในการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ ผีและวิญญาณ โดยชี้ให้เห็นว่านักมานุษยวิทยาไทยอธิบายความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในภายใต้กระบวนทัศน์โครงสร้างหน้าที่ ซึ่งยังมองความเชื่อในฐานะเป็นเครื่องมือที่จะทำให้ชุมชนอยู่ในกฎระเบียบและเสถียรภาพ ในขณะที่แนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยาในระดับสากลได้ข้ามพ้นไปสู่การวิเคราะห์ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สัมพันธ์กับอำนาจและความรู้ที่มนุษย์นำมาต่อรองเพื่อสร้างตัวตนทางสังคม

สำหรับนักวิชาการต่างชาติอย่าง เบริน มอริส (Brian Morris, 2006 อ้างอิงจาก นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ, 2560: 176) ได้ศึกษาในประเด็นเดียวกันกับ นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ ดังพบสรุปสาระสำคัญได้ว่า ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักมานุษยวิทยาตะวันตกพยายามศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ และไสยศาสตร์ภายใต้แนวคิดและกระบวนทัศน์ที่แตกต่างกัน 6 แบบคือ

- 1) กระบวนทัศน์หน้าที่นิยม (Functionalist Approach) สาระสำคัญ คือ มนุษย์ใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต
- 2) กระบวนทัศน์จิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Approach) สาระสำคัญ คือ การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้มนุษย์รู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชีวิต
- 3) กระบวนทัศน์โครงสร้างนิยม (Structuralist Approach) สาระสำคัญคือ ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยสร้างกฎเกณฑ์และระเบียบทางสังคม
- 4) กระบวนทัศน์สัญลักษณ์นิยม (Symbolic/ Interpretive Approach) สาระสำคัญคือ ความเชื่อจะถูกแสดงออกผ่านสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมและจับต้องได้
- 5) กระบวนทัศน์นิเวศน์วัฒนธรรม (Cultural Ecology Approach) สาระสำคัญ คือ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาตินี้มีผลต่อการสร้างความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- 6) กระบวนทัศน์อำนาจ/ความรู้ (Power/Knowledge Approach) สาระสำคัญ คือ ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือความรู้ที่มนุษย์ใช้อธิบายชีวิตและสังคม

2.1.7 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

นักวิชาการแห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราชได้รวบรวมและเรียบเรียงความรู้ที่กล่าวถึงความหมายและประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในบริบทต่าง ๆ ไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ รอบตัวมนุษย์นับเป็นปรากฏการณ์ปกติที่ปรากฏให้เห็นอยู่ตลอดเวลา และสามารถมองเห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบตามเวลาที่แตกต่างกัน การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเกิดขึ้นตั้งแต่ในระดับปัจเจกบุคคล หรือคนแต่ละคนที่มีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายและจิตใจไปตามกาลเวลา ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มสังคมขนาดใหญ่ระดับประเทศ ระดับชาติ หรือระดับโลก การเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นช้า ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไปแต่การเปลี่ยนแปลงบางอย่างก็เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงบางอย่างเป็นการเปลี่ยนแปลงในทางพัฒนาดีขึ้น แต่บางอย่างก็เป็นการเปลี่ยนแปลงลงในทางที่เสื่อมถอยลง ในระดับชุมชนก็มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างชัดเจน ชุมชนชนบทของไทยในปัจจุบันมีความแตกต่างไปจากชุมชนชนบทเมื่อหลายทศวรรษก่อน ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมกายภาพ ด้านสังคม ด้านความสัมพันธ์ และในด้านวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของนักวิชาการส่วนใหญ่ยังประสบปัญหาในการให้คำนิยามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม นักวิชาการยังไม่สามารถกำหนดความหมายให้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปได้ ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของนักวิชาการแต่ละคนจึงต้องมีส่วนที่กล่าวถึงการนิยามความหมายภายใต้กรอบความคิดเชิงทฤษฎีของผู้ที่ทำการศึกษาไว้ ทำให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมักมีประเด็นให้ได้ถึงหรืออภิปรายที่สำคัญ 2 ประเด็นคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยแท้จริงแล้ว หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในเรื่องใด สิ่งใด อย่างไรบ้าง รวมถึงการพรรณนาให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมควรพรรณนาหรืออธิบายในแง่มุมอย่างไรบ้าง ส่วนอีกประเด็นได้แก่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งเดียวกันหรือไม่ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช, 2545: 83)

ในขณะที่ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2551: 5-9) ได้อธิบายความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การจัดจำแนกประเภทของการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงไว้ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงองค์การทางสังคม (social organization) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในเรื่อง

1. ขนาดขององค์การสังคม (size) คือ ใหญ่ขึ้นหรือเล็กลง
2. ประเภทขององค์การสังคม (kind) เช่น จากกลุ่มเพื่อนไปเป็นครอบครัว จากครอบครัวเป็นชุมชน เป็นต้น
3. ลักษณะขององค์การสังคม (characteristics) เช่น จากยึดเหนี่ยวกันหลวม ๆ เป็นยึดเหนี่ยวกันเหนียวแน่น จากแบ่งแยกมาเป็นสมัครสมานสามัคคี

4. สถานภาพและบทบาท (status-role) เช่น เคยสถานภาพสูงมาเป็นต่ำ จากเคยต่ำมาเป็นสูง จากเคยเป็นเพื่อนกันมาเป็นสามีภรรยา กัน บทบาทก็พลอยเปลี่ยนไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงในสังคมอาจแบ่งออกได้หลายประเภท สุดแต่ว่าจะใช้อะไรเป็นเกณฑ์ การแบ่ง หากใช้เกณฑ์ขนาดการเกี่ยวข้องของมนุษย์ต่อการเปลี่ยนแปลงแล้ว การเปลี่ยนแปลงในสังคมก็อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ

1. การเปลี่ยนแปลงแบบเป็นไปเอง (spontaneous change) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงชนิดที่มนุษย์ไม่มีส่วนหรือมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงนั้นน้อย การเปลี่ยนแปลงประเภทนี้ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยโบราณ ขณะที่มนุษย์ยังไม่มีเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น การเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติแวดล้อมสังคม เช่น ป่าไม้ ภูเขา ดิน น้ำ แม่น้ำ ลำคลอง สัตว์ พืช หรือการเปลี่ยนแปลงในสังคม เช่น การเพิ่ม หรือการลดของประชากร การเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ การเกิดข้าวยากหมากแพง การเกิดโรคระบาด เป็นต้น

บางที่อาจเรียกว่าการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ หรือการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีแผน เพราะมนุษย์มีส่วนเกี่ยวข้องน้อยหรือไม่มีส่วนทำให้อันเกิดขึ้นมาเลย แม้ในโลกสมัยใหม่การเปลี่ยนแปลงในสังคมประเภทนี้ก็ยังมีอยู่ เช่น วิกฤติ อุทกภัย แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด หิมะถล่ม ดินเสื่อมคุณภาพ อากาศเสีย เป็นต้น จะว่าน้อยลงไปก็ไม่อาจพูดได้ ที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากมนุษย์ยังเจริญไม่เพียงพอที่จะควบคุมสิ่งเหล่านี้ให้อยู่ในอำนาจได้

2. การเปลี่ยนแปลงแบบวางแผน (planned change) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์จงใจก่อให้เกิดขึ้น ในการนี้จะกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลง คือ ให้เปลี่ยนไปในทางดี ในทางที่ปรารถนา กำหนดความเร็วเป็น 3 ปี 5 ปีหรือ 10 ปี เกิดการเปลี่ยนแปลงสมบูรณ์ กำหนดสิ่งที่จะเปลี่ยนแปลง ซึ่งมักจะมีทั้งคนและสิ่งแวดล้อม กำหนดวิธีการดำเนินการและกำหนดจุดหรือสถานที่ที่การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้น เป็นต้น เรียกว่ามีการเตรียมการกันอย่างรอบคอบรัดกุม เพื่อให้ตอบสนองเป้าหมายที่วางไว้ล่วงหน้าให้มากที่สุด

การเปลี่ยนแปลงประเภทนี้อาจเรียกอีกอย่างว่า การเปลี่ยนแปลงแบบกำหนดทิศทางหรือแบบนำทาง ไม่ว่าจะเรียกชื่อใด การเปลี่ยนแปลงประเภทนี้มนุษย์ก็มีความเกี่ยวข้องด้วยมากที่สุด และเป็นการเปลี่ยนแปลงชนิดที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยใหม่ ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์สมัยนี้มีความรู้ความสามารถมากขึ้น มีวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีช่วยทำให้เอาชนะธรรมชาติได้มากขึ้น แต่ก็เอาชนะได้ยังไม่หมดดังกล่าวไว้ข้างต้นปัญหาจึงมีกับมนุษย์ต่อไป

ส่วนสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ โดยยึดความสัมพันธ์กับสังคมเป็นหลัก คือ

1. สาเหตุจากภายใน (causes from within) สิ่งต่าง ๆ ภายในสังคมที่เป็นตัวเหตุทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมมีจำนวนมากด้วยกันเช่น

1.1 ปัจจัยทางธรรมชาติ ทั้งยามปกติเป็นความอุดมสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ของธรรมชาติ และยามไม่ปกติ เช่น ภัยพิบัติ อุทกภัย ไฟป่า

1.2 ปัจจัยทางสังคม เช่น การเพิ่ม-ลดของประชากร การขัดแย้ง การแข่งขัน ความร่วมมือ รูปแบบต่าง ๆ ความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของพลเมือง

1.3 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เช่น การประกอบอาชีพ ความต้องการวัสดุอุปกรณ์ในการผลิต สินค้าและบริการ

1.4 ปัจจัยทางการเมือง การออกกฎหมาย การบริหารการทหาร

1.5 ปัจจัยทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนา อุดมการณ์ เทคโนโลยี

2. สาเหตุจากภายนอกสาเหตุประเภทนี้ก็มีไม่น้อย เช่น

2.1 ในยามสงบมีการติดต่อระหว่างสังคมหลากหลายประเภท เช่น การท่องเที่ยว ระหว่างกัน การค้าขายระหว่างกัน การศึกษาอบรมระหว่างกัน การเผยแพร่ศาสนา ระหว่างกัน

2.2 ในยามสงครามมีการกระทบกระทั่งระหว่างสังคม ตั้งแต่การขัดแย้งชายแดนระหว่างสองประเทศ ความไม่สงบระหว่างประเทศไปจนถึงสงครามแบบต่าง ๆ ตลอดจนมหาสงครามล้วนเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ด้าน สเมลเซอร์ (Smelser, 1963 อ้างอิงจาก นิเทศ ดินณะกุล, 2544: 23-24) ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาว่าเป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการ 4 อย่างที่แตกต่างกันแต่มีความเกี่ยวเนื่องกันคือ

1. ด้านเทคโนโลยีสังคมจะเปลี่ยนจากการใช้เทคนิคง่าย ๆ และดั้งเดิมไปสู่การใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์

2. ด้านเกษตรกรรมสังคมจะเปลี่ยนจากการทำเกษตรเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อการค้าซึ่งหมายถึง การปลูกพืชที่ทำเงินเฉพาะอย่าง การซื้อสินค้าที่ไม่ใช่สินค้าเกษตรในตลาด และว่าจ้างแรงงานเพื่อการเกษตร

3. ด้านอุตสาหกรรมจะเปลี่ยนจากการใช้แรงงานมนุษย์และสัตว์ไปสู่การทำอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง นั่นคือการทำงานเพื่อค่าจ้างแรงงานโดยการใช้เครื่องจักรเครื่องกลเพื่อทำการผลิตสินค้าส่งตลาด

4. ด้านการจัดการทางนิเวศวิทยาจะเปลี่ยนจากการตั้งถิ่นฐานที่กระจายไปในพื้นที่เพาะปลูก และหมู่บ้านไปสู่การตั้งถิ่นฐานในเมือง

สำหรับเหตุปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น นักวิชาส่วนหนึ่งได้ร่วมกันเรียบเรียงองค์ความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังปรากฏในเอกสารตำรามหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2545: 89-94) พอสรุปได้ ดังนี้

เหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ

1. เหตุปัจจัยทางกายภาพ

1.1 สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เนื่องจากการดำรงชีวิตของมนุษย์ต้องอาศัยการตั้งถิ่นฐานในถิ่นที่อยู่อาศัยบางประเภท หากมนุษย์ต้องการอยู่รอด มนุษย์ต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว โดยอาศัยกลไกในการปรับตัวซึ่งก็คือ กลไกการจัดระเบียบทางสังคมและเทคโนโลยี เมื่อสิ่งแวดล้อมทางกายภาพมีการเปลี่ยนแปลงโดยเหตุใดก็ตามก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสถาบันทางสังคมปรับเปลี่ยนการจัดระเบียบทางสังคมทางเทคโนโลยีให้เหมาะสม ตัวอย่างเช่น จำนวนพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยที่ลดลง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากมายตั้งแต่การปรับเปลี่ยนบทบาทขององค์กรภาครัฐ การเกิดขึ้นของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มประชาชนผู้อาสาดูแลป่าไม้ รวมถึงการปรับเปลี่ยนวิถีการทำมาหากินของคนในชุมชน ความแห้งแล้งภัยพิบัติ น้ำท่วม แผ่นดินไหว และแรงผลักดันตามธรรมชาติอีกหลายอย่าง ล้วนมีผลทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของพวกเขา ในขณะเดียวกัน มนุษย์เองก็ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ การทำลายระบบนิเวศโดยมนุษย์ ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมมากมาย เช่น ปัญหาขยะมีพิษ ฝนกรด มลพิษทางน้ำ และอากาศ การใช้ทรัพยากรเกินกำลัง การพังทลายของหน้าดิน

1.2 การเปลี่ยนแปลงของประชากร การเปลี่ยนแปลงของประชากรในสังคมหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในเรื่องขนาดการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของจำนวนประชากร การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบ และการเปลี่ยนแปลงของการกระจายตัวของประชากร จะส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมและโครงสร้างทางสังคมของสังคมนั้น ๆ การเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของมนุษย์หลายด้าน ตั้งแต่รูปแบบการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การทำมาหากิน ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของคนในสังคม การเปลี่ยนแปลงของสถาบันสังคมต่าง ๆ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของประชากรก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในสังคมไทยความสำเร็จในการวางแผนครอบครัว และความก้าวหน้าด้านการสาธารณสุขทำให้สัดส่วนของประชากรในวัยเด็กลดลง แต่สัดส่วนของประชากรในวัยสูงอายุมีมากขึ้น ทำให้สถาบันทางสังคมต้องเปลี่ยนแปลงไป เช่น โรงเรียน ระดับประถมศึกษาในหลายหมู่บ้านต้องปิดลงเนื่องจากมีเด็กในวัยเรียนน้อยลง แต่ในเวลาเดียวกันสถาบันที่เข้ามาดูแลผู้สูงอายุกลับมีบทบาทและจำนวนเพิ่มมากขึ้น

2. เหตุปัจจัยทางวัฒนธรรม

2.1 คุณค่าและบรรทัดฐานสังคม (Values and norms) คุณค่าและบรรทัดฐานสังคมจะทำหน้าที่เป็นตัวขัดขวาง หรือส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็ได้ นักวิชาการบางคนมองคุณค่ากับบรรทัดฐานว่าเป็นอุดมการณ์ (ideology) ซึ่งหมายถึง กลุ่มของแนวคิดที่อธิบายให้เห็นความเป็น

จริง หรือให้เห็นทิศทางในการประพฤติปฏิบัติหรือที่แสดงออกถึงความสนใจของคนกลุ่มหนึ่งอุดมการณ์ อาจมีรายละเอียดหลายเรื่อง เช่น อุดมการณ์มาร์กซิสต์ อุดมการณ์ทุนนิยม อุดมการณ์คาทอลิก หรือ อาจเป็นอุดมการณ์เฉพาะเรื่อง (เช่นอุดมการณ์ของพวกนิยมหรือต่อต้านการทำแท้ง) คุณค่าบรรทัดฐาน หรืออุดมการณ์นี้ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในกรณีสังคมไทยเคยมีการโต้เถียงกันเรื่อง การทำแท้งโดยมีทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและฝ่ายที่ต่อต้าน แต่เนื่องจากสังคมไทยมีอุดมการณ์ทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาเป็นหลัก จึงทำให้กระแสต่อต้านการทำแท้งเสรีมีสูงกว่าจึงต้องยกเลิกแนวคิด ในเรื่องนี้ไปในที่สุด

ในกรณีที่คุณค่าบรรทัดฐานหรืออุดมการณ์มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ริทเซอร์และคณะชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในสังคมอเมริกันเกิดจากอุดมการณ์ที่เชื่อว่า เทคโนโลยีจะช่วยแก้ไขปัญหาทุกอย่างของคนอเมริกันหรือคนทั่วโลก จากคุณค่าอุดมการณ์ในเรื่องนี้ ทำให้รัฐบาลของประธานาธิบดีเรแกนยอมลงทุนจำนวนมหาศาลไปกับโครงการสตาร์วอร์ อีกตัวอย่าง หนึ่งเป็นกรณีของอุดมการณ์เรื่องความเท่าเทียมกันระหว่างเพศชายหญิง ทำให้เกิดความเคลื่อนไหว ทางสังคม เพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมของสตรีในกิจการที่เคยมีความเชื่อว่าเหมาะสมกับเพศชาย มากกว่า เช่น การเป็นทหารงานวิศวกรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องสิทธิของกลุ่มรักร่วมเพศ ในบางประเทศที่ยินยอมให้สามารถแต่งงานอยู่ร่วมกันได้หรือสามารถรับเลี้ยงบุตรบุญธรรมได้

2.2 นวัตกรรม (innovation) คำว่า “นวัตกรรม” ในที่นี้หมายถึงกระบวนการสร้างสรรค์ ใหม่ทางสังคม การก่อเกิดแนวคิดผลิตภัณฑ์กระบวนการหรือโครงสร้างใหม่ ๆ ขึ้นในสังคม แล้วถูก ทำให้ดำรงอยู่อย่างถาวรมั่นคงเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในสังคม การเกิดขึ้นของสิ่งใหม่มักจะนำไปสู่ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ง่าย นวัตกรรมใหม่ที่สำคัญ ได้แก่ การค้นพบสิ่งใหม่ การเกิดความคิด ใหม่ และการประดิษฐ์สิ่งใหม่

การค้นพบสิ่งใหม่ หมายถึง การเกิดความรู้ใหม่เกี่ยวกับโลกภายนอก หรือการเกิด การรับรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างกัน หรือข้อเท็จจริงซึ่งไม่เคยรับรู้ หรือเข้าใจมาก่อน ตัวอย่างเช่น การค้นพบวิธีการวัดคาร์บอนไดออกไซด์ในบรรยากาศ ที่เป็นระบบการค้นพบทฤษฎีทางพันธุกรรมของ เมนเดลส่วนการประดิษฐ์ หมายถึง การสร้างผลิตภัณฑ์ หรือกระบวนการใหม่จากสิ่งที่ค้นพบมาก่อน แล้วตัวอย่างที่ดีก็คือ การประดิษฐ์รถยนต์

นวัตกรรมทั้งในรูปแบบการค้นพบการประดิษฐ์สิ่งใหม่ หรือการเกิดความคิดใหม่ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในวงกว้างและต่อเนื่อง เช่น กรณีการเกิดขึ้นของรถยนต์ ก่อให้เกิดผลกระทบวิถีชีวิตทางสังคม ทำให้คนเดินทางไปมาหาสู่กันสะดวกขึ้น ความสัมพันธ์ซึ่งกัน และกันมีมากขึ้น เกิดโครงสร้างและสถาบันทางสังคมใหม่ ๆ ขึ้น เช่น เกิดการพัฒนาของอุตสาหกรรม หลัก ๆ หลายประเภท เกิดการจ้างงานจำนวนมาก เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนของการตั้งถิ่นฐาน ของมนุษย์

2.3 ความขัดแย้งในเรื่องทรัพยากรและคุณค่าความขัดแย้ง เป็นรูปแบบหนึ่งของการกระทำระหว่างกันของมนุษย์ และมักจะเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ต้องแข่งขันแย่งชิงทรัพยากรและสิ่งที่มีคุณค่าที่จำเป็นในการดำรงชีวิตซึ่งมีจำนวนจำกัด ความขัดแย้งถือเป็นแหล่งสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม นักวิชาการสายมาร์กซิสต์ส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงยุคสมัยของสังคม ความขัดแย้งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ในทุกระดับของชีวิต ทั้งระดับองค์การชุมชน หรือสังคม ทั้งสังคมความขัดแย้งระหว่างคนงานกับฝ่ายบริหาร ระหว่างกลุ่มอุดมการณ์ในชุมชน ระหว่างปัจเจกบุคคลภายในองค์การ ระหว่างตัวแทนของสถาบันทางสังคม เช่น ศาสนา รัฐบาล ล้วนแต่เป็นตัวอย่งของความขัดแย้งที่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ในสังคมไทยความขัดแย้งระหว่างอุดมการณ์ทางการเมืองการให้คุณค่าแก่ระบอบประชาธิปไตยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญหลายครั้งหรือความขัดแย้งระหว่างชาวไร่ชาวนากับนายทุนที่ดินเมื่อปี พ.ศ. 2517 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ชาวไร่ชาวนาเกิดการรวมตัวกันเป็นสหพันธ์ชาวไร่ชาวนาเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลช่วยแก้ปัญหาความยากจน ทำให้รัฐบาลต้องออกกฎหมายและจัดตั้งหน่วยงานเพื่อช่วยเหลือชาวไร่ชาวนาหลายหน่วยงานในช่วงนั้น

2.4 การแพร่กระจายของวัฒนธรรม การแพร่กระจายของวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่ลักษณะทางวัฒนธรรม (cultural trait) ถูกแพร่กระจายจากหน่วยงานทางสังคมหน่วยหนึ่งไปสู่หน่วยทางสังคมอีกหน่วยหนึ่ง สังคมเป็นผู้รับผลจากการแพร่กระจายจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้นในสังคมนั้น ปริมาณการเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของสังคมและสื่อตัวกลางของการแพร่กระจาย ซึ่งได้แก่บุคคลอาชีพต่าง ๆ เช่น ทหาร ผู้ปกครองอาณานิคม หมอสอนศาสนา ผู้อพยพย้ายถิ่น พ่อค้า นักวิชาการ นักเรียน เป็นต้น ตัวอย่างของการแพร่กระจายได้แก่กรณีประเทศโลกที่สามเปิดความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก ซึ่งทำให้เกิดการแพร่กระจายของระบบทุนนิยมไปทั่วโลกจนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างมาก ตั้งแต่เรื่องการแต่งกาย การกิน การอยู่อาศัย ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมและสถาบันทางสังคมด้วย

3. เหตุปัจจัยตามมุมมองเชิงทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

นักสังคมวิทยาได้อธิบายในเชิงทฤษฎีออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

- 3.1 มุมมองเชิงวิวัฒนาการ
- 3.2 มุมมองเชิงวัฏจักร
- 3.3 มุมมองเชิงหน้าที่ตัวแบบเชิงโครงสร้างหน้าที่ของสังคม
- 3.4 มุมมองเชิงความขัดแย้ง

แม้การอธิบายถึงเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยอาศัยมุมมองเชิงทฤษฎีของนักสังคมวิทยาจะมีจุดเด่น ที่สามารถพรรณนาให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมในเชิงพลวัต ให้เห็นกลไกของการเปลี่ยนแปลงได้ แต่แนวทางนี้ก็ยังมีจุดอ่อนที่มุ่งใช้ปัจจัยหลักอันใดอันหนึ่งมาเป็นตัวอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมในภาพรวม นักวิชาการหลายคนมีความเชื่อมั่นว่าไม่มีทฤษฎี หรือแนวคิดใดเพียงแนวคิดเดียว ที่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้อย่างครอบคลุมทั้งหมด ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงจำเป็นต้องพิจารณาทั้งในเรื่องแหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเน้นอธิบายการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถิติ และการพิจารณาถึงแนวคิดเชิงทฤษฎีของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมควบคู่กันไป

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พิทยา บุขรรัตน์ (2544) ได้ศึกษาโครงสร้างพลวัตวัฒนธรรมการผลิตและวัฒนธรรมการบริหารของชุมชนเกาะปันหยี ซึ่งให้เห็นว่าเกาะปันหยีคือเวทีบูรกรรมกลางน้ำ ที่มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและพัฒนาการตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภายใต้บริบทวิถีชีวิตวัฒนธรรมอิสลามและอาชีพประมงซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันบนพื้นที่จำกัดด้านนิเวศและโครงสร้างพื้นฐาน ชุมชนมีระบบการผลิตที่ผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยพึ่งพาสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ มีระบบความเชื่อค่านิยมจากศาสนธรรมเป็นฐานในการดำเนินชีวิตแบบเครือญาติ ต่อมาเมื่อกระแสท่องเที่ยวโดยการจัดการภาครัฐและธุรกิจโหมกระหน่ำ ส่งผลให้เกิดภาวะตลาดซื้อขายชิ้นแทนที่ตลาดน้ำใจ พื้นที่ชุมชนถูกเบียดแทรกให้จำกัดและแคบลง เกิดการละเมิดสิทธิชุมชนโดยอำนาจอิทธิพลที่เหนือกว่า เกิดการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างคนนอกและคนใน ระหว่างรัฐและเอกชน ผู้คนหันไปสร้างความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์มากขึ้น ขณะที่ทรัพยากรลดลงอย่างรวดเร็ว

กฤษณภัต บุญยัษฐียร (2548) ได้ศึกษาการออกแบบระบบสารสนเทศแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นสำหรับสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ชุมชนและชาติผ่านพ้นวิกฤตและดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนไว้ได้
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความดีงามที่ดำรงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติ และสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล
- 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่ผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมเพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาร่วมสมัยที่ใช้ประโยชน์ได้กว้างขึ้น

สุรสิทธิ์ สุตรสุวรรณ (2558) ได้ศึกษาวิถีชีวิตชาวผู้ไทย ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาถึงวิถีชีวิตชาวผู้ไทย ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ 20 ราย ได้แก่ ราษฎรชาวบ้านผู้มั่งคั่งความรู้ในเรื่องวิถีชีวิตชาวผู้ไทย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก แล้วจัดหมวดหมู่ข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์โดยวิธีการพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า ชาวผู้ไทยบ้านโพนเป็นชนเผ่าหนึ่งในประเทศไทย ที่อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาจากประเทศลาว ในอดีตชาวผู้ไทยบ้านโพนได้ประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นมาเอง สืบทอดมาจาก รุ่นพ่อรุ่นแม่ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มต้องทำเอง ฝ่ายปลูกเอง ปัจจุบันมีการประยุกต์พัฒนาเครื่องมือที่มีอยู่แล้วให้ใช้งานได้ดีขึ้น งานที่ชาวผู้ไทยบ้านโพนทำอยู่ก็มีงานเกษตรกรรม ที่ทำงานก็อยู่แต่ไร่แตงนา คนบ้านนี้ไม่ไปทำงานเป็นลูกจ้างใครผู้หญิงก็ทอผ้าอยู่ใต้ถุนบ้าน มีความภูมิใจในขนบธรรมเนียมประเพณีจิตใจชาวผู้ไทยมีความสุข ขอแค่พอมีพอกินชีวิตก็มีความสุข การตัดสินใจในเรื่องของส่วนรวมจะใช้เสียงข้างมากของคนในชุมชน เมื่อคนในชุมชนมีปัญหา ก็พากันมาหาพ่อล่ามแม่ล่าม ชาวผู้ไทยจะใช้ภาษาผู้ไทยในการติดต่อสื่อสารกันให้เข้าใจ ชาวผู้ไทยบ้านโพนเป็นคนที่มีจิตใจกว้างขวาง อภัยภัยดี ความสัมพันธ์ในครอบครัวของชาวผู้ไทยมีความรักใคร่กันดี ผู้ชายจะเป็นผู้นำในเรื่องต่าง ๆ อาหารของชาวผู้ไทยบ้านโพนเป็นอาหารพื้นบ้านตามฤดูกาล นิยมรับประทานอาหารที่ทำเองที่บ้าน การเลือกใช้ผลิตภัณฑ์มีทั้งทำเองและได้จากธรรมชาติ การอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวผู้ไทยบ้านโพนยังคงมีอยู่ทั่ว

ศุภกมล แก้วถั่งเมือง, อธิวิวัตร ศรีสมบัติ และวิลาศ โพธิสาร (2560) ได้ศึกษาวิถีชีวิตชุมชนชาวไร่อ้อย บ้านหนองดินคำ อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชน ชาวไร่อ้อย บ้านหนองดินคำ อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ 2) เพื่อศึกษาหาแนวทางอนุรักษ์ วิถีชีวิตชุมชนชาวไร่อ้อย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลภาคสนาม จาก การสังเกต สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม กลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วย พระสงฆ์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแก้ง ผู้อำนวยการโรงเรียนอสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าโคกตาอ้อย และเกษตรกรรายย่อย และนำผลการศึกษามาโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า วิถีชีวิตชุมชนชาวไร่อ้อยบ้านหนองดินคำ อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ มีการเพาะปลูกส่วนมากใช้เครื่องมือทางเกษตรมากกว่าแรงงานคนทำให้วิถีชีวิตชาวไร่อ้อยเปลี่ยนไปจากในอดีต ดังนั้น การวิจัยนี้จึงเป็นการวิจัยเพื่อศึกษาหาแนวทางอนุรักษ์ ศึกษาวิถีชีวิต และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวไร่อ้อย บ้านหนองดินคำ อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ

ตรุณศักดิ์ ตติยะลาภะ และเจตัจจ คชฤทธิ์ (2561) ได้ศึกษาการสร้างตัวแบบการจัดการที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน ตำบลพิชอุดม อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยการสูญเสียที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของชาวชุมชนตำบลพิชอุดม อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ประกอบไปด้วย 1) ปัจจัยจากการพัฒนาและความเหลื่อมล้ำที่เกิดจากอำนาจรัฐ 2) ปัจจัยจากสภาพ

เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง และ 3) ปัจจัยจากความเหลื่อมล้ำของรายได้ และการรुकืบของกลุ่มอำนาจทุน สำหรับการมีส่วนร่วมของหน่วยงานองค์กรมีทั้งการสนับสนุนด้านองค์ความรู้ งบประมาณ และการเอื้อเฟื้อพื้นที่ วัสดุอุปกรณ์ เช่น สภาองค์กรชุมชนตำบลพืชอุดม ฝ่ายปกครอง ท้องที่ระดับหมู่บ้านและตำบล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วัสดุเห่าและโรงเรียน สถาบันพัฒนา องค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ส่วนราชการภายในจังหวัด มหาวิทยาลัยหรือสถาบันอุดมศึกษา และ ภาคีเครือข่ายอื่น ๆ ส่วนด้านการจัดการ มีกระบวนการดังนี้ 1) ตั้งกองทุน สวัสดิการชุมชนตำบล พืชอุดม 2) รวมกลุ่มขับเคลื่อนผ่านสภาองค์กรชุมชนตำบลพืชอุดม 3) ร่วมกันผลักดัน โครงการที่ดิน ที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินตำบลพืชอุดม 4) ประสานสามัคคีร่วมกันก่อตั้งกองทุนที่ดินตำบลพืชอุดม และ 5) รวบรวมสมาชิกเพื่อจดทะเบียนและดำเนินกิจการสหกรณ์ จำกัด สามารถถอดบทเรียนเป็น ตัวแบบจัดการที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินได้ คือ 1) รู้จักและตระหนักในปัญหาของตน 2) รู้และอดทน ไม่รอเพียงความช่วยเหลือ 3) เปิดใจกว้าง หาเพื่อนร่วมทาง และรวมกลุ่ม 4) ยินดีเรียนรู้ ร่วมประชุม แลกเปลี่ยนประสบการณ์ 5) ประสานไมตรี สามัคคี สนับสนุนแกนนำ 6) จัดทำฐานข้อมูล วางแผน และกำหนดแนวปฏิบัติ 7) ขับเคลื่อนต้องชัด ไม่จำกัดภาคีหนุนเสริม 8) หมั่นเติมความรู้ มุ่งสู่ 'สหกรณ์ จำกัด' และ 9) ทบทวนวิธีจัดการ สร้างสะพานแกนนำรุ่นใหม่ ส่วนการเสริมสร้างนักวิจัยในพื้นที่ เน้นการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการวิจัย โดยให้ความสำคัญต่อทรัพยากรมนุษย์เรียนรู้ร่วมกันเพื่อพัฒนา โจทย์วิจัยและออกแบบงานวิจัย ตลอดจนการปฏิบัติการงานวิจัยที่นำไปสู่การพัฒนาความรู้ ทักษะ แนวทาง และวิธีการแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างตรงต่อความต้องการของชุมชนเอง

สำราญ ผลดี (2561) ได้ศึกษามุสลิมบางกอกน้อย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมอิสลามในเมืองหลวงการวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการคือ 1) ศึกษาถึงภูมิหลัง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรม ของชุมชนมุสลิมในพื้นที่ริมฝั่งคลองบางกอกน้อย 2) วิเคราะห์ถึงกระบวนการปรับตัว การดำรง อัตลักษณ์ การอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมความเป็นชุมชนมุสลิมริมฝั่งคลองบางกอกน้อย ภายใต้ง่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์ และ 3) จัดทำฐานข้อมูลประวัติของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อย ที่สมบูรณ์ถูกต้องตามหลักวิชาการในรูปแบบของหนังสือเพื่อใช้เป็นแหล่งอ้างอิงและเผยแพร่ต่อสาธารณชน โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการศึกษาภาคสนาม จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และนำเสนอผลการวิจัย แบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า บรรพบุรุษของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยคือ กลุ่มคนมุสลิม ที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อเสียกรุงฯ ครั้งที่ 2 โดยล่องแพลงมาตามลำน้ำเจ้าพระยาและมาตั้ง หลักแหล่งอยู่ที่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการใช้พื้นที่ของชุมชน เพื่อสร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อย ส่งผลให้ชาวมุสลิมต้องย้ายข้ามฝั่งคลองบางกอกน้อยมาฝั่งเหนือ จากนั้นชุมชนก็มีการขยายตัวออกไปมีทั้งที่อาศัยอยู่ในเรือนริมฝั่งคลอง รวมไปถึงในเรือนแพริมน้ำ

ตั้งแต่ปากคลองเรือยไปจนถึงหน้าวัดสุวรรณาราม เมื่อครั้งสงครามมหาเอเชียบูรพา มุสลิมบางกอกน้อยได้รับผลกระทบอย่างหนักจากการทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรส่งผลให้ส่วนหนึ่งของชุมชนกระจายตัวออกไปยังภายนอก แต่ส่วนหนึ่งก็ยังคงปักหลักสร้างชุมชนอยู่ในพื้นที่เดิม ปัจจุบันชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยประกอบด้วย 2 ชุมชนคือ ชุมชนโคยรอบมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ และชุมชนสันติชนสงเคราะห์ 2 มุสลิมบางกอกน้อยเป็นชุมชนที่ยึดมั่นในศาสนาอิสลามนิกายซุนนี มีมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์เป็นศูนย์กลางของชุมชน รวมถึงชุมชนยังสามารถธำรงอัตลักษณ์ที่สะท้อนผ่านการแต่งกายและการปฏิบัติศาสนกิจอย่างเคร่งครัด ส่วนมรดกภูมิปัญญาสำคัญคือ อาหารมุสลิมและการทำที่นอนยัดนุ่นอันเป็นอาชีพสำคัญของชาวชุมชนที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5 ส่วนการดำเนินชีวิตและวิถีวัฒนธรรมเป็นวิถีที่ยึดมั่นตามแนวทางของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด อย่างไรก็ตาม ภายได้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชาวมุสลิมบางกอกน้อยทั้งด้านกายภาพและวิถีการดำรงตนอย่างชัดเจน โดยที่ชุมชนพยายามปรับตัวเพื่อการดำรงตน และพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไว้อย่างเข้มแข็ง ซึ่งกระบวนการทัศน์และการแสดงออกที่สำคัญคือการปลูกฝังแนวคิดและวิถีการดำรงตนตามแนวทางของศาสนาอิสลามไว้ด้วยระบบการศึกษา ทั้งการจัดตั้งโรงเรียนนัซริชชุนนะห์ โรงเรียนราชการุญ โรงเรียนอนุชนบางกอกน้อย รวมถึงอัลอิศลาห์ สมาคมกล่าวได้ว่า พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ มรดกภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมอิสลามที่อยู่ท่ามกลางเมืองหลวง ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับหลักการของศาสนาอย่างชัดเจน ส่งผลเป็นความเข้มแข็งของกลุ่มชาติพันธุ์ที่สามารถดำรงตนและพื้นที่ทางสังคมได้อย่างภาคภูมิใจ

วรรณพร อนันตวงศ์, เกิดถวา บุญปรากฏ และปัญญา เทพสิงห์ (2561) ได้ศึกษาวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์แสดงความเป็นชุมชนคิริวงและการนิยามความหมายของชุมชนคิริวงดำเนินการวิจัยโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูล 27 คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการนำข้อมูลมาจำแนกหมวดหมู่ ตีความ สร้างข้อสรุป และนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า วิถีชีวิตของชาวบ้านชุมชนคิริวง มีวิถีชีวิตอันเรียบง่าย มีความสัมพันธ์เป็นแบบเครือญาติ มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ชาวชุมชนคิริวงส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ วิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีจึงเป็นแบบชาวพุทธ มีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน ชาวคิริวงมีงานบุญประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่ในอดีต ชาวบ้านคิริวงในอดีตพึ่งพาทรัพยากร ที่มีอยู่ในพื้นที่โดยการทำสวนผลไม้เป็นหลัก เช่นเดียวกับในปัจจุบัน ชาวบ้านเรียกว่า “สวนสมรม” ซึ่งมีการปลูกพืชผลไม้หลากหลายชนิดรวมอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งแม้จะเกิดภัยธรรมชาติครั้งใหญ่ขึ้น ชาวบ้านอาศัยภูมิปัญญาแบบชาวบ้านและการพึ่งพิงธรรมชาติจึงทำให้ชาวบ้านสามารถดำเนินวิถีชีวิตได้จนถึงปัจจุบัน ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวชมชุมชนคิริวง ในส่วนของการให้ความหมายของชุมชนคิริวงมีการให้ความหมายให้เป็นพื้นที่ของการเป็นพื้นที่ที่อากาศดีที่สุดในพื้นที่ของการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านจากคนในชุมชนออกสู่คนภายนอก และให้ความหมายของการเป็นพื้นที่ของการท่องเที่ยว

ประสิทธิ์ พันธวงศ์ และคณะ (2562) ได้ศึกษาวิถีชีวิตภูมิปัญญาและการเชื่อมโยงอารยธรรมศรีวิชัยของกลุ่มแม่น้ำตาปี จังหวัดสุราษฎร์ธานี การวิจัยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนกลุ่มแม่น้ำตาปี 2) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในการจัดการตนเองของชุมชนกลุ่มแม่น้ำตาปี และ 3) เพื่อวิเคราะห์ภูมิปัญญาการเชื่อมโยงอารยธรรมศรีวิชัยของกลุ่มแม่น้ำตาปี จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด 18 คน ในพื้นที่ชุมชนอำเภอไชยา อำเภอกำแพง อำเภอพุนพิน อำเภอเมือง อำเภอกาญจนดิษฐ์ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ทะเลรอบอ่าวบ้านดอน ผลการวิจัยพบว่า 1) วิถีชีวิตของชุมชนกลุ่มแม่น้ำตาปี จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในกลุ่มแม่น้ำตาปีผ่านการเรียนรู้จนเป็นประสบการณ์ในการดำเนินชีวิต อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพื่อสื่อสารเรื่องราวความรู้สึกรู้สึกนึกคิดสะท้อนความเป็นมาของ วิถีชีวิต สังคม ความเชื่อ ค่านิยมของแต่ละท้องถิ่นที่มีการเชื่อมโยงกันซึ่งทำให้เกิดวิถีชีวิตภูมิปัญญาต่าง ๆ ในกลุ่มแม่น้ำตาปีอย่างมากมายให้เห็นเชิงประจักษ์ในทุกวันนี้ 2) ภูมิปัญญาในการจัดการตนเองของชุมชนกลุ่มแม่น้ำตาปี เป็นองค์ความรู้ความสามารถและทักษะซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสร ปรับปรุงพัฒนาถ่ายทอดสืบต่อ ๆ กันมา และเทคนิคที่ถูกคิดค้นขึ้นผสมผสานไว้อย่างเหมาะสม และลงตัวจนทำให้เกิดเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นรอบอ่าวบ้านดอนในปัจจุบัน 3) ภูมิปัญญาการเชื่อมโยงอารยธรรมศรีวิชัยของกลุ่มแม่น้ำตาปี จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองเก่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-18 โดยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นเครื่องยืนยันความรุ่งเรือง ความสัมพันธ์กับนานาประเทศในคาบสมุทรมลายูโดยทำการค้าขายกับชาวจีน อินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ จึงทำให้เกิดประวัติศาสตร์รอบอ่าวบ้านดอน นครโบราณที่มีผู้คนมาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก จนกลายมาเป็น “เมืองบ้านดอน” ที่เคยมีในยุคนั้นกลับมาสู่ดินแดนแห่งนี้ เพื่อเป็นที่รองรับวิญญานแห่งศรีวิชัยอันจักคืนชีพมาสู่ดินแดนนี้ โดยการขับเคลื่อนผ่านกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ของจังหวัดสุราษฎร์ธานี เช่น ตลาดประชารัฐ ตลาดวัฒนธรรม ถนนสายวัฒนธรรม นวัตกรรมชุมชนวัฒนธรรมสืบต่อไป

2.3 กรอบแนวความคิดและขั้นตอนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ให้ความสนใจเกี่ยวกับวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดคติชนวิทยา และการศึกษาเชิงพื้นที่ โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ชุมชน ปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ เอกสารข้อมูล กลุ่มผู้รู้ และสมาชิกในชุมชน ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่าวิถีชีวิตอัตลักษณ์และการเปลี่ยนแปลงนั้นมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ในที่ดินที่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของชนพื้นถิ่น ทั้งนี้ได้วางกรอบแนวคิดเพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจประเด็นศึกษา 3 ประเด็นสำคัญดังนี้

2.3.1 วิธีชีวิตมักเชื่อมโยงกับบริบทอื่น ๆ นอกเหนือจากทำเลที่ตั้งเช่นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเป็นเมือง โครงสร้างสังคม และความเจริญของยุคสมัย เป็นต้น

2.3.2 อัตลักษณ์แม้จะเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชน ในบริบททำเลที่ตั้งอันสะท้อนออกมาให้เห็นอย่างโดดเด่น แต่ก็อาจเลื่อนไหล เปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย

2.3.3 การเปลี่ยนแปลงหรือการเคลื่อนไหวของชุมชนมักสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิต ทั้งในด้านกายภาพสิ่งแวดล้อมการใช้ประโยชน์ในที่ดิน การประกอบอาชีพ และวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทสังคมเมืองอาจมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและหลากหลายมิติ

สังเขปรอบแนวคิดและขั้นตอนการวิจัยได้ต่อไปนี้

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 2) เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี และ 3) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยผู้วิจัยใช้วิธีการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกต การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เรียบเรียงตามหลักทฤษฎีทางคติชนวิทยา ภาษาและวรรณคดีไทย ซึ่งมีรายละเอียดวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

3.1 ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรและกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยจากการทบทวนวรรณกรรม ตลอดจนบุคคลสำคัญในการพัฒนาศักยภาพชุมชน การค้นหาการดำเนินวิถีชีวิต ภูมิปัญญาที่สั่งสม และอัตลักษณ์ของชุมชนในพื้นที่ตำบลคลองสาม ตำบลคลองห้า ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ผู้วิจัยพบว่า การค้นหาอัตลักษณ์ การดำเนินชีวิต และความคิดความเชื่อ ภูมิปัญญาที่ตกทอดนั้น ผู้วิจัยต้องเก็บข้อมูลจากประชากรและกลุ่มเป้าหมายจากกลุ่มผู้รู้ซึ่งเป็นประชากรที่มีถิ่นฐานมาแต่ดั้งเดิม และกลุ่มสมาชิกในชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่รับรู้การสืบทอดสืบสานภูมิปัญญา และอัตลักษณ์ของชุมชน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงแบ่งกลุ่มประชากรและกลุ่มเป้าหมายตามเกณฑ์คุณสมบัติที่จะไปทำการวิจัยจำนวน 105 คน ตำบลละ 35 คน ดังต่อไปนี้

3.1.1 กลุ่มผู้รู้

ผู้รู้ หมายถึง กลุ่มผู้สูงอายุซึ่งอาจพิจารณาจากบุคคลที่มีอายุเกิน 60 ปี ที่มีถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่วิจัยมาตั้งแต่เกิด และมีความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ สามารถบอกเล่าถึงการดำรงชีวิตในอดีตที่ผ่านมา ทั้งประเพณี วัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต ตลอดจนถึงกลุ่มผู้นำชุมชนทั้งแบบเป็นทางการ และแบบไม่เป็นทางการที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ ที่สามารถให้ข้อมูลได้ ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์โดยมีแนวทางการสัมภาษณ์ และการค้นหาผู้รู้เป็นคำแนะนำ ผู้วิจัยว่าควรจะไปสัมภาษณ์บุคคลใดต่อไปเป็นการใช้เทคนิคการอ้างอิงต่อเนื่องปากต่อปาก (Snowball Sampling Technique)

3.1.2 กลุ่มสมาชิกในชุมชน

สมาชิกในชุมชน หมายถึง ผู้คนที่เป็สมาชิกในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งผู้วิจัยใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย โดยการแบ่งตามช่วงอายุ ออกเป็น 2 กลุ่มย่อย ได้แก่ กลุ่มผู้ใหญ่ หรือ

วัยกลางคนซึ่งอยู่ในช่วงอายุ 40-64 ปี และ กลุ่มคนรุ่นใหม่ซึ่งอยู่ในช่วงอายุ 13-39 ปี เพื่อจะได้เห็น การสืบทอดสืบสานภูมิปัญญา และอัตลักษณ์ของชุมชน เป็นการใช้เทคนิคการอ้างอิงต่อเนื่องปากต่อ ปาก (Snowball Sampling Technique)

3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยจะใช้จากแหล่งข้อมูลที่มีการบันทึกไว้ทั้งจากเอกสารงานวิจัย ตลอดจนข้อมูลในรูปของสื่อออนไลน์ต่าง ๆ รวมถึงการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งหมด (Key -Informants) ทั้งแบบการสัมภาษณ์ที่เป็นทางการ (Formal Interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์เพื่อ ชักถามข้อมูลรายละเอียดต่าง ๆ ตรงตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย และการสัมภาษณ์ที่ไม่เป็นทางการ (Informal Interview) หมายถึง การสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบไม่ได้กำหนดคำถามไว้ล่วงหน้า เพื่อให้การพูดคุยมีอิสระอย่างเต็มที่ โดยเริ่มต้นจากการแนะนำตัวเองกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล อธิบาย วัตถุประสงค์ของการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและไว้วางใจที่จะสนทนากับ ผู้สัมภาษณ์ (ผู้วิจัย) การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์นี้จะใช้ระยะเวลาการสนทนา เฉลี่ยแล้วประมาณ 45-60 นาที เมื่อสิ้นสุดการสัมภาษณ์จะมีการทบทวนเนื้อหาที่ได้สนทนากัน เพื่อเป็นการสอบถาม ความถูกต้องของข้อมูล ขณะสัมภาษณ์ผู้วิจัยได้สังเกตวาทะการระหว่างสนทนา เพื่อเป็นข้อมูล ประกอบการเก็บรวบรวมข้อมูล นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการโดยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) โดยการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่วิจัยเพื่อใช้เป็นข้อมูลอีกแนวทางหนึ่ง

3.3 เครื่องมือในการวิจัยและการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ การสนทนา และ การสังเกต นำมาวิเคราะห์จัดระเบียบข้อมูล ผู้วิจัยได้สร้างและพัฒนาเครื่องมือนี้มาจากหลักการทาง คติชนวิทยาและแยกประเภทข้อมูลตามกรอบแนวคิดและประเด็นที่ใช้ในการศึกษา เช่น ในเรื่อง การศึกษาด้านชาติพันธุ์ วิถีชีวิต และได้ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบข้อคำถามว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ ทั้งนี้ระหว่างการสัมภาษณ์นั้นจะผสมผสานกันทั้งข้อคำถามที่เตรียมมาและการสนทนาของผู้สัมภาษณ์ และผู้ถูกสัมภาษณ์ ในตอนท้ายจะได้ทวนความให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รับทราบด้วยว่า ข้อมูลนั้นถูกต้อง ตามที่ได้กล่าวมาเพื่อลดความคลาดเคลื่อนของข้อมูล เช่น ในเรื่องการศึกษาด้านชาติพันธุ์ วิถีชีวิต ดังที่ ภูสิทธิ์ ชันติกุล (2563: 6) ได้ให้ความหมายของคำว่า วิถีชีวิต หมายถึง แนวทาง การดำเนินชีวิตของ ผู้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ โดยการสะท้อนพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แสดงถึงทัศนคติ ค่านิยม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลธรรมและคุณธรรม จนกลายเป็นแบบแผนกฎเกณฑ์ที่สามารถร่วมกัน ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2559: 12) กล่าวถึงแนวทางการ

ดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย รวมถึงปัจจัยที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต อันได้แก่ ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค นอกจากนี้วิถีชีวิตยังหมายรวมถึงความรู้ เรื่องสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา การประเพณี ปฏิบัติการศึกษาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การแบ่งประเภทของประเพณี ความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญาของกลุ่มชนต่าง ๆ โดยการนำ ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากการศึกษาภาคสนามมาถอดแบบบันทึกเสียง โดยสรุปสาระสำคัญ พร้อมทั้ง ตรวจสอบ ความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล และการจัดบันทึกตามประเด็นที่กำหนดในขอบเขตด้าน เนื้อหา จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกตและจากเอกสารหาความสัมพันธ์เชิง เหตุผลเพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์ชุมชน การดำเนินวิถีชีวิตจากบริบทต่าง ๆ ของ ชุมชนความคิดความเชื่อ การสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน พื้นที่ตำบลคลองสาม ตำบลคลองห้า และ ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี และสุดท้ายนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และจากการศึกษา เอกสารมาวิเคราะห์ตามขอบเขตด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล คือ การค้นหาอัตลักษณ์ชุมชนของพื้นที่อำเภอคลองหลวง จังหวัด ปทุมธานี ด้วยการอาศัยหลักการทางคติชนวิทยาและการทำงานเชิงพื้นที่สำหรับการเทียบเคียง วิเคราะห์ อัตลักษณ์การสืบทอด และบรรยายการดำเนินชีวิตจากบริบทต่าง ๆ ความคิดความเชื่อที่ ปรากฏในชุมชนพื้นที่อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ซึ่งเป็นชุมชนที่มีพลวัตในปัจจุบัน ทั้งนี้ให้ ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ชุมชน วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ตลอดจนความโดดเด่นแตกต่างบาง ประการที่ปรากฏในบริบทพื้นที่ ซึ่งสร้างความรู้สึกของการเป็นพวกเดียวกันในพื้นที่ หรือการรับรู้ร่วม ในภาพแทนความจริงของชุมชนแห่งตน

บทที่ 4

ผลการวิจัย

วิถีชีวิต อัตลักษณ์ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน

อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

4.1 สภาพทั่วไปของจังหวัดปทุมธานี และความเป็นมาของอำเภอคลองหลวง

4.1.1 สภาพทั่วไปของจังหวัดปทุมธานี

พื้นที่บริเวณจังหวัดปทุมธานี ตั้งเป็นถิ่นฐานบ้านเมืองมายาวนานกว่า 300 ปี นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา จากข้อมูลบอกเล่าแนวประวัติศาสตร์กล่าวกันว่า ราว พ.ศ. 2022 มังนันทมิตรได้กวาดต้อนครอบครัวชาวมอญ เมืองเมาะตะมะ อพยพหนีภัยสงครามจากพม่า เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ครอบครัวชาวมอญเหล่านั้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามโคก จากนั้นมาชุมชนสามโคกได้พัฒนาขึ้นเป็นลำดับ จวบจนในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แห่งกรุงธนบุรี ชาวมอญจำนวนหนึ่งได้อพยพหนีภัยสงครามพม่าเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอีก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามโคกเช่นกัน ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ชาวมอญได้มีการอพยพครั้งใหญ่จากเมืองเมาะตะมะ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชาวมอญที่อพยพมาบางส่วนนั้น ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามโคกเช่นกัน จากชุมชนขนาดเล็ก “บ้านสามโคก” จึงกลายเป็น “เมืองสามโคก” ในเวลาต่อมา (นิพนธ์ วิเชียรน้อย, ม.ป.ป. : 1-2)

ต่อมา พ.ศ. 2358 รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสด็จประพาสออกเยี่ยมพสกนิกรที่เมืองสามโคก และได้ประทับชั่วคราวที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย เยื้องเมืองสามโคก ชาวมอญได้หลังไถลน้ำดอกบัวขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงมีแรงบันดาลใจให้พระราชทานนามเมืองสามโคกใหม่ว่า “เมืองประทุมธานี” ตรงกับวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2358 ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ เมืองปทุมธานีจึงถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่บัดนั้น และเจริญรุ่งเรืองวิวัฒนาการมาโดยลำดับ เมืองมีความอุดมสมบูรณ์ มีศิลปวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ จวบจนปี พ.ศ. 2461 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำว่า “จังหวัด” แทน “เมือง” และให้เปลี่ยนการเขียนชื่อจาก “ประทุมธานี” เป็น “ปทุมธานี” จวบจนในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2475 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวมธัญบุรีมาเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดปทุมธานี ส่งผลให้จังหวัดปทุมธานีเป็นจังหวัดที่มีอาณาเขตการปกครองทั้งสิ้น 7 อำเภอ ดังปัจจุบัน (จังหวัดปทุมธานี, 2562)

ส่วนคำขวัญประจำจังหวัดนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของความเป็นจังหวัดปทุมธานีไว้ อย่างชัดเจน คือ “ถิ่นบัวหลวง เมืองรวงข้าว เชื้อชาวมอญ นครธรรมะ พระตำหนักรวมใจ สดใสเจ้าพระยา ก้าวหน้าอุตสาหกรรม” ทั้งนี้ได้ใช้ ดอกบัวหลวง เป็นดอกไม้ประจำจังหวัด สำหรับต้นไม้ประจำจังหวัด คือ ต้นปรีชาติ เพลงประจำจังหวัดซึ่งประพันธ์โดย นายสุรพล ไชยเสนา นายคำภีร์ เกาะทอง นายทองคำ พันนที และนายบำรุง สมจิตต์ ส่วนทำนองนั้นมีนายวิรัตน์ ครอบแถว เป็นผู้ให้ไว้ ส่วนประมวลภาพประวัติศาสตร์และอุดมคติของชาวจังหวัดปทุมธานีไว้ได้ชัดเจน ดังปรากฏคำร้องว่า

ถึงสามโคกโคกถวิลถึงปิ่นเกล้า	พระพุทธเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี
ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี	ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว
ชาวปทุมล้วนตระหนักในศักดิ์ศรี	มุ่งทำดีด้วยหัวใจมิใฝ่ชั่ว
ชาวปทุมเข้มแข็งพร้อมตีนตัว	พัฒนาครอบครัวทั่วทุกคน
ชาวปทุมมั่นใจในชาติศาสน์กษัตริย์	ยอดสมบัติวัฒนาสถาผล
ชาวปทุมรู้จักรักเตือนตน	สมค่าคนที่เกิดมาทุกนาที
ชาวปทุมรักปทุมชุ่มชีวิต	ใครมาคิดทำลายเราไม่หนี
มีหลักเมืองเป็นร่มเงาเนาฤดี	ชาวปทุมธานีมีสุขเอย

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดปทุมธานีนั้น มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มริมสองฝั่งแม่น้ำ โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านใจกลางจังหวัดในเขตอำเภอเมืองปทุมธานีและอำเภอสสามโคก ทำให้พื้นที่ของจังหวัดปทุมธานีถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ฝั่งตะวันตกของจังหวัด หรือบนฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ พื้นที่ในเขตอำเภอลาดหลุมแก้ว พื้นที่บางส่วนของอำเภอเมือง และอำเภอสสามโคก ฝั่งตะวันออกของจังหวัด หรือบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ พื้นที่บางส่วนของอำเภอเมือง อำเภอธัญบุรี อำเภอลองหลวง อำเภอหนองเสือ อำเภอลำลูกกา และบางส่วนของอำเภอสสามโคก ปกติระดับน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงฤดูฝนจะสูงเฉลี่ย 50 เซนติเมตร ก่อให้เกิดน้ำท่วมในบริเวณพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นบริเวณกว้าง โดยเฉพาะในพื้นที่ฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา สำหรับพื้นที่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ประกอบด้วยคลองซอยชลประทานจำนวนมาก สามารถควบคุมปริมาณน้ำได้ดีกว่า จึงทำให้ปัญหาเกี่ยวกับอุทกภัยไม่มากเท่าฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา

ส่วนลักษณะภูมิอากาศนั้นเนื่องจากจังหวัดปทุมธานีตั้งอยู่ในเขตภาคกลางของประเทศไทย จึงมีลักษณะอากาศแบบทุ่งหญ้าเมืองร้อน ฝนตกปานกลางสลับกับแล้ง แต่มีอากาศชุ่มชื้นเนื่องจากตั้งอยู่ใกล้ทะเลอ่าวไทย ซึ่งเป็นปัจจัยที่ควบคุมอุณหภูมิเมื่อได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ที่นำความชุ่มชื้นมาสู่จังหวัด ดังสามารถแบ่งฤดูกาลได้เป็น 3 ฤดู คือ ฤดูหนาว ช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ อุณหภูมิเฉลี่ย ประมาณ 22 องศาเซลเซียสฤดูร้อน ช่วงระหว่างเดือน มีนาคม-

เมษายน อุณหภูมิเฉลี่ย 35 องศาเซลเซียสฤดูฝน ช่วงระหว่างเดือน พฤษภาคม - ตุลาคม ปริมาณฝนเฉลี่ย 1,200 มิลลิเมตร/ต่อปี

ที่ตั้งและอาณาเขตของจังหวัดปทุมธานี ตั้งอยู่ในภาคกลาง มีเนื้อที่ประมาณ 1,525.856 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 953,660 ไร่ ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศเหนือ ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 (ถนนพหลโยธิน) เป็นระยะทางประมาณ 27.8 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่จังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอบางไทร อำเภอบางปะอิน และอำเภอรังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอหนองแค และอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก และอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม และอำเภอไทรน้อย จังหวัดนนทบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับเขตหนองจอก เขตคลองสามวา เขตสายไหม เขตบางเขน เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร และอำเภอปากเกร็ด อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี (จังหวัดปทุมธานี, 2562)

สังคมและวัฒนธรรม จังหวัดปทุมธานี มีความเจริญก้าวหน้าและการเติบโตด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้สภาพสังคมปรับตัวมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างกว้างขวาง คือ จากสภาพชนบทกลายเป็นเมือง และจากการผลิตภาคเกษตรกรรมไปเป็นการผลิตภาคอุตสาหกรรม จังหวัดปทุมธานียังเป็นแหล่งรองรับการเคลื่อนย้ายแรงงานจากแรงงานทั่วทุกภูมิภาค ตลอดจนแรงงานต่างด้าวที่ด้วย นอกจากนี้จังหวัดปทุมธานียังเป็นพื้นที่ตั้งของสถานศึกษาทั้งในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาส่งผลให้มีเยาวชนเคลื่อนย้ายเข้ามาพำนักอยู่ในพื้นที่เพื่อเข้าศึกษาในสถานศึกษาต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ส่วนในด้านผลกระทบ จังหวัดปทุมธานีต้องประสบกับปัญหาที่หลากหลาย เช่น ปัญหาอันเนื่องมาจากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของชุมชน ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติด และปัญหาสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมลพิษทางอากาศที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม ปัจจุบันจังหวัดปทุมธานีมีโรงงานไม่น้อยกว่า 3,200 โรงงาน อุตสาหกรรมที่สำคัญคือ อุตสาหกรรมไฟฟ้า เครื่องจักรกล โลหะ เคมี และพลาสติก ส่งผลให้เกิดขยะจากภาคอุตสาหกรรมและชุมชนกว่า 1,000 ตัน / วัน ทั้งนี้เสียจากภาคอุตสาหกรรม ชุมชน และการเกษตรบางส่วนไม่ได้รับการบำบัดก่อนระบายทิ้งลงสู่แหล่งรองรับน้ำ ส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองสาขาต่าง ๆ (ดร.ณัฏฐ์ ตติยะลาภะ และเจตต์จ คชฤทธิ์, 2561: 59-60)

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่อำเภอในจังหวัดปทุมธานี

ที่มา: (<http://www.pathumthanipolice.com/2559/index.php/aboutus/2016-02-23-00-35-48/item/238-importantarea>)

4.1.2 ความเป็นมาของอำเภอคลองหลวง

อำเภอคลองหลวง เดิมเรียกว่า อำเภอบางหวาย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา สภาพท้องที่ของอำเภอคลองหลวง สันนิษฐานว่า ภูมิประเทศเป็นป่าทึบ มีพันธุ์ไม้نانาชนิด สัตว์ป่าชุกชุม โดยเฉพาะช้าง ซึ่งน่าจะมีจำนวนมาก บริเวณที่ช้างอาศัยอยู่กันจำนวนมากนี้จึงเรียกว่า “ท่าโขลง” ทางตอนใต้ของทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่ม มีบึงใหญ่ ป่าละเมาะ ชาวบ้านจึงเรียกบริเวณนี้ว่า บึงเขาย้อน บึงอ้ายเสียบ บางหวาย บึงจระเข้ บึงตะเคียน ประชาชนที่อาศัยอยู่น่าจะมีอาชีพล่าสัตว์ ทำไร่เลื่อนลอย หลังจากกรุงศรีอยุธยาต้องสูญเสีราชธานี เมื่อ พ.ศ. 2310 ประชาชนถูกกวาดต้อนไปประเทศพม่า และบ้างหลบหนีได้ส่วนหนึ่งได้เข้ามาตั้งรกรากแถบคลองหลวง นอกจากชาวไทยแล้ว น่าจะมีชาวมอญเข้ามาอยู่ปะปนกัน ดังปรากฏว่าปัจจุบันมีชาวมอญอาศัยอยู่ที่คลองสี่และคลองห้า ต่อมาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สภาพท้องที่ของคลองหลวงได้เปลี่ยนแปลงจากป่าทึบมีสัตว์ชุกชุม แปลงสภาพเป็นที่ราบ ป่าละเมาะ มีประชาชนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และมีความเจริญด้านการเกษตร การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ จนกระทั่งรัฐบาลได้สัมปทานบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามทำการขุดคลองส่งน้ำในท้องที่ เพื่อเชื่อมกับคลองรังสิตทางทิศใต้กับคลองระพีพัฒน์ทางทิศเหนือ โดยเริ่มตั้งแต่คลองหนึ่ง คลองสอง คลองสาม ไปเรื่อย ๆ จนถึงคลองเจ็ด ห่างกัน 60 เส้น ประกอบกับทางราชการตัดถนนพหลโยธินผ่านบริเวณคลองหนึ่ง จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประชาชนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากขึ้น

ท้องที่อำเภอคลองหลวง แต่เดิมเป็นตำบลเรียกว่า “ตำบลบางหวาย” ขึ้นกับจังหวัดฉะบุรี ต่อมาแบ่งการปกครองเป็น 6 ตำบล ได้แก่ ตำบลท่าโขลง ตำบลบางหวาย ตำบลบึงอ้ายเสียบ

ตำบลงบึงเขาย้อน ตำบลงบึงจระเข้ ตำบลงบึงตะเคียน ต่อมาปี พ.ศ. 2448 เมื่อชุดคลองสองเสร็จก็ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอเป็นการชั่วคราว ไปสร้างอาคารถาวรริมคลองสองฝั่งตะวันออก แล้วเปลี่ยนชื่ออำเภอใหม่ว่า “อำเภอลองหลวง” เพื่อให้เหมาะสมกับอำเภอที่ตั้งริมคลองและราชการได้เป็นผู้จัดขึ้น

ปี พ.ศ. 2486 ราชการจึงได้ประกาศเปลี่ยนชื่อตำบลใหม่ทั้งหมด ให้ชื่อคลองที่ขุดผ่านเป็นชื่อตำบลดังนี้ ตำบลท่าโขลง เป็น ตำบลคลองหนึ่ง ตำบลบางหวาย เป็น ตำบลคลองสอง ตำบลบึงอ้ายเสียบ เป็น ตำบลคลองสาม ตำบลบึงเขาย้อน เป็น ตำบลคลองสี่ ตำบลบึงจระเข้ เป็น ตำบลคลองห้า และตำบลบึงตะเคียน เป็น ตำบลคลองหก ต่อมาได้มีประกาศยุบจังหวัดธนบุรีให้ขึ้นกับจังหวัดปทุมธานี อำเภอลองหลวงจึงขึ้นกับจังหวัดปทุมธานีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (เทียมจันทร์ อำนวย และคณะ, 2537: 8)

ภาพที่ 2 คลองรังสิตประยูรศักดิ์และทุ่งรังสิตในอดีต ถ่ายราว พ.ศ. 2490-2491

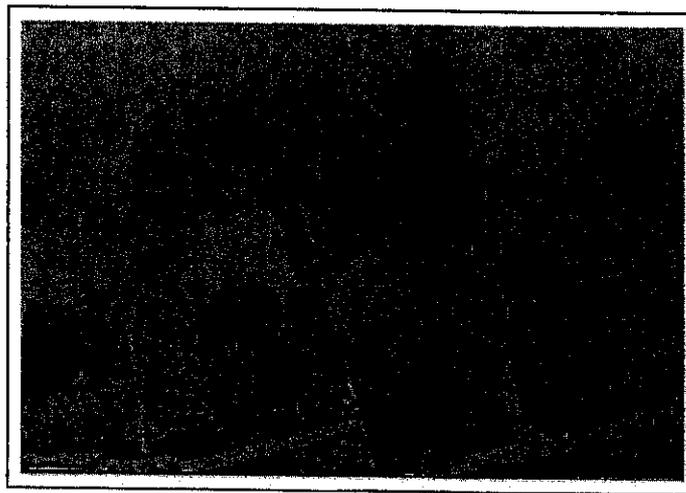
ที่มา: (<https://board.postjung.com/922302>)

หากพิจารณาจากประวัติศาสตร์ของการพัฒนา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ครั้งที่เริ่มปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ประเทศไทยหรือสยามประเทศในขณะนั้นได้เริ่มมีการขยายพื้นที่ทำเกษตรกรรมเพื่อส่งออกไปส่งผลให้มีการปรับปรุงการใช้พื้นที่อย่างกว้างขวาง ดังปรากฏ พื้นที่ทุ่งหลวงฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่อย่างชุกชุมจนเมื่อบริษัทเอกชนขอสัมปทานขุดคลองเพื่อทำนา โครงการขุดคลองในพื้นที่ทุ่งหลวงจึงถือกำเนิดขึ้น ราวปี พ.ศ. 2433-2447 โดยบริษัทรายใหญ่ คือ ‘บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม’ ซึ่งมีเจ้านาย เชื้อพระวงศ์ร่วมกับพ่อค้า นายทุน และชาวต่างประเทศเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ กล่าวกันว่าโครงการนี้ ทำให้เกิดพื้นที่การเกษตรขนาดใหญ่ ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า ‘ทุ่งรังสิต’ นอกจากนี้ยัง

ก่อให้เกิดคลองสำคัญขนาดใหญ่ อีก 3 สาย จากการพัฒนาที่ดินตามโครงการดังกล่าว ส่งผลให้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณทุ่งรังสิตจำนวนมาก กระจายตัวขึ้นไปทางตอนเหนือของคลองที่ขุดเพิ่มรวมทั้งทางตอนใต้ของโครงการทุ่งรังสิตและใกล้เคียงจึงเปลี่ยนสภาพจากบริเวณพื้นที่รกร้างกลายเป็นพื้นที่ซึ่งมีการอยู่อาศัยหนาแน่นขึ้นนับจากนั้น (สุนทรีย์ อาสะวีย์, 2530: 82-93)

กล่าวกันว่า โครงการขุดคลองของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามนั้น นอกจากจะได้คลองชลประทานเพื่อสนับสนุนการเกษตรและการคมนาคมแล้ว ยังทำให้เกิดพื้นที่ไร่นาตามมาอีกมาก เกิดกรรมสิทธิ์ที่ดินในเขตทุ่งรังสิต ไม่ต่ำกว่า 840,000 ไร่ (สุวัฒน์ คงแป้น, 2557: 11-14)

อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่รังสิตมีชุมชนขนาดเล็กอาศัยอยู่มาก่อนแล้ว เพราะในช่วงที่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามจะเข้ามาดำเนินการมีพื้นที่บางส่วนต้องเจรจาให้ชาวบ้านออกไปจากที่ดิน บางพื้นที่บริษัทจำต้องเลี้ยงที่ดินของชาวบ้านจนทำให้ขุดคลองไม่ได้ตามแผน แต่ไม่มีหลักฐานว่าชุมชนเหล่านั้นตั้งขึ้นมาเมื่อใด แต่ชุมชนใหญ่โดยมากแล้วจะตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเป็นหลัก ทั้งนี้เป็นเพราะเส้นทางคมนาคมสายหลักระหว่างการเดินทางจากอยุธยาไปยังปากแม่น้ำเจ้าพระยา ส่งผลให้พื้นที่ปทุมธานีมีสภาพเป็นพื้นที่กึ่งกลางของการเดินทาง จึงทำให้เกิดชุมชนขึ้นนับตั้งแต่สมัยโบราณ จากหลักฐานเอกสารและโบราณคดีพบว่า ชุมชนโบราณพวกนี้มีอายุนับตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมา ไม่เก่าไปกว่าก่อนหน้านั้น เนื่องจากแผ่นดินบริเวณปทุมธานีงอกขึ้นใหม่ และพึงเหมาะกับการตั้งถิ่นฐาน เมื่อราวหลัง ปี พ.ศ. 1800 เป็นต้นมา (จันทิมา อังคพณิชกิจ และพิพัฒน์ กระแจะจันทร์, 2561: 21)

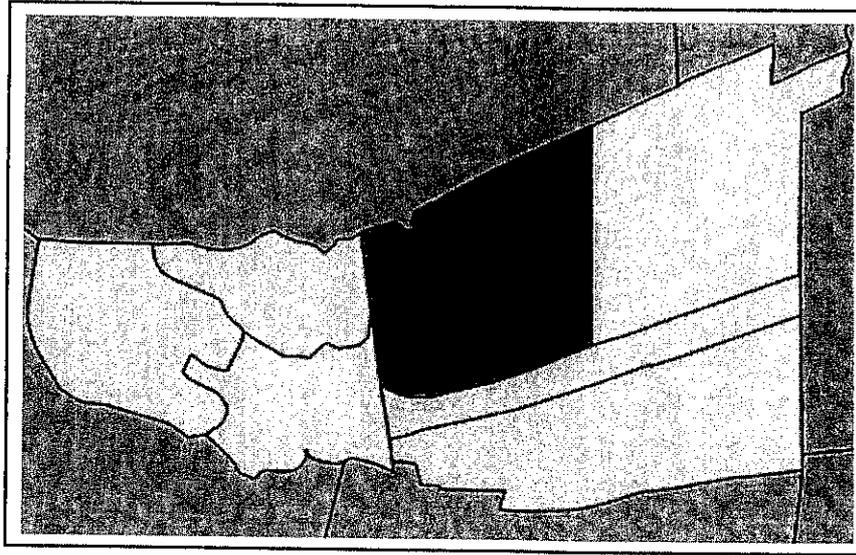
ภาพที่ 3 ชาวนาในสมัยรัชกาลที่ 5 ยุคขุดคลองรังสิต
ที่มา: (กรณีศึกษาสู่ความมั่นคงในที่ดิน, 2557: 10)

‘คลองหลวง’ ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาล เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2542 ตามพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล พ.ศ. 2542 เป็นเทศบาลตำบลคลองหลวง และได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทยเปลี่ยนแปลงฐานะจากเทศบาลตำบลคลองหลวงเป็น “เทศบาลเมืองคลองหลวง” เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547 เป็นเมืองปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร ที่มีย่านการค้าขายและอุตสาหกรรมเจริญก้าวหน้า ตลอดจนกิจการบ้านจัดสรรที่มีอยู่จำนวนมาก

เทศบาลเมืองคลองหลวง มีคำขวัญเทศว่า ‘คลองขุดพระราชทาน งามตระการบัวหลวง โชติช่วงด้านการศึกษา แหล่งการค้าอุตสาหกรรม เต็มล้ำถิ่นอาศัย เมืองน้ำใจใฝ่คุณธรรม’ ซึ่งมีความหมายว่า คลองขุดพระราชทาน เพราะเดิมเป็นตำบลบางหวาย ขึ้นกับจังหวัดชัยภูมิ ต่อมาได้มีการขุดคลองขึ้นในสมัย ร. 5 เมื่อปี พ.ศ. 2448 จึงเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอคลองหลวงเป็นที่มาของคำว่าคลองหลวง คือ คลองที่ขุดขึ้นใหม่ในสมัย ร. 5 อีกทั้งในจังหวัดปทุมธานีนี้เดิมก็เป็นแหล่งของบัวหลากหลายชนิด โดยเฉพาะบัวหลวง นอกจากนี้ในเขตพื้นที่ปกครองยังมีสถาบันการศึกษาโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชนตั้งอยู่หลายแห่ง นอกจากนี้ยังมีโรงงานอุตสาหกรรมและบ้านเรือนกระจายตัวอยู่ในพื้นที่จำนวนมากเช่นกัน แม้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในคลองหลวง ซึ่งเดิมเป็นชุมชนชนบทและมีความเจริญก้าวหน้าเป็นชุมชนเมือง แต่ลักษณะนิสัยโดยรวมยังคงมีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แม้จะต่างศาสนาก็สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และต่างนำธรรมะของแต่ละศาสนามาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน อีกทั้งเป็นการเตือนใจให้ทุกคนมีน้ำใจคุณธรรมให้แก่กัน สมกับคำขวัญของเทศบาล

ลักษณะภูมิประเทศเทศบาลเมืองคลองหลวงมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม จังหวัดปทุมธานี เป็นพื้นที่สำหรับเพื่ออยู่อาศัยเป็นส่วนใหญ่ รองลงมาคือ เป็นพื้นที่เพื่อการอุตสาหกรรม การเกษตร และพื้นที่เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจลักษณะภูมิอากาศ แบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนกุมภาพันธ์ไปจนถึงกลางเดือนพฤษภาคม อากาศร้อนและแห้งแล้งจะมีอุณหภูมิระหว่าง 35-39.9 องศาเซลเซียส ร้อนจัดมีอุณหภูมิประมาณ 40 องศาเซลเซียสขึ้นไป ส่วนฤดูฝน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคม ฝนตกมากในช่วงเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม สำหรับฤดูหนาวนั้น เริ่มตั้งแต่กลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์

ที่ตั้งอาณาเขตติดต่อทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลคลองหนึ่ง ตำบลคลองสอง เทศบาลเมืองท่าโขลงทิศใต้ ติดต่อกับเทศบาลนครรังสิตทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลคลองสาม อำเภอคลองหลวง ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลบางพูด อำเภอเมือง (เทศบาลเมืองคลองหลวง, 2563)

ภาพที่ 4 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

ที่มา: (<https://sites.google.com/site/klonglaunghospital/klongluang>)

อำเภอคลองหลวงเป็นส่วนหนึ่งในเขตการปกครองของจังหวัดปทุมธานี ซึ่งได้รับผลกระทบจากการเติบโตของเมืองและการพัฒนาต่าง ๆ ไม่แตกต่างจากอำเภออื่น ๆ ในเขตการปกครองของจังหวัดปทุมธานีมากนัก เว้นแต่อาจมีปัญหาเฉพาะสักลงไป หากพิจารณาสภาพปัญหาทั่วไปที่ปรากฏในแทบทุกอำเภอในจังหวัดปทุมธานีปรากฏสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่มีความซับซ้อนและทวีความน่าเป็นห่วงมากขึ้น เช่น ปัญหายาเสพติด กล่าวคือ มีการแพร่ระบาดของยาเสพติดในพื้นที่บางพื้นที่ ทั้งเขตอำเภอธัญบุรี อำเภอคลองหลวง อำเภอลำลูกกา และอำเภอเมืองปทุมธานี ทั้งนี้ด้วยอาจเป็นเพราะปัจจัยที่เป็นสภาพพื้นที่เขตนิคมโรงงานอุตสาหกรรม มีตลาดการค้าขายขนาดใหญ่ เช่น ตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง ประกอบกับมีเส้นทางคมนาคมที่ติดต่อหลายพื้นที่ สะดวกต่อการเป็นเส้นทางผ่านของการกระจายยาเสพติด อีกทั้งประชากรจำนวนมากรวมถึงประชากรแฝงที่เป็นแรงงานนอกพื้นที่ และแรงงานต่างด้าวที่อพยพมาทำงานเพิ่มมากขึ้นด้วย จึงมีกลุ่มผู้ค้ายาเสพติดแฝงตัวมาทั้งในแบบผู้ค้าหลักและผู้ค้าย่อยในชุมชนต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านอาชญากรรม อาจเนื่องมาจากสภาพความหนาแน่นของประชากรที่เป็นสังคมเมือง ที่มีความหลากหลายของกลุ่มคนซึ่งเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ มีลักษณะนิสัยที่แตกต่าง ทั้งยังมีปัญหายาเสพติดที่อาจเป็นปัจจัยสนับสนุน ผนวกกับภาพเศรษฐกิจที่เป็นตัวกดดันทางสังคม ปัจจัยเหล่านี้อาจนำไปสู่การก่อคดีอาชญากรรมทางทรัพย์สินและการทำร้ายร่างกายบ่อยครั้ง สำหรับปัญหาด้านมลพิษ อาจเกิดขึ้นจากการขยายตัวของสังคมเมืองและการขยายตัวของแหล่งสถานประกอบการโรงงาน ที่ส่งผลเป็นมลภาวะทางสิ่งแวดล้อม มลพิษทาง

อากาศที่เกิดจากการปล่อยของเสียจากโรงงาน และท่อไอเสียของรถยนต์ หรือมลพิษทางน้ำที่เกิดจากการปล่อยน้ำเสียของโรงงานหรือสิ่งปฏิกูลจากเขตชุมชน หรือเกิดจากขยะเน่าเหม็น เป็นต้น ประกอบกับบริบทพื้นที่ของจังหวัดปทุมธานีมีแหล่งน้ำลำคลองที่สามารถใช้ประโยชน์ได้หลายสาย ฉะนั้น ปัญหามลพิษทางน้ำจึงเป็นปัญหาสำคัญที่มีผลต่อการอุปโภคบริโภคของประชาชนในพื้นที่คล้ายคลึงกันปัญหาขยะมูลฝอย ข้อสังเกตหนึ่งที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นสาเหตุของปัญหาขยะมูลฝอย คือ จำนวนประชากรและพฤติกรรมของประชาชนเอง กล่าวคือเมื่อประชากรหนาแน่นปริมาณการทิ้งขยะจึงมีจำนวนมากเป็นปัญหาที่กระทบต่อสภาพสิ่งแวดล้อมโดยรวม แม้ว่าจะมีหน่วยงานของภาครัฐเข้ามาดูแล หรือแม้แต่ประชาชนในพื้นที่เองจะพยายามแก้ไขหรือจัดการปัญหาอย่างดี แต่การขยายตัวของสังคมเมืองและการมีจำนวนประชากรหนาแน่น ปริมาณขยะจึงเพิ่มขึ้นทุกวัน ทั้งยังมีแนวโน้มที่จะเพิ่มมากขึ้นในทุกปี จนอาจกลายเป็นปัญหาที่ผูกพันกับสังคมในพื้นที่ไปแล้ว (ตรุณศักดิ์ ตติยะลาภะ และเจตังคชฤทธิ์, 2561: 64-65)

4.2 วิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

จากนโยบายการพัฒนาประเทศ นับจากเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 2500 ประเทศไทยก็ได้ปรับเปลี่ยนตัวเองจากประเทศเกษตรกรรมนำชีวิตไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา โดยเน้นการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ การสร้างความเป็นเมือง และความสะดวกในชีวิตซึ่งจะต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น

จากแนวทางการพัฒนาดังกล่าว ส่วนหนึ่งทำให้เกิดปัญหาทางโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ส่งผลให้ประชาชนบางส่วนโดยเฉพาะเกษตรกรไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสต่าง ๆ ที่มีผลต่อความเป็นอยู่ที่ดี หรืออาจได้รับผลกระทบให้วิถีชีวิตต้องเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องเพราะนโยบายการพัฒนาที่มุ่งอุตสาหกรรมและการแก้ไขปัญหาความยากจนที่เน้นแต่การเพิ่มรายได้ แต่ไม่ได้คำนึงถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปดังตัวอย่างการเบียดขับพื้นที่เกษตรกรรมไปสู่การจัดการที่ดินให้เป็นนิคมอุตสาหกรรมและย่านธุรกิจ ตลอดจนการจัดการจัดสรรที่ดินเพื่ออยู่อาศัยแบบบ้านจัดสรรสำเร็จรูป ดังปรากฏผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจน สิ่งแวดล้อม และการพัฒนา ซึ่งชี้ให้เห็นว่าปัญหาความยากจนแท้ที่จริงเกิดจากโครงสร้างที่ก่อปัญหา การผูกขาดอำนาจของชนชั้นนำในการควบคุมทรัพยากรและการแย่งชิงทรัพยากรจากท้องถิ่น การบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าแต่สุดท้ายกรรมสิทธิ์ที่แท้จริงกลับไปตกอยู่ในมือของนายทุนทำให้เกิดกระบวนการตอบโต้กระแสการพัฒนาในลักษณะดังกล่าวจากกลุ่มประชาชนผู้เดือดร้อนโดยตรง (กฤษณา บุญชัย, 2541: 143)

จากประเด็นปัญหาดังกล่าวข้างต้น พื้นที่อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ก็เป็นอีกพื้นที่ซึ่งได้รับผลจากการพัฒนาตามแนวนโยบายการผลักดันความเจริญทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ดังปรากฏสภาพการณ์ในเขตพื้นที่ซึ่งมีโรงงานอุตสาหกรรมและบ้านเรือนกระจายตัวอยู่จำนวนมาก

ซึ่งเดิมเป็นชุมชนชนบทเมื่อได้รับการพัฒนาแล้ว กลายเป็นชุมชนเมือง แต่ลักษณะนิสัยของผู้คนยังคงมีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แม้จะต่างเชื้อชาติหรือศาสนาก็สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขดังปรากฏถ้อยคำที่สะท้อนให้เห็นถึงช่วงชีวิตของประชาชนที่ดำรงอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย และการสืบทอดประเพณีและวิถีชีวิตในบริบทพื้นที่ ‘คลองหลวง’ ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

“...เคยทำนาตามพ่อแม่ แล้วไปทำงานที่โรงงาน จนกลับมาทำนาอีก ที่นี้รวมกลุ่มกันอยู่เป็นหมู่เป็นเหล่า โดยเฉพาะที่เป็นพี่น้องเครือญาติ เราสืบทอดประเพณีกันมาเรื่อย ๆ ทำนาก็ยังมีพิธีรับขวัญข้าวนะ หมายถึง ทำตอกรุ่นแม่ แต่ปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากทำนาปรังคือ ทำนาไม่พร้อมกัน คนสมัยใหม่ก็จะละเว้นพิธีบางอย่างไป ทำแบบง่าย ๆ ส่วนชาวมอญละแวกนี้ เขาก็มีประเพณีในของเขาเนาะ อย่างวันสงกรานต์ก็มีการทำบ้านรับนางสงกรานต์ ปีกเส้า 4 เส้า แต่งประดับสวยงาม ชาวมอญจะเคร่งศาสนา ถือศีล สวดมนต์ แต่ถ้าทำบุญเราก็ทำร่วมกันได้ ไม่เคยมีปัญหา...”

(สอาด บัวเกต, สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2563)

สอดคล้องกับที่ ประคอง นิมมานเหมินทร์ เทียมจันทร์ อ่ำแหวน และไสวตรี ณ ถลาง (2556: 91-92) ได้ศึกษาคติ ความเชื่อ และศาสนา สรุปได้ว่า ความเชื่อหลักที่ประชากรรังสิตนับถือสืบทอดกันมามี 5 แบบ คือ 1) ความเชื่อในเรื่องวิญญาณและอำนาจลี้ลับของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองเห็น ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีสิง เจ้าที่เจ้าทาง หรือเทพดาอารักษ์ มีสถานที่หลายแห่งที่เป็นศาลหรือที่สถิตของผี เจ้าพ่อเจ้าแม่ ซึ่งนับถือกันว่าเป็นผีอารักษ์ประจำท้องถิ่นของพื้นที่รังสิต เช่น ศาลเจ้าพ่อคอนใหญ่และเจ้าแม่ทับทิม (อยู่ระหว่างคลอง 8-คลอง 10) ศาลเจ้าแม่ตะเคียน และศาลเจ้าแม่สร้อยทอง (คลอง 8) เล่ากันว่า ในอดีตมีการนำน้ำจากบึงอันเป็นที่ตั้งขอศาลเจ้าพ่อคอนใหญ่ไปใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วย นอกจากนี้ ยังมีศาลเจ้าพ่อต้นตาล ศาลเจ้าพ่อดอกไม้ เป็นต้น ซึ่งเป็นที่นับถือของชุมชนเป็นอย่างมาก 2) ความเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวกับการทำนา ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพระแม่โพสพ เทพประจำต้นข้าว ประเพณีแรกนา ประเพณีทำขวัญข้าวหรือทำขวัญแม่โพสพ ประเพณีลงแขกทำนา ประเพณีแห่นางแมวขอฝนทำนา 3) ความเชื่อในพระพุทธศาสนา 4) ความเชื่อในศาสนาอิสลาม และ 5) ความเชื่อในศาสนาคริสต์

“...คนดั้งเดิมเหลือไม่ถึง 50 หลังคาเรือน เนื่องจากเจ้าของที่ดินเอาคืนเป็นของตระกูลสนิทวงศ์ ณ ออยุธยา ...แต่คนเข้ามาอยู่มากขึ้นนะ ที่นี้เป็นเมือง ๆ หนึ่งเลย เมื่อก่อนมีคลองก็ใช้น้ำคลอง ถนนมีประมาณ ปี พ.ศ. 2518 ยังเป็นดินลูกรังอยู่เลย ปี พ.ศ. 2521 ไฟฟ้าเริ่มมา... ประมาณปี พ.ศ. 2540 หมู่บ้านจัดสรรเริ่มมา แรก ๆ ก็รู้สึกอึดอัด หลัง ๆ ก็ชิน ก็อยู่ร่วมกันไปทั้งคนดั้งเดิมและคนที่ย้ายมาใหม่”

(สำราญ น้อยนนท์, สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2563)

“...ยังไปทำบุญอยู่นะ สมโภชหลวงพ่อบุญธรรมารักษ์ณ เวียนเทียน เวลาไปวัดก็ใส่ชุดไทย ไปแต่ถ้าไปคลองสามจะไม่ใส่เพราะรู้สึกแปลก...เราอยู่กันอย่างสามัคคีนะ เช่นตอนน้ำท่วมเราก็ร่วมกันบริจาคเงินซื้อเครื่องสูบน้ำ คนในหมู่บ้านก็ใช้แรงกาย เดิมพื้นที่เป็นหลังเต่า หมู่บ้านเราสามารถกันทำพื้นฐานไว้ดี สมัยก่อนถนนไม่ดี รถไม่มากอย่างทุกวันนี้ เพราะคมนาคมสะดวก ร้านค้าก็มากขึ้น เริ่มแออัด รถติด แต่น้ำประปายังไม่ค่อยดี แล้วยังมีน้ำเน่าด้วย...ที่นี้ศาสนิกชนร่วมใจกันนะ ตามแต่ละศาสนา วิสาขะ มาฆะ อาสาฬหะ หรืออิสลามนุ่งโสร่ง ชมรมไทเก๊ก โยคะ อาราบิก บาสโลบ ก็เลือกทำตามแต่ละคนชอบและถนัด ไม่ขัดแย้งกัน”

(วิเชียร ราชบุรี, สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2563)

สอดคล้องกับสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2544: 41-42) ได้ตั้งข้อสังเกตการดำรงวิถีชีวิตไว้ว่า 1) สร้างสมดุลทางกายภาพ คือ การทำร่างกายให้แข็งแรง สุขภาพกายดี 2) สร้างสมดุลทางจิต คือ ทำจิตให้มั่นคง สุขภาพจิตดี และ 5) สร้างสมดุลทางจิตวิญญาณ คือ การมีคุณธรรมจริยธรรม ทำประโยชน์ตนพร้อมกับส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม เมื่อจำแนกและวิเคราะห์ข้อมูลในบริบทพื้นที่ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าสามารถแลเห็นภาพรวมวิถีชีวิตของประชาชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี โดยแยกเป็น 3 พื้นที่ศึกษา ดังต่อไปนี้

4.2.1 วิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ตำบลคลองสาม

ตำบลคลองสาม เดิมเรียก ‘บึงอ้ายเสียบ’ ซึ่งมีบริเวณกว้างและลึกมาก อยู่ในพื้นที่ระหว่างคลองหนึ่งถึงคลองห้า ยาวไปทางทิศตะวันออกจรดตลิ่งนคร จังหวัดนครนายก ส่วนทางทิศตะวันตกยาวมาเชื่อมกับท่าโฆลง เชียงรากใหญ่ จรดแม่น้ำเจ้าพระยา ในอดีตภายในบึงนี้มีกุ้ง ปลา นก และสัตว์ป่าชุกชุมมาก โดยเฉพาะนกกระจาบบังมักจะมาทำรังวางไข่ในบึงระเกะระกะไปหมดชาวบ้านจึงพากันไปเก็บไข่นกกระจาบเอามาทำขนมบัวลอยและไข่หวานนกกระจาบ ปัจจุบันพื้นที่บริเวณนี้ต้นเขินกลายเป็นไผ่ และวิวัฒนาการกลายเป็นชุมชนหนาแน่นมากขึ้น (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม, 2563)

บึงอ้ายเสียบ แต่ก่อนเรียกว่า ‘บึงข้างลาก’ เพราะเป็นทางที่ใช้ลากซุง และข้างเดินลงมาหาหินจากเขาใหญ่ จังหวัดนครนายก จังหวัดสระบุรี ลงมาจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี จนเป็นร่องลึก และกลายเป็นบึงยาวใหญ่ บริเวณนี้จึงเป็นที่อยู่ของโขลงช้าง ชาวบ้านจึงเรียกที่อยู่ของโขลงช้าง ด้านทิศตะวันออกของเชียงรากใหญ่ว่า ‘ท่าโฆลง’ สำหรับท่าโฆลงนี้นอกจากเป็นทางช้างเดินแล้ว ยังใช้เป็นทางสำหรับลากซุง ขนของป่า ตลอดจนถึงถยนต์ไปมาค้าขายระหว่างเมืองสามโคกกับเมืองนครนายก ปราชินบุรี และเขมรมาแต่โบราณอีกด้วย กองเกวียนเมืองนครนายกและเมืองอื่น ๆ จะล่องลงมาสุดทางที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณใต้วัดบัวทอง (วัดปรัก) ที่เรียกว่า บ้าน

ทองเกวียน (บ้านทางเกวียน) ปัจจุบันนี้บึงอ้ายเสียบในช่วงต่อจากท่าโขลงลงมาทางทิศตะวันตก เลยถนนรถไฟถึงแม่น้ำเจ้าพระยาเรียกว่า ‘เขียงรากใหญ่’ ที่ซึ่งอาจเพี้ยนมาจาก ‘ข้างลาก’ หมายถึงข้างลากซุงหรือสิ่งของต่าง ๆ นั้นเอง ส่วนที่เรียกบึงข้างลากว่าบึงอ้ายเสียบก็เนื่องจากราวปี พ.ศ. 2446 หัวหน้าโจรจันท์เจ้า ได้พาสมุนโจรเที่ยวปล้นวัว ควาย ชาวบ้านในเขตจังหวัดปทุมธานีและในละแวกใกล้เคียงทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนหวาดกลัวภัยจากพวกโจรเรื่องนี้มีหลักฐานตามที่สมเด็จพระยาตำราจนาภาพได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในนิทานโบราณคดีตอนหนึ่งว่า “...วันหนึ่ง...ฉันออกไปเมืองนครปฐม เพื่อจะพักผ่อนในเวลาราชการเบาบางตามเคย เห็นตำรวจภูธรคุมนักโทษคนหนึ่ง ขึ้นรถไฟที่สถานีบางกอกน้อยไปพร้อมกับฉันแล้วไปลงที่สถานีนครปฐมเจดีย์ฉันถามได้ความว่าเป็นพวกโจรร้ายที่กำลังชำระคนหนึ่ง ซึ่งจับตัวไปจากเมืองปทุมธานี คำวันนั้นเจ้าพระยาศรีวิชัย (ชม สุนทรชุน) มากินอาหารด้วยกันกับฉันตามเคย แต่พอกินแล้วท่านขอลาว่าจะต้องไปชำระผู้ร้าย ฉันถามว่าเหตุใดจึงต้องไปชำระเอง ท่านบอกว่าโจรคนนี้ได้ตัวมาใหม่ในวันนั้นเป็นตัวสำคัญมากที่เมืองปทุมธานี เรียกกันว่า “จันท์เจ้า” เป็นหัวหน้าโจรของผู้ร้ายพวกนั้นทั้งหมด...” ส่วนสมุนโจรอีกคนหนึ่งชื่อเมื่อหัวหน้ามาถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจยิงตายในเขตอำเภอคลองหลวง และได้ตัดเอาศีรษะเสียบไม้ ปักไว้ที่กลางบึงข้างลาก เพื่อประจานไม่ให้ผู้อื่นเอาเยี่ยงอย่าง พื้นที่บริเวณนี้จึงเรียกว่าบึงอ้ายเสียบก่อนจะกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของตำบลคลองสาม อำเภอคลองหลวงในปัจจุบัน (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม, 2563)

เกี่ยวกับประเด็นการตั้งถิ่นฐานหรือการเลือกทำเลเพื่อตั้งหมู่บ้านนั้น กล่าวได้ว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณตำบลคลองสามเมื่อครั้งอดีต ในระยะแรก ๆ นั้น อาจอพยพเข้ามาด้วยหลายเหตุปัจจัย เพื่อเอื้อต่อการดำรงชีวิตและยังชีพของคนและสัตว์ หากพิจารณาจะเห็นได้ว่า ทำเลที่ตั้งบริเวณตำบลคลองสามนี้ สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานทำเลที่ตั้งในบริบทสังคมไทย ดังที่ เจตจกชฎุทธิ (2552: 109) ได้ศึกษาแนวคิดของ สมภพ ภิรมย์ และคณะ และประมวลเป็นแนวคิดการตั้งถิ่นฐาน โดยสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนไทยในอดีตเกี่ยวกับการเลือกทำเลที่ตั้ง พอสรุปได้เป็น 5 ลักษณะคือ

- 1) บริเวณแหล่งน้ำอาจเป็นหนองน้ำใหญ่ ห้วย กุด หรือลำน้ำที่แยกสาขาจากแม่น้ำใหญ่
- 2) บริเวณที่ดอน เป็นโคกหรือที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง สามารถทำไร่และมีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ มีทั้งดอนริมน้ำและดอนตามป่าริมเขา แต่มีน้ำซับไหลมาเป็นหนองน้ำหรือกุด
- 3) บริเวณป่าดง เป็นทำเลที่ใช้ปลูกพืชและหาของป่าได้สะดวก มีลำธารไหลผ่าน มีอาหารสมบูรณ์ รวมทั้งสัตว์ป่า
- 4) บริเวณที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่เหมาะในการทำนาข้าวและทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ในหน้าแล้ง ตัวหมู่บ้านจะตั้งอยู่บริเวณขอบหรือแนวของที่ราบติดชายป่า อาจไม่สูงมากแต่น้ำไม่สามารถท่วมถึง
- 5) บริเวณป่าละเมาะ มักเป็นสาธารณกรวางใหญ่ สามารถเลี้ยงสัตว์และหาของป่าและสมุนไพรได้

อาจกล่าวได้ว่า บรรพชนของชุมชนคลองสาม เลือกตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เอื้อต่อการยังชีพของคนและสัตว์ กล่าวคือ เป็นบริเวณที่ใกล้แหล่งน้ำ ป่า และที่ราบลุ่ม ซึ่งพื้นที่บริเวณดังกล่าวได้รับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปมาก ดังจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้าในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

อย่างไรก็ตาม ด้วยว่าพื้นที่ทำเลที่ตั้งเดิม เป็นแหล่งน้ำ ป่า และที่ราบลุ่ม จึงเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม วิถีชีวิตดั้งเดิมของประชาชนจึงผูกโยงกับวิถีเกษตร อาชีพหลักของผู้คนในอดีตจึงปรากฏภาพของการเป็นเกษตรกร โดยเฉพาะการทำนา นับตั้งแต่เริ่มมีการก่อตั้งชุมชน ดังพิจารณาจากถ้อยคำที่สะท้อนไว้ให้เห็น ดังนี้

สำราญ น้อยนนท์ ชาวชุมชนตำบลคลองสาม เชื้อสายชาวมอญ ดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่นี้มาร่วม 60 ปี ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตด้านการประกอบอาชีพไว้ว่า

“...พ่อผมเคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน อายุ 89 ปี ส่วนแม่ อายุ 88 ปี แม่ผมพูดมอญนะ...เมื่อก่อนก็ทำนาข้าวนี้แหละ นากอไม้ก็เคยทำ แถวนี่ทำนาทั้งหมดนั้นตั้งแต่รุ่นปู่รุ่นย่ามาจนรุ่นพ่อและก็ผมสมัยยังเป็นเด็ก จนเป็นหนุ่ม ๆ ออกเรือนมมีครอบครัว ...ทุกวันนี้คนตั้งเดิมเหลือไม่ถึง 50 หลังคาเรือน ...ไม่มีที่นาให้ทำแล้ว...เจ้าของที่เขาเอาคืน เป็นของตระกูลสนิทวงศ์ ณ อยู่ชยา...โครงการบ้านจัดสรรก็ขึ้นเป็นดอกเห็ด หนาแน่นขึ้นเรื่อย ๆ ”

(สำราญ น้อยนนท์, สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2563)

ไม่ต่างกันนัก บุญพา แสงกระจ่าง อายุ 49 ปี ชาวชุมชนคลองสาม ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะอาชีพของผู้คนในระแวกนี้ไว้ว่า

“...ที่บ้านนี้ก็ทำนาตามพ่อแม่จนจำได้ว่าสมัยเด็ก ๆ มีรับขวัญข้าวรุ่นแม่ยังทำอยู่ แต่หลัง ๆ มา การทำนาเปลี่ยนไป ทำนาปรังกันมากขึ้น...แต่ช่วงแยะ ๆ พี่ก็เคยไปทำงานอื่นนะ...แต่ถ้าพูดถึงเมื่อก่อนแถวนี่ก็ทำนา ทำเกษตรกันทั้งหมด...”

(บุญพา แสงกระจ่าง, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2563)

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านบางส่วนได้รวมตัวกันประกอบอาชีพเสริมเพื่อหารายได้เพิ่มเติมอีก เช่น กลุ่มทำเสื่อกก พรหมเช็ดเท้า เปล กระจ่าสานจากเส้นพลาสติก เป็นต้น

“...ที่นาเป็นที่อยู่อาศัยมากขึ้น โครงการบ้านจัดสรรมาแทน... ปัจจุบันคนแถวนี่ทำนากันน้อยลง...บางคนเขาไปทำงานแถวโรงงานนวนคร, โรงงานโรจนะ โรงงานวังน้อยรับจ้างทั่วไปค้าขาย ที่รวมกลุ่มกันก็มีทำเสื่อจากกก พรหมเช็ดเท้า เปล กระจ่าสานจากเส้นพลาสติก หารายได้เสริม...”

(รุ่งนภา แก้วธรรม, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2563)

เป็นที่น่าสังเกตว่า จากข้อมูลพื้นฐานของหน่วยงานภาครัฐ บ่งชี้ลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่สัมพันธ์กับการทำเกษตรกรรมไว้ ดังนี้

ตำบลคลองสาม มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง คือ ทิศเหนือจรดตำบลพะยอม อำเภอลำดวน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทิศใต้จรดตำบลบึงอีไถ ตำบลประจักษ์ศิลปาคม อำเภอดุสิต จังหวัดปทุมธานี ทิศตะวันออกจรดตำบลคลองสี่ อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ทิศตะวันตกจรดตำบลคลองสอง อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี สภาพภูมิประเทศและลักษณะภูมิอากาศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ดินมีลักษณะเป็นดินเหนียว สภาพดินเป็นกรดปานกลางและเป็นกรดจัด มีคลองระบายน้ำที่ 3 คลองส่งน้ำที่ 7 (คลองแอน) คลองส่งน้ำที่ 8 อยู่ชุกขนานกันไปพาดผ่านพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม จากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก ส่วนสภาพภูมิอากาศโดยทั่วไปแบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-กันยายน และฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม-มกราคม ประชากรบางส่วนในเขตพื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกร โดยมีพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 10,126 ไร่ ผลผลิตทางการเกษตรที่หารายได้ให้แก่เกษตรกร ได้แก่ ข้าว สวนผลไม้ และพืชผักต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากราคาจะตกต่ำ (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม, 2563)

เนื่องจากในพื้นที่มีคลองและเป็นที่ย่ำน้ำ ในอดีตจึงมีการสัญจรทางน้ำ และมีเรือเป็นพาหนะสำคัญเช่นเดียวกับรถยนต์ในปัจจุบันดังพิจารณาได้จากชาวคลองสามคนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

“...สมัยก่อนใช้เรือเดินทางซื้อข้าวปลาอาหารก็ไปด้วยเรือ ไปจ่ายตลาดที่ประตูน้ำพระอินทร์เมื่อ 50 ปีที่แล้ว ก็ไปเรือจ้าง ถ้าคนที่อยู่กับพ่อแม่คิดว่ายังคงสืบทอดประเพณี แต่ถ้าเป็นคนสมัยใหม่จะละเว้นทำแบบง่าย...”

(ประทวน สุดใจ, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2563)

สำหรับวิถีชีวิตด้านวัฒนธรรมประเพณีจากสถิติข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม มีผู้นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 95 ของจำนวนประชากรทั้งหมด มีวัดและสถานปฏิบัติธรรมจำนวน 6 แห่ง คือ

- 1) วัดเกิดการอุดม ตั้งอยู่ที่หมู่ 5
- 2) วัดปัญญาบูรพาจารย์ (วัดป่าห้าพระองค์) ตั้งอยู่ที่หมู่ 5
- 3) วัดพระธรรมกาย ตั้งอยู่ที่หมู่ 7
- 4) วัดคลองแอนสามสีสัมมาราม ตั้งอยู่ที่หมู่ 8
- 5) วัดกลางคลองสาม ตั้งอยู่ที่หมู่ 9
- 6) สถานปฏิบัติธรรมยุวพุทธ ตั้งอยู่ที่หมู่ 15

ด้วยว่าประชาชนส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน ดังนั้น วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่สำคัญ จึงเกี่ยวข้อสัมพันธ์กับพุทธศาสนาและพิธีกรรมชีวิตเป็นส่วนใหญ่ ดังปรากฏประเพณีที่สืบทอดกันมา ดังตัวอย่างเช่น

- 1) ประเพณีลอยกระทง โดยปกติจะมีขึ้นในช่วงเดือนพฤศจิกายน ทั้งนี้มีกิจกรรมโดยสังเขป คือ การลอยกระทง การจัดประกวดนางนพมาศ และงานรื่นเริงย่อยประกอบประเพณี
- 2) ประเพณีทำบุญตักบาตรวันปีใหม่ ประมาณเดือนมกราคม กิจกรรมโดยสังเขปคือ ทำบุญตักบาตรข้าวสาร-อาหารแห้ง
- 3) ประเพณีสงกรานต์ ประมาณเดือนเมษายน กิจกรรมโดยสังเขปคือ ทำบุญเลี้ยงพระ-รดน้ำขอพรผู้สูงอายุ
- 4) ประเพณีตักบาตรพระร้อย ประมาณเดือนตุลาคม กิจกรรมโดยสังเขปคือ ทำบุญตักบาตร และการแข่งขันพายเรือ
- 5) ประเพณีแห่เทียนพรรษา ประมาณเดือนกรกฎาคม กิจกรรมโดยสังเขปคือ แห่เทียนพรรษา นำเทียนไปถวายวัดและเวียนเทียน

เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี เป็นที่น่าสังเกตว่าพิธีกรรมที่เนื่องมาจากประเพณีสงกรานต์ ยังคงได้รับความนิยมและสืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนาน แม้จะผันแปรไปตามสภาพสังคมและการเปลี่ยนแปลงในหลายมิติ และที่โดดเด่นแตกต่างจากชุมชนอื่น คือ พิธีกรรมและวิถีปฏิบัติในส่วนของผู้มีเชื้อสายชาวมอญ ดังสังเกตได้จากที่ บุญพา แสงกระจ่าง หนึ่งในสมาชิกชุมชนคลองสามที่สืบเชื้อสายชาวมอญจากมารดา ได้สะท้อนถึงพิธีกรรมบางอย่างที่อยู่ในช่วงประเพณีสงกรานต์ไว้ว่า

“...เราจะทำบ้านรับนางสงกรานต์ ปักเสา 4 เสา แต่งประดับสวยงาม ทำข้าวแช่ ถวายนางสงกรานต์ไว้กลางแจ้ง เสร็จสงกรานต์ก็รี้อ...เมื่อก่อนเวลาถึงงานจะตัดหัวไก่ไว้บนตู้กับข้าว เรียกผีบ้านผีเรือน...ที่ทำเพราะแม้อยู่...อาหารที่ทำ...มันยุ่งยาก ปลาหมักหายาก... ข้าวแช่ หน้าปลาแห้ง ไข่เค็ม หมูฝอย หัวไชโป๊ ผัดกระเทียมดอง กะปิทอด มีของหวานด้วย อันนี้บางทีก็ซื้อเช่น ทองหยอด ฝอยทอง ข้าวเหนียวแดง...เราชาวมอญจะเคร่งศาสนาถือศีล สวดมนต์...คนอายุ 70 ปี ยิ่งเคร่งอยู่...”

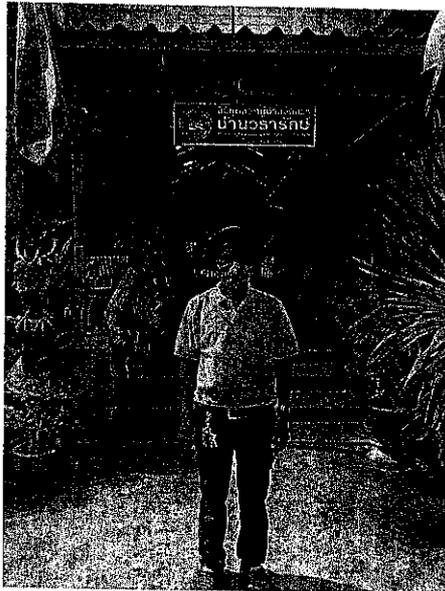
(บุญพา แสงกระจ่าง, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2563)

เช่นเดียวกัน วิเชียร ราชบุรี แม้จะเป็นสมาชิกในชุมชนเพียง 18 ปี แต่ก็ได้เห็นและร่วมวัฒนธรรมประเพณีมาอย่างสม่ำเสมอ นับตั้งแต่ย้ายถิ่นฐานมา ดังที่เขาได้สะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับประเพณีอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาไว้ ดังนี้

สอดคล้องกับที่ ประคอง นิมมานเหมินทร์ เทียมจันทร์ อ้าแห้ว และโสวัตรี ณ ถลาง (2556: 91-92) ได้ศึกษาคติ ความเชื่อ และศาสนา สรุปได้ว่าความเชื่อหลักที่ประชากรรังสิตนับถือ สืบทอดกันมา คือ 1) ความเชื่อในเรื่องวิญญาณและอำนาจกลับของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีसाง เจ้าที่เจ้าทาง หรือเทพดาอารักษ์ มีสถานที่หลายแห่งที่เป็นศาลหรือที่สถิตของ ผี เจ้าพ่อเจ้าแม่ ซึ่งนับถือกันว่าเป็นผีอารักษ์ประจำท้องถิ่นของพื้นที่รังสิต เช่น ศาลเจ้าพ่อดอนใหญ่ และเจ้าแม่ทับทิม (อยู่ระหว่างคลอง 8-คลอง 10) ศาลเจ้าแม่ตะเคียน และศาลเจ้าแม่สร้อยทอง (คลอง 8) และความเชื่อในพระพุทธศาสนา

“...ปกติก็จะร่วมงานของชุมชนเรื่อย ๆ...ได้สร้างหลวงพ่อ เป็นศาสนิกชนร่วมใจ 26 พฤศจิกายน ทุกปีเราจะจัดงานครบรอบ...งานตรุษสงกรานต์ วิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา หรืองานลอยกระทงก็ไปที่วัดพระธรรมกาย...งานแบบอื่นเราก็ทำ เช่น โครงการคลองสาม น้ำใสใจดีจัดตั้งวิถีพุทธ...”

(วิเชียร ราชบุรี , สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2563)

ภาพที่ 5 คุณวิเชียร ราชบุรี ประธานหมู่บ้านวรารักษ์

สอดคล้องกับนโยบายขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองสามที่ได้ส่งเสริมและสนับสนุน วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตรในวันขึ้นปีใหม่ ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา กิจกรรมวันเด็กแห่งชาติ จัดกิจกรรมเนื่องในวันแม่แห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ และวันสำคัญทางศาสนาอื่น ๆ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนในชุมชนตำบลคลองสาม มีความรู้ความเข้าใจในจารีตประเพณีอันดีงาม (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม, 2563)

นอกจากนี้ชาวชุมชนตำบลคลองสามยังได้ร่วมกันรณรงค์ดำเนินชีวิตในด้านสาธารณสุข ดูแลสุขภาพ ป้องกันและรักษาโรค ออกกำลังกาย (แอโรบิก) ในชุมชน เพื่อสุขภาพที่แข็งแรง แต่ องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสามยังไม่สามารถจัดหาสถานที่หรือลานกีฬาสำหรับออกกำลังกายให้แก่ ประชาชนได้อย่างทั่วถึง

4.2.2 วิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ตำบลคลองห้า

ตำบลคลองห้า เดิมมีชื่อเรียกว่า ‘บึงจระเข้’ ขึ้นอยู่กับอำเภอบางหวาย เมืองธัญบุรี สภาพพื้นที่เดิมเป็นที่ราบลุ่ม บางแห่งเป็นป่าที่บอยู่ทางตอนใต้ของทิศตะวันออกของอำเภอลองหลวง ประชาชนปลูกสร้างบ้านเรือนกระจายตัวกันอยู่ เดิมประกอบอาชีพทำไร่เลื่อนลอย และเริ่มเพาะปลูก ทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะรอบนอกของพื้นที่ ได้แก่ การทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ จนมีวิวัฒนาการ ต่อมาตามลำดับ ที่ตั้งอาณาเขต ทิศเหนือจรดอำเภอลองน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทิศตะวันออก จรดกับตำบลคลองหก ทิศใต้จรดตำบลบึงยี่โถ ทิศตะวันตกจรดตำบลคลองสี่ มีพื้นที่ ราว 28,125 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ดินมีลักษณะเป็นดินเหนียว สภาพดินเป็นกรดปานกลางและกรดจัด มี แหล่งน้ำสำคัญ เช่น คลองระบายน้ำ คลองส่งน้ำ คลองระพีพัฒน์ และสระเก็บน้ำพระรามเก้า อัน เนื่องมาจากพระราชดำริ (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองห้า, 2563)

สำหรับสถานที่สำคัญริมคลอง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่คลองห้า นับจากคลองระพีพัฒน์แยกตก อำเภอลองหลวงผ่านอำเภอลองหลวง อำเภอธัญบุรี และไปสิ้นสุดที่คลองหกวาสายล่าง เขตอำเภอ ลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี นอกจากนี้จะมีบ้านเรือนของประชาชนตั้งอยู่ ยังประกอบไปด้วยหน่วยงาน ของรัฐและเอกชน ศาสนสถาน ตลอดจนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ ๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยน การดำเนินและวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนคลองห้า เช่น

1) เทคโนโลยี ประกอบด้วย องค์การพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์แห่งชาติ สถาบันวิจัย วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย สถาบันมาตรวิทยาแห่งชาติ อาคารอนุรักษ์พลังงาน ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมด้านสิ่งแวดล้อม สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ ในส่วนขององค์การ พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์แห่งชาตินั้นมีพื้นที่ ประมาณ 10,000 ตารางเมตร สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ อาคาร ออกแบบเป็นรูปลูกเต๋า ภายในพิพิธภัณฑ์ฯ จัดแสดงนิทรรศการต่างๆทางวิทยาศาสตร์ และผลงาน นักวิทยาศาสตร์

2) หอจดหมายเหตุแห่งชาติอำนวยการรวบรวมเก็บรักษา จัดแสดง ให้บริการ ข้อมูล และอนุรักษ์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระ บรมวงศ์ ตลอดจนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยแห่งการครองราชย์ของพระองค์ โดยดำเนินการจัดเก็บ และอนุรักษ์อย่างเป็นระบบตามมาตรฐานจดหมายเหตุสากล และยังเป็นศูนย์จัดแสดงนิทรรศการ ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้และเกิดความซาบซึ้งในพระปรีชาสามารถและ พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่าน

3) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติธรณีวิทยาเฉลิมพระเกียรติ

4) โรงเรียน 8 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนมัธยมหัตถสารเกษตรวิทยาการ โรงเรียนอุดมศึกษา พัฒนา รังสิต โรงเรียนอุดมศึกษา โรงเรียนวัดศิริจันทาราม โรงเรียนบางขวดอนุสรณ์ โรงเรียนเจริญ วิทยา โรงเรียนคลองห้า (พฤษชัยราษฎร์บำรุง) และโรงเรียนที่ปึงกรวิทยาพัฒนา

5) สถานีบริการน้ำมัน 23 แห่ง

6) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล 2 แห่ง

7) ตลาดนัด 5 แห่ง

8) สนามกอล์ฟ 1 แห่ง ได้แก่ สนามกอล์ฟอัลไพน์

9) วัด 4 แห่ง ได้แก่ วัดแสงสามัคคีธรรม วัดหัตถสารเกษตร วัดศิริจันทาราม และวัด มูลจินดาราม (ไทยตำบล, 2563)

จากข้อมูลพื้นฐานของชุมชนคลองห้า แสดงให้เห็นชัดเจนว่า เดิมชุมชนนี้มีวิถีชีวิตโดย พึ่งพาเกษตรกรรม บรรพชนเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนซึ่งเป็นบริเวณที่ราบลุ่ม ป่า และแหล่งน้ำ (คลองขุด ซึ่งเกิดจากโครงการขุดคลองในอดีต) ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา และยังคงมีความเชื่อ เรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงทำให้ยังคงมีวัฒนธรรมประเพณีอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาและการดำรงชีวิต อยู่มาก ส่วนการคมนาคมในอดีตนั้น เรือถือเป็นพาหนะที่สำคัญไม่ต่างจากรถยนต์

“ทันเห็นการใช้เรือไปไหนมาไหนอยู่นะ โดยเฉพาะรุ่นปู่ย่า...ทุกวันนี้ถนนหนทางสะดวก บ้านจัดสรรก็มีมากมาย...”

(ธนาวรรษ บางขวด, สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2563)

“...เมื่อก่อนก็ใช้เรือกันนะ ไปไหนมาไหนใกล้ๆนี้ โดยเฉพาะคนรุ่นปู่รุ่นพ่อ...ทุกวันนี้ เรายังอนุรักษ์การใช้เรือไว้เลย อย่างน้อยเราก้ยังมีประเพณีแข่งเรือ...”

(จำเริญ รุญเฉื่อย, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

“...ฉันนี่ สมัยเด็กๆ พายเรือไปโรงเรียนเลยนะ แล้วจึงเริ่มมีรถประจำทางสี่เขี้ยว... ทุกวันนี้เป็นชุมชนหนาแน่นขึ้น บ้านจัดสรรมากกว่าบ้านแบบเดิมๆ แล้ว”

(นวลปรางค์ มั่นเพียร, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

สำหรับในด้านวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ สามารถพิจารณาได้จากถ้อยคำต่อไปนี้

“...สมัยก่อนคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนพื้นที่ทำเกษตรกรรมและรับจ้าง ปัจจุบันมีคนนอกย้ายเข้ามาอยู่มากมาย บ้านจัดสรรก็มากตาม ...เชื้อขวามอญและลาวโง่งก็อยู่ที่นี้มาดั้งเดิม ปัจจุบันมีคนต่างถิ่นมาอาศัยอยู่มากขึ้น อาจเป็นเพราะเข้ามาทำงาน เราเองก็อยู่ที่นี้มา 15 ปีแล้ว แม่อยู่มาก่อน เพราะเป็นข้าราชการครู แม่ต้องพบปะผู้คนมากมาย...การอยู่ร่วมกันเราก็เห็นชาวบ้านรวมทั้งคนในครอบครัวของเราเองก็ไปมีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน โรงเรียน วัด อบต. นะช่วยกันทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์อย่างสม่ำเสมอ...กิจกรรมที่สัมพันธ์กับประเพณีวัฒนธรรมก็มีเยอะ เช่น การสงกรานต์ ประเพณีแห่ลูกหนูและแข่งขันจุดลูกหนู ช่วงวันสงกรานต์ แต่บางพิธีกรรมก็หายไปนะ เช่น การโกนจุก คนในชุมชนสมัยก่อนจะแต่งกายง่าย ๆ ใส่ผ้าถุง ปัจจุบันเปลี่ยนไปตามสมัยนิยม...ส่วนตัวเราเองก็ยังมีเชื่อเรื่องการเคารพเจ้าที่เจ้าทาง ผีบ้านผีเรือนอยู่นะ...คิดว่าคนในชุมชนก็ยังเชื่อเรื่องนี้อยู่...ส่วนการพัฒนาชีวิต ชุมชนนี้มีวิสาหกิจชุมชนนะ มีกลุ่มแม่บ้านที่เข้มแข็ง...”

(วรลักษณ์ วีระยุทธ, สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2563)

ด้าน พิมพัสดา วัชรกิติโรจน์ ชาวชุมชนคลองห้า ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี ได้กล่าวถึงลักษณะวิถีชีวิตของคนไทยเชื้อสายมอญที่อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้ตามมุมมองของเขาไว้ว่า

“...ในตำบลนี้มีคนจากหลายเชื้อชาตินะ มอญ พม่า ลาวก็มี ถ้าปัจจุบันก็มีคนย้ายเข้ามาอยู่มาก อาจจะเพราะมาทำงาน ชื้อบ้านแบบบ้านจัดสรรเลย มากขึ้นเรื่อย ๆ ...คิดว่าส่วนใหญ่ก็ยังนับถือพุทธนะ ตัวเองก็เป็นคนพุทธ ยังไปไหว้พระทำบุญอยู่...ควรอนุรักษ์ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์ไว้ อย่างประเพณีสงกรานต์ จุดลูกหนู พิธีกรรมบังสุกุลญาติที่เสียชีวิต ยังมีอยู่...ส่วนเรื่องอาชีพก็ยังมีทำเกษตรอยู่บ้าง รับจ้างบ้าง ทำงานโรงงานค้าขายก็มี รัฐบาลก็มี หลากหลายขึ้น... เรื่องการมีส่วนร่วม นอกจากชาวบ้านจะร่วมทำกิจกรรมบางอย่างกันเองแล้ว ยังมีส่วนร่วมกับราชการด้วยทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์อย่างสม่ำเสมอ...”

(พิมพัสดา วัชรกิติโรจน์, สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2563)

สำหรับ นวลปรางค์ มั่นเพียร ชาวไทยเชื้อสายมอญ ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมเชื้อสายมอญไว้ว่า

“...เรานี้ก็เชื้อสายมอญนะ แต่พูดไม่ได้ ฟังได้เป็นบางคำ คนที่จะรับมอญได้ต้องเป็นลูกคนโต แต่ไม่มีใครรับ ย่าเป็นมอญปทุม...การทำบุญจะทำบุญประเพณีทุกเทศกาลที่วัด ประเพณีสงกรานต์จะมีการรวมญาติ รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่...ส่วนการละเล่นก็มีการเล่นผีอีจู้ของชาวมอญเป็นการละเล่นของชาวมอญโดยเฉพาะเป็นกิจกรรมตอนเย็นหลังทำงานเสร็จ...”

(นวลปรางค์ มั่นเพียร, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

ในส่วนของ ประเชิญ กรदनวม ได้กล่าวถึงชาวไทยเชื้อสายมอญที่อาศัยอยู่ในพื้นที่และยังคงสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของตนไว้ว่า

“...ปัจจุบันที่นี้ยังมีคนไทยเชื้อสายมอญอยู่นะ มีบ้านที่เป็นชาวมอญอยู่ในหมู่ 2 ประมาณ 10 หลังคาเรือน หมู่ 15 ก็มี...ยังคงสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของปู่ย่าตายายไว้...อย่างเรานี้ก็เป็นแม่ครัวของวัด ไปช่วยทำอาหารที่วัดทุกวันพระ...งานบุญงานประเพณี อะไรที่เป็นภูมิปัญญานี้ก็อยากให้อนุรักษ์ไว้...ส่วนตัวแล้วทำหมี่กรอบโบราณเป็น หมี่กรอบส้มซ่า ทำมาจากของที่อยู่ในท้องถิ่น...”

(ประเชิญ กรदनวม, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

ในขณะที่ สมบัติ ถึกสมบุรณ์ ผู้อาวุโสคนหนึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนคลองห้า ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวชุมชนคลองห้าไว้ว่า

“...อยู่ที่นี้มาตั้งแต่เกิด ตอนนั้นก็อายุ 67 ปี แล้ว เห็นอะไร ๆ ในคลองห้ามาไม่น้อย...เมื่อก่อนทำอะไร ก็ทำนา ทำสวน ทำไร่นี้อะไร...ไปไหนมาไหนเรือก็มี อยากให้อนุรักษ์ภาษาวัฒนธรรม ประเพณี ของคนรุ่นพ่อแม่ปู่ย่าตายายไว้ สืบทอดกันต่อไป อย่างประเพณีจุดลูกหนูนี้เห็นมาตั้งแต่เด็ก ลูกหลานรุ่นต่อไปจะได้อะไรได้เห็นไหม...แต่ไอ้ประเภทบ้านช่องห้องทับนี้มันก็ต้องเปลี่ยนกันไป ตามปัจจุบัน จะให้เป็นไม้เป็นทรงแบบเดิม ๆ ก็คงไม่ได้ ไม่มีแล้วด้วย ไม้ก็หายาก แพง กลายเป็นบ้านจัดสรรเต็มไปหมด...ทุกวันนี้ ไม่เป็นตึกไปเลยก็เป็นครึ่งปูนครึ่งไม้...”

(สมบัติ ถึกสมบุรณ์, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้จะมีการกล่าวขานถึงวิถีชีวิตที่ทำการเกษตร แต่สภาพการณ์จากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ด้านสิ่งแวดล้อม อาคารสถานที่ การคมนาคม หรือแม้แต่โครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ การทำเกษตรกรรมจึงลดน้อยลง ประชาชนประกอบอาชีพหลากหลายมากขึ้น

ในส่วนของการพัฒนาด้านธุรกิจระดับชุมชนเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ให้ดียิ่งขึ้น ปรากฏสินค้าและผลิตภัณฑ์ที่มาจากฝีมือของคนในชุมชน เช่น กระเป๋าประเภทขึ้นรูปจากผักตบชวาผลิตภัณฑ์ขนมไทย ผลิตภัณฑ์สุราแช่ประเภทไวน์ผลไม้

“...เราเป็นแม่ค้าขายผลไม้...ย้ายมาอยู่คลองห้า 6 ปีนี้เอง...แฟนและพี่ชายแฟน มาทำงานที่ อบต. คลองห้า...สินค้าที่เป็นของชุมชนจริง ๆ ก็พอคูน ๆ อยู่บ้าง อย่างกระเป๋า เครื่องสานเคยเห็นออกงานโอทอปอยู่ ขนมหวานของคนที่นี่ก็อร่อยนะ...น่าจะเป็นของกลุ่มแม่บ้าน หรือกลุ่มที่ร่วมกันทำเพื่อหารายได้เสริม...”

(เจนจิรา ไชยสาร, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

ด้าน สำเร็จ ลอยทะเล ผู้อาศัยอยู่ในชุมชนคลองห้ามากกว่า 60 ปี ได้สะท้อนถึง การประกอบอาชีพอันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อม วัฒนธรรมประเพณี และภูมิปัญญาที่ตนมีไว้ ดังนี้

“...เดิมทำปลาร้าขาย ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากพ่อแม่ และสมัยก่อนมีแหล่ง น้ำเยอะ ทำให้มีปลาเยอะ ทำปลาร้าได้เป็นต้น เลิกทำเพราะปัญหาสุขภาพ เลยมาทำอาหาร พื้นบ้านขาย เช่น แกงบอน แกงขี้เหล็ก ท่อหมก ขนมจีนน้ำยาต่าง ๆ เรียนรู้จากครูพักลักจำ เวลาไปทำบุญที่วัด ไปช่วยแม่ครัวที่วัดทำอาหารเมื่อเวลามีงานบุญ ...ส่วนตัวแล้ว จะทำบุญ ประเพณีทุกเทศกาลที่วัด ลอยกระทง ช่วงตรุษสงกรานต์ จะกว่นกระยาสารท ทำข้าวเม่ากัน นะ แต่ข้าวน้อยลงเลยไม่ได้ทำ...คิดว่าควรอนุรักษ์ไว้ แต่เอาเข้าจริง วัฒนธรรมท้องถิ่นไม่ค่อย หลงเหลือแล้ว อยากเปิดอบรมเรื่องการจักรสานแต่ไม่มีคนสืบทอด...”

(สำเร็จ ลอยทะเล, สัมภาษณ์, 24 กรกฎาคม 2563)

กล่าวได้ว่า ชุมชนคลองห้า มีประชาชนเข้ามาอาศัยอยู่อย่างความหลากหลาย แต่ก็ สามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันได้ มีพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลัก ที่มีส่วนกำหนดแนวคิดและแนวทาง ในการดำเนินชีวิต ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ทั้งนี้โดยสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้ง ชุมชน ที่มีแหล่งน้ำ และป่าในอดีต ทำให้เกษตรกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ต่อเมื่อเวลาผ่านไป มาจนถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมประเพณีตลอดจนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต จะเลือนไปบ้าง แต่ก็จะเห็นได้ว่ายังมีความพยายามที่จะสืบทอด อนุรักษ์ไว้ ท่ามกลางการก้าวไปของสังคม

4.2.3 วิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ตำบลคลองหก

เดิมตำบลคลองหกมีชื่อเรียกว่า “ตำบลตะเคียน” ขึ้นอยู่กับอำเภอบางหวาย เมื่อรัชสมัยบุรี (จังหวัดปทุมธานี ปี พ.ศ. 2475) ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี สภาพพื้นที่ เดิมเป็นที่ราบลุ่ม บางแห่งเป็นป่าทึบ ประกอบด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด มีสัตว์ป่าชุกชุม อยู่ตอนใต้ของ ทิศตะวันออกของอำเภอ การกระจายตัวของประชาชนอยู่เป็นแห่ง ๆ ประกอบอาชีพล่าสัตว์ ทำไร่

เลื่อนลอย การเดินทางยากลำบาก ประชาชนจึงเดินทางด้วยการใช้ช้าง ม้า เป็นพาหนะ ต่อมาเมื่อมีคนเข้ามาอาศัยอยู่มากขึ้น สภาพพื้นที่เดิมก็ได้แปรสภาพเป็นพื้นที่ราบทั้งหมด และบางแห่งเป็นป่าละเมาะ ประชาชนเริ่มรู้จักเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์อย่างเป็นหลักแหล่งมากขึ้น ต่อเนื่องไปจรดเขตพื้นที่ทุ่งหลวง (อำเภอธัญบุรีในปัจจุบัน) จากโครงการขุดคลองส่งน้ำชลประทานขึ้นมาใช้ในบริเวณท้องทุ่งนี้ คลองแรกเรียกว่า “คลองรังสิตประยูรศักดิ์” และคลองข่อยจากคลองรังสิตประยูรศักดิ์ไปทางทิศเหนือและทิศใต้ ข้างละ 20 คลอง รวมเป็น 40 คลอง มีขนาดกว้างตั้งแต่ 3-5 วา ลึกตั้งแต่ 3-5 ศอก สำหรับตำบล บึงตะเคียน (ตำบลคลองหกในปัจจุบัน) มีพื้นที่อยู่ระหว่างคลองข่อยที่ 6 ฝั่งตะวันตกถึงคลองแอน 5 ระยะทาง 1,200 เมตร และถึงคลอง 7 ฝั่งตะวันตก ทำให้พื้นที่เดิมซึ่งเป็นป่าดงรกชัฏ ซึ่งมีดินดีแต่ขาดน้ำ เพราะไม่มีคลองไหลผ่าน เริ่มมีน้ำมากเพียงพอต่อการเพาะปลูก ประชาชนก็เริ่มเข้ามาทำกิน และอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นนับจากนั้น มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือจรดกับเขตอำเภอวังน้อย จังหวัด พระนครศรีอยุธยา ทิศใต้จรดกับเขตเทศบาลตำบลธัญบุรี อำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี ทิศตะวันออกจรดกับเขตตำบลคลองเจ็ด อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ทิศตะวันตกจรดเขตตำบลคลองห้า อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

ตำบลคลองหกมีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำหลายแห่ง ได้แก่ คลองส่งน้ำที่ 6 คลองแอน 5-6 และคลองแอน 6-7 สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำเกษตร ประชาชนส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ส่วนการถือครองกรรมสิทธิ์นั้น ประชาชนมีที่ดินเป็นของตนเอง บางส่วนเช่าที่ดินของสำนักงานปฏิรูปที่ดิน สปก. หรือเช่าที่ดินเอกชน ด้านการประกอบอาชีพ นอกเหนือจากการทำการเกษตรแล้ว มีบางส่วนที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ ประกอบธุรกิจส่วนตัว ค้าขาย และถูกจ้างบริษัทสำหรับหน่วยธุรกิจที่สำคัญ ซึ่งพอจะสะท้อนสภาพเศรษฐกิจในชุมชนได้ เช่น ธนาคาร 1 แห่ง สถานบริการน้ำมันหรือปั้ม 3 แห่ง โรงงานอุตสาหกรรม 5 แห่ง ส่วนด้านการคมนาคม อาจกล่าวได้ว่าชาวชุมชนคลองหกนั้นสะดวกสบาย เพราะมีถนนเชื่อมติดต่อรหว่างตำบลที่สะดวกรวดเร็ว ทั้งนี้ โดยมีการประสานแผนพัฒนาระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลใกล้เคียง เทศบาล และองค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานี เพื่อประสานงานด้านงบประมาณและการจัดสรรงบประมาณทำให้เกิดการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการก่อสร้างถนนลาดยางเพื่อเชื่อมต่อรหว่างตำบล หมู่บ้าน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีรถโดยสารประจำทางหลายสายทำให้การเดินทางสัญจรมีความสะดวกรวดเร็ว ด้านเศรษฐกิจ มีตลาดนัดสินค้าราคาถูกให้บริการตามจุดต่าง ๆ ทั้งสี่ตำบล มีร้านสะดวกซื้อในพื้นที่ มีห้างหุ้นส่วน บริษัท ที่รองรับประชาชนต่อการพัฒนาในอนาคต ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีสถานที่ประกอบกิจกรรมด้านศาสนา เพื่อเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจและการดำเนินชีวิต 5 แห่ง ได้แก่ 1) วัดหว่านบุญ 2) วัดผลหาร 3) วัดปัญญาบันฑิตาราม 4) วัดมูลเหล็ก และ 5) วัดพุทธชินวงศ์วราราม ทั้งนี้ไม่มี มัสยิด ศาลเจ้า และโบสถ์ (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองหก, 2563)

จากข้อมูลเบื้องต้นชี้ให้เห็นว่า ชุมชนคลองหก แม้จะอยู่ในบริบทพื้นที่อำเภอคลองหลวง มีประวัติศาสตร์รากเหง้าเชิงอาณาบริเวณ และการต่อตั้งชุมชนเฉกเช่นชุมชนอื่น ๆ ในเขตการพัฒนาที่ดินยุคการขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ 5 และมีวิวัฒนาการผ่านมาจนเป็นชุมชนดังปัจจุบันตามลำดับ แต่หากพิจารณาชุมชนคลองหกนี้ มีทั้งส่วนที่นโยบายการพัฒนาเข้าถึงและก้าวกระโดดด้วยสาธารณูปโภค ถนนหนทาง สถาบันการศึกษา ตลอดจนหน่วยธุรกิจเอกชน แต่ในขณะที่พื้นที่บางส่วนยังคงเป็นพื้นที่การเกษตรกว้างใหญ่ เส้นทางถนนสัญจรยังไม่ได้รับการพัฒนาขยายให้กว้างขวางและสะดวกสบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณตลอดถนนเลียบบคลองในแนวทิศเหนือจรดกับเขตอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประชาชนยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมและสัญจรบนถนนที่ได้รับการพัฒนาไม่สอดคล้องกับส่วนอื่น ๆ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนคลองหกยังมีส่วนที่เป็นพื้นที่ชุมชนชนบทอยู่มาก ในขณะที่ส่วนที่ได้รับการพัฒนาเจริญก้าวหน้า ทั้งการคมนาคม สถาบันการศึกษาก็มีเจริญอย่างก้าวกระโดด

อย่างไรก็ตาม การสืบทอดวัฒนธรรมประเพณี จากคติความเชื่ออันเนื่องมาจากเชื้อชาติและศาสนา ก็ยังมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนอยู่มาก พอจะพิจารณาเพิ่มเติมได้จากเสียงสะท้อนของผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนคลองหก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สุนี สั่งประไพ ผู้อาวุโส ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมาตราบจนอายุ 70 ปี ได้เล่าถึงประสบการณ์ชีวิตของตนไว้ว่า

“...ยายของฉันเป็นมอญ แม่พุดมอญได้ สื่อสารได้ แต่ฉันพุดไม่ได้ ไม่ได้รับเอามอญมา... ฉันอยู่คลองหกตั้งแต่เกิด พ่อเป็นครู อาชีพทำนา ปัจจุบันไม่ทำแล้ว ลูกหลานก็ทำงานเอกชน ทำงานโรงงาน รับจ้าง นอกจากพ่อฉันจะเป็นครูแล้ว ยังมีความสามารถอีกอย่างคือการแทงหยวก สืบสานต่อให้น้องชายชื่อ สมเด็จ สั่งประไพ เขาเลยแทงหยวกได้...เวลาวันพระวันสำคัญต่าง ๆ ก็ไปทำบุญที่วัดเป็นปกติ เมื่อก่อนคนแถวนี้เดินทางด้วยเรือกันนะ ออกไปคลองหลวง บางชั้น หรือวังน้อย ก็ไปเรือกัน...เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว ไปรถกันหมด ถนนหนทางสะดวกขึ้น...”

(สุนี สั่งประไพ, สัมภาษณ์, 3 สิงหาคม 2563)

ด้าน สุขสรร สั่งประไพ น้องของสุนี ก็ได้กล่าวเสริมถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีไว้ว่า

“...ไม่รับเอามอญจากแม่ เพราะเห็นว่าวัฒนธรรมประเพณีมอญยุ่งยาก คือมันต้องถือหลายอย่าง...ส่วนตัวแล้วเห็นการเปลี่ยนแปลงของคลองหกตั้งแต่เกิด เพราะพ่อเป็นครูจะพายเรือไปสอนที่โรงเรียนเจริญ บางครั้งก็ไปด้วย เห็นหลายสิ่งหลายอย่าง เมื่อก่อนมีโรงไม้ตลาด ร้านทอง ตลาดปากคลองหกนี้ติดกับวังน้อยนะผู้คนส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่วังน้อยเพราะเจริญ

กว่า เมื่อก่อนนี้การเดินทางใช้เรือกันนะ มีเรือโดยสาร มีท่าเรือหางยาว ค่าเรือประมาณ 1 สลึง ...เดิมเวลาทำนาต้องขึ้นหลังควายหว่านข้าวเลยนะ สมัยรุ่นยายโน่น เพราะถ้าข้างมาจะ ได้หนีทัน...ทางข้างผ่าน อย่างว่าแหละเมื่อก่อนมันเป็นป่า ไม่ได้เป็นอย่างทุกวันนี้...ส่วนเวลา วันสงกรานต์ก็มีประเพณีการแห่น้ำมันถวายพระ เพราะสมัยนั้นพระท่านใช้ตะเกียงเจ้าพายุ ต้องใช้น้ำมัน เราก็ร่วมด้วยช่วยกันเดินไปตามบ้านในลักษณะแบบเรียไร นอกจากจากนั้นก็มีการแห่นางแมวด้วยนะ ขอฝน แต่สัก 40 ปีที่แล้ว...”

(สุขสรร สัจประไพ, สัมภาษณ์, 3 สิงหาคม 2563)

ส่วนในด้านวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนการเล่นที่สืบทอดมาจากอดีต จาริรัตน์ กล่อมขาง สมาชิกชุมชนคลองหกอีกคนหนึ่ง ได้เล่าถึงการละเล่นการจุดลูกหนูและการแข่งเรือไว้ว่า

“...การจุดลูกหนูนี้ มีความน่ากลัวอยู่นะ เพราะเคยเจอลูกหนูระเบิดใส่รถ แต่ก็สนุก เมื่อได้ชมการแข่งขัน แข่งกันก็ตื่นเต้นดี... ส่วนการแข่งขันนี้ก็คงเป็นประเพณีที่คนในสมัยก่อน ใช้เรือเดินทางไปไหนมาไหนกัน แล้วก็มาแข่งกันเป็นสนุกสนานด้วย ที่ยังจัดอยู่ที่วัดศิริจันทาราม วัดหัดถสสารเกษตรแถวๆ ในช่วงวันสงกรานต์ มวยทะเลก็มี...”

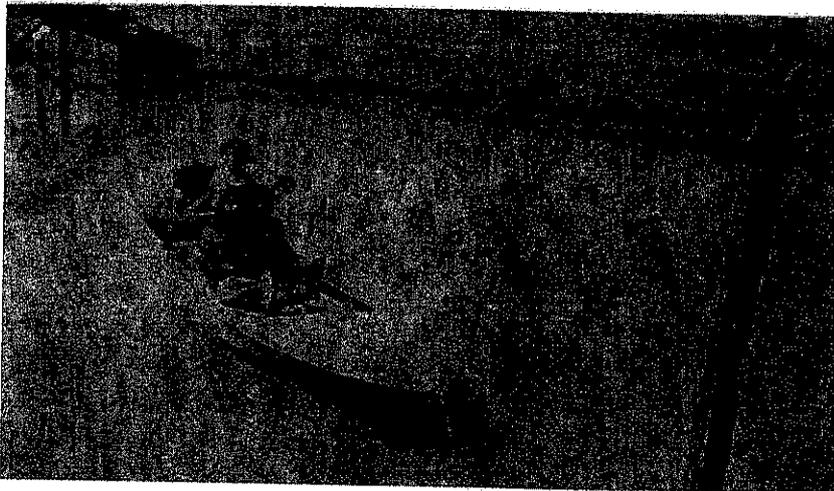
(จาริรัตน์ กล่อมขาง, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม 2563)

สำหรับ อุดลย์ วิเชียรชัย สมาชิกชุมชนคลองหกที่นับได้ว่าเป็นคนรุ่นใหม่ ได้เล่าถึงชีวิตของตนในบริบทชุมชนที่อยู่อาศัยไว้ว่า

“...ผมเริ่มจับธุรกิจเกษตร อุดลย์ฟาร์มเห็ด และทำเป็นศูนย์เรียนรู้สัมมาชีพชุมชน ตำบลคลองหก ผมเองมีเชื้อจีนทางพ่อ ทางแม่เชื้อมอญ แต่ไม่ค่อยได้รับเอาวัฒนธรรมมอญ เท่าไหร่ ส่วนใหญ่รับวัฒนธรรมจีน มีการไหว้บรรพบุรุษ ไหว้เจ้าตามประเพณีจีนตามเทศกาล ...เดิมผมอยู่ตลาดปากคลองหก ซึ่งเป็นชุมชนคนจีน...สำหรับพื้นที่หมู่ 14 นี้ ประกอบไปด้วย ปากคลองตลาด ชุมชนปากคลองตลาด ปากคลองหก ปากคลองตะเคียน เป็นวัด และชุมชน บ่อตาแอ เมื่อก่อนเป็นบึงขนาดใหญ่แต่บึงหายไปแล้วเนื่องจากการถมที่...ในชุมชนของเรามีศูนย์ถ่ายทอดการทำขนม อาหารพื้นบ้าน อย่างเช่น ขนมต้มสามสี ขนมจีนน้ำยา น้ำพริก... จะว่าผมเป็นคนรุ่นใหม่ที่สืบสานวิถีชีวิตแบบพอเพียงก็ได้ผมสร้างบ้านเป็นศูนย์เรียนรู้ การเพาะเห็ด การทำนา แอ้วพื้นที่บ้านเดิมน่าจะเป็นทางข้างผ่านเพราะขุดบ่อแล้วเจอกระดูกข้าง ถ้วยชามเก่า ๆ ลายโบราณก็มี...”

(อุดลย์ วิเชียรชัย, สัมภาษณ์, 3 สิงหาคม 2563)

กล่าวโดยสรุป วิถีชีวิตของประชาชนในเขตชุมชนคลองสาม คลองห้า และคลองหก อำเภอกลองหลวง จังหวัดปทุมธานี มีความคล้ายคลึงกันหลายลักษณะ เช่น ท่าเลที่ตั้งชุมชนอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เป็นที่ราบลุ่ม และป่า เมื่อครั้งเริ่มก่อตั้งชุมชน มีความหลากหลายในเชื้อชาติ เช่น เชื้อชาติไทย เชื้อชาติมอญ เชื้อชาติลาว เชื้อชาติจีน แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นปกติสุข การดำรงชีพหรือการประกอบอาชีพแต่เดิมนั้นส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ทำนา ทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ มีพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักสำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มีวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การละเล่น ตลอดจนความคิดความเชื่อที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและการดำรงชีวิตในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาที่ส่งสมสืบทอดต่อกันมาแม้จะเลือนรางและลดบทบาทลงมาก เช่น การจุดลูกหนู การสานพานะ การทำอาหารคาวหวานบางชนิด แต่กระนั้นก็ยังมียุคสมัยที่ให้ความสำคัญและพยายามอนุรักษ์ไว้

ภาพที่ 6 การสัญจรทางเรือของคลองหกในอดีต
ที่มา: (สุขสรร สึงประไพ)

4.3 อัตลักษณ์ชุมชน อำเภอกลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

4.3.1 อัตลักษณ์ภาพรวมจากอดีตถึงปัจจุบัน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว พอสรุปได้ว่า อัตลักษณ์ชุมชนคือ ลักษณะเฉพาะถิ่นที่เกิดจากการสร้างความรู้สึกร่วมกันของความเป็นพวกเดียวกันในพื้นที่ จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะร่วมกันและแสดงออกให้คนภายนอกชุมชนรับรู้ หรือแม้แต่คนในชุมชนเองเข้าใจในภาพแทนความจริงในมิติต่าง ๆ ของชุมชนแห่งตนนั้น ๆ อย่างไรก็ตาม ลักษณะเฉพาะของชุมชนในบริบทท่าเลที่ตั้งอันสะท้อนออกมาให้เห็นอย่างโดดเด่น ก็สามารถเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไปได้ตามยุคสมัย สำหรับในที่นี้จะพิจารณาอัตลักษณ์

ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ในบริบทพื้นที่ตำบลคลองสาม ตำบลคลองห้า และตำบลคลองหก โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ชุมชน วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ตลอดจนความโดดเด่นแตกต่างบางประการที่ปรากฏในพื้นที่ ซึ่งสร้างความรู้สึกของการเป็นพวกเดียวกันในพื้นที่หรือการรับรู้ร่วมในภาพแทนความจริงของชุมชนแห่งตน

เนื่องจากตำบลคลองสาม ตำบลคลองห้า และตำบลคลองหกเป็นพื้นที่ติดต่อกัน ดังนั้น สภาพโดยทั่วไปทางภูมิศาสตร์ กายภาพ หรืออาณาบริเวณ จึงมีความคล้ายคลึงกัน พื้นดิน แหล่งน้ำ ตลอดจนสภาพสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติบางส่วนก็ต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เว้นแต่ชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปตามเหตุผลในมิติต่าง ๆ

โดยทั่วไปพัฒนาการของสังคมมนุษย์จากชุมชนเล็ก ๆ ระดับหมู่บ้านเป็นเมือง เป็นรัฐและอาณาจักรนั้น ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นจากบริเวณลุ่มแม่น้ำ หรือพื้นที่ซึ่งมีแหล่งน้ำ ไม่ว่าจะโดยธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างสรรค์ เพราะน้ำสำคัญต่อชีวิตของมนุษย์และสัตว์เลี้ยง

ชุมชนในเขตพื้นที่อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี มีรากเหง้าประวัติศาสตร์ที่โดดเด่นชัดเจน โดยเฉพาะในแง่ของการตั้งถิ่นฐานชุมชน ซึ่งเรียงรายอยู่ใกล้บริเวณ ‘คลองขุด’ ตามโครงการขยายและพัฒนาที่ดินด้านทิศตะวันออกของเมืองปทุมธานี โดยมีบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามรับผิดชอบดำเนินการมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นทุ่งกว้างใหญ่ เรียกกันว่า ‘ทุ่งหลวง’ การขุดคลองในทุ่งแห่งนี้ก่อให้เกิดคลองขนาดใหญ่ เรียกว่า ‘คลองรังสิตประยูรศักดิ์’ ตามพระนามของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ จนกลายเป็นผืนดินกว้างใหญ่ เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม และพัฒนาต่อมาจนกลายเป็นชุมชนที่อยู่อาศัยย่านชานเมืองเขตปริมณฑลที่สำคัญแห่งหนึ่งดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

“...ก็เคยได้ยิน เล่า ๆ สืบต่อกันมา เมื่อก่อนเป็นป่า เป็นทุ่งหลังจากหลวงมาขุดคลองให้ เกิดที่ดินมากมาย แม้ส่วนใหญ่จะเป็นของเจ้านาย แต่ก็ได้อาศัยอาศัยกันมานาน ถึงได้ชื่อว่าคลองหลวงนี้แหละ เราก็รู้ความเป็นบ้านความเป็นเมืองของเราอย่างนี้โบราณมา...”

(สมบัติ ถีกสมบุรณ์, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

“...คลองขุดตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โนน ได้ที่ดินมากมาย ชื่อก็บอกว่าเป็นคลองหลวง... เจ้าของที่เขาเอาคืน เป็นของตระกูลสนิทวงศ์ ณ อยุธยา ...โครงการบ้านจัดสรรก็ขึ้นเป็นดอกเห็ด หนาแน่นขึ้นเรื่อย ๆ...”

(สำราญ น้อยนนท์, สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2563)

นอกจากนี้เมื่อประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก ต้นทศวรรษ 2500 ซึ่งพยายามปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาจากประเทศเกษตรกรรมมาเป็นอุตสาหกรรม เมืองน้อยใหญ่จึงถือกำเนิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะในเขตปริมณฑลและจังหวัดต่าง ๆ ที่มีศักยภาพพร้อม เมืองต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมานั้นมีโรงงานอุตสาหกรรม ศูนย์กลางการค้า ศูนย์รวมสินค้าภาคเกษตร ถนนหนทาง ตลอดจนที่อยู่อาศัยหนาแน่นขึ้นตามลำดับ

สืบเนื่องจากความสำคัญของทศวรรษที่ 2500 ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาอย่างมโหฬารของเศรษฐกิจ สังคม เกิดการอพยพของชาวชนบทเข้าสู่เมือง ชุมชนต่าง ๆ จึงวิวัฒนาการโดยผสมผสานกับความเป็นอยู่ดั้งเดิมของสมาชิกในชุมชน อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญอย่างยิ่งของการดำเนินการพัฒนาตามแผนงานภาครัฐ คือ การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน อันมีถนนที่เชื่อมโยงเมืองหลักต่าง ๆ กับชนบทและกรุงเทพมหานคร ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายในมิติต่าง ๆ ตลอดจนความหลากหลายของชุมชนเชื้อชาติต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อเกิดการคมนาคมเชื่อมต่อ การค้าการขายก็พัฒนาขึ้น เมืองขยายออก ตลาดก็ใหญ่โตและมีจำนวนมากขึ้น ปริมาณสินค้าที่ผ่านและใช้ในเมืองก็เพิ่มมากขึ้น การก่อสร้างก็มากขึ้น รัฐได้ตั้งมหาวิทยาลัยและศูนย์การศึกษา ศูนย์ราชการ เพื่อรองรับการเติบโต การพัฒนาที่คนหลังไหลเข้าสู่เมืองอย่างไม่ขาดสาย (อคิน รพีพัฒน์, 2542: 32-33)

“...ที่อยู่อาศัยนี้ชัดเจนมาก บ้านก็เปลี่ยนแปลงไปตามยุค หนาแน่นแออัดขึ้น โดยเฉพาะแถวคลองสองคลองสาม บ้านจัดสรรทั้งนั้น คนต่างถิ่นย้ายเข้ามาอยู่เรื่อยๆ รถติดแล้วนะ”

(สมบัติ ถึกสมบูรณ์, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

“...การพัฒนาหมู่บ้านดีขึ้นมา ทำให้เจริญขึ้น เช่น ถนนตามตรอกซอยจากถนนลูกรังก็เป็นถนนลาดยาง...โครงการบ้านช่องก็เกิดขึ้นมากมาย บ้านจัดสรรเข้ามาแทนที่ห้องนา ฟุ้งหลวง คลองหลวง รุ่งป่าตาววด เป็นหมู่บ้านจัดสรร เป็นเมืองไปแล้ว...”

(สมพร หนูเล็ก, สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2563)

หากพิจารณาจากประวัติศาสตร์คลองขุดเพื่อพัฒนาและขยายพื้นที่เพื่อการเกษตรสู่การเป็นชุมชน และเจริญเติบโตขึ้นจนกลายเป็นเมืองที่มีความหนาแน่น ถนนหนทางที่เชื่อมโยงสำหรับรถยนต์วิ่งสัญจรเข้าแทนที่แม่น้ำลำคลองที่มีเรือเป็นพาหนะสำคัญ พื้นที่การเกษตรที่มีเกษตรกรทำอยู่หากินเพื่อดำรงชีวิต ถูกแทนที่ด้วยพื้นที่กิจกรรมทางธุรกิจ การบริการ และอยู่อาศัย ส่งผลกระทบให้วิถีชีวิตของผู้คนทั้งในชุมชนดั้งเดิมและที่ย้ายเข้ามาตั้งรกรากใหม่ต้องปรับตัว เปลี่ยนแปลง และผสมผสานกันเพื่อความอยู่รอด กิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณี ความคิดความเชื่อ และแนวทางปฏิบัติในการดำรงชีวิตถูกผสมผสาน ปรับลด เปลี่ยนเพิ่มตามสภาพสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมที่ก้าวไป

อย่างไม่หยุดนิ่ง อย่างไรก็ตาม ความเป็นเชื้อชาติ เผ่าชน ความเลื่อมใสนับถือในศาสนา โดยเฉพาะ พระพุทธศาสนายังมีส่วนกำหนดวิถีปฏิบัติ หล่อหลอมให้ผู้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ในท่ามกลางกระแส ความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

“...เราเป็นชาวพุทธและทำกิจกรรมที่สัมพันธ์กับประเพณีวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ (กลุ่มชาติพันธุ์) อย่างต่อเนื่อง เป็นปกติไม่แบ่งแยก ...คนรุ่นเก่าที่นี้เขาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นะ... มีวัดและโบสถ์ในชุมชน มีสถานที่ทำกิจกรรมตามหลักพระพุทธศาสนา...แต่ก็ต้องยอมรับ ว่าสภาพการคมนาคมจากอดีต-ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมาก ถนนดี แต่รถก็เยอะ รถประจำทาง เริ่มน้อยลงคนใช้รถยนต์ส่วนตัวมากขึ้น...”

(รังสิมา พิมพ์ทอง, สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2563)

ในด้านความหลากหลายเกี่ยวกับเชื้อชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์นั้น อาจกล่าวได้ว่า จังหวัด ปทุมธานีนับตั้งแต่อดีต มีกลุ่มคนไทยเชื้อสายมอญ รวมถึงกลุ่มเชื้อชาติอื่น ๆ อพยพเข้ามาอยู่รวมกัน ก่อตั้งเป็นกลุ่มเป็นชุมชนซ้อนอยู่ในพื้นที่จำนวนมาก โดยเฉพาะชาวมอญซึ่งมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ และเข้มแข็ง จนเป็นที่เรื่องลือว่า ปทุมธานีนั้นเป็นจังหวัดที่มีเชื้อชาวมอญอยู่จำนวนมาก

“...เรานี้ก็เชื้อสายมอญนะ แต่พูดไม่ได้ ฟังได้เป็นบางคำ คนที่จะรับมอญได้ต้องเป็น ลูกคนโต แต่ไม่มีใครรับ ย่าเป็นมอญปทุม... การทำบุญจะทำบุญประเพณีทุกเทศกาลที่วัด ...สืบทอดนะ พยายามอนุรักษ์ไว้ พิธีกรรมประเพณีของเรามีเอกลักษณ์ การละเล่นก็เป็น เอกลักษณ์...ยอมรับว่ามีน้อยลง ทำทุกอย่างเหมือนเดิมคงไม่ได้...ตัดอกทำเท่าที่ทำได้...อย่าง อาหารการกินนี่ก็ทำบ้างในเทศกาลใหญ่ ๆ ข้าวของประกอบทำก็ไม่ได้หาง่าย ๆ เหมือนเมื่อก่อน รุ่นพ่อรุ่นแม่...”

(นวลปรางค์ มั่นเพียร, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

“...มีบ้านที่เป็นชาวมอญอยู่ในหมู่ 2 ประมาณ 10 หลังคาเรือน หมู่ 15 ก็มี...ยังคง สืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของปู่ย่าตายายไว้...”

(ประเชิญ กรตนม, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

จากที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า ลักษณะเฉพาะถิ่นที่เกิดจากการสร้างความรู้สึกของการ เป็นพวกเดียวกันในพื้นที่ จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะร่วมกันและแสดงออกให้คนภายนอกชุมชนรับรู้ หรือแม้แต่คนในชุมชนเองเข้าใจในภาพแทนความจริงของชุมชนคล่องหลวงโดยภาพรวมซึ่งเกี่ยวพัน กับลักษณะเฉพาะของชุมชนในบริบททำเลที่ตั้งที่สะท้อนออกมาอย่างโดดเด่น แต่ก็สามารถเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงไปได้ตามยุคสมัย กล่าวคือ เป็นชุมชนในเขตพื้นที่ประวัติศาสตร์คล่องชูด และเปลี่ยน

ผ่านมาสู่ยุคการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมนวนคร ส่งผลให้เกิดความต้องการด้านที่อยู่อาศัยมากขึ้นตามลำดับ ดังปรากฏมีบ้านจัดสรรชานเมืองหนาแน่นมากยิ่งขึ้น ประชาชนปรับเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตโดยสัมพันธ์กับวัฒนธรรมประเพณี เชื้อชาติ ศาสนา ส่วนการเคลื่อนไปของชุมชนนั้น สัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนทั้งในด้านกายภาพสิ่งแวดล้อม หรือแม้กระทั่งการใช้ประโยชน์ในที่ดินการประกอบอาชีพตลอดจนวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทสังคมเมือง อาจมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและหลากหลาย กล่าวได้ว่า พื้นที่อำเภอคลองหลวงมีอัตลักษณ์ที่สำคัญ คือ ‘ประวัติศาสตร์คลองขุด บ้านจัดสรรชานเมืองหนาแน่น อดีตดินแดนวัฒนธรรมเชื้อชาติ ย่านการค้าชีวิตกึ่งเมืองกึ่งวิถีเกษตร’

4.3.2 อัตลักษณ์ชุมชนในระดับตำบล

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาโดยละเอียดลงไปถึงในระดับตำบล จะพบความแตกต่างและความโดดเด่น อันสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะร่วมและความเป็นลักษณะเฉพาะบางประการที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนย่อยนั้น ๆ ดังจะกล่าวไว้โดยสรุปต่อไปนี้

4.3.2.1 อัตลักษณ์ชุมชนตำบลคลองสาม

นอกจากข้อมูลพื้นฐานที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชุมชนคลองสาม ดังที่ได้กล่าวมาข้างแล้ว ยังปรากฏข้อมูลเพิ่มเติมที่สามารถนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงลักษณะเฉพาะถิ่น อันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนได้คือ ลักษณะการใช้ที่ดินหรือประเภทของการใช้ที่ดิน ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม ได้วิเคราะห์และจัดจำแนกไว้ โดย แบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ

- 1) การใช้ที่ดินเพื่อการทำเกษตรกรรม
- 2) บริเวณที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย
- 3) บริเวณที่ดินเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและส่งเสริมสภาพแวดล้อม

ปรากฏว่า การใช้ที่ดินภายในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม ส่วนใหญ่เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย ซึ่งในพื้นที่ตำบลคลองสาม มีโครงการหมู่บ้านจัดสรร ประมาณ 30 โครงการ นอกจากนั้น ยังมีสถานที่อันเป็นส่วนราชการต่าง ๆ ด้วย (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม, 2563)

เกี่ยวกับประเด็นที่อยู่อาศัยแนวใหม่หรือบ้านจัดสรรซึ่งเกิดขึ้นอย่างมาก ภายหลังชุมชนได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น โดยเฉพาะถนนหนทางที่ใช้สัญจรแทนเรือซึ่งเป็นพาหนะสำคัญในอดีต ดังพอจะพิจารณาได้จากถ้อยคำที่สะท้อนไว้ดังนี้

“...สภาพคมนาคมจากอดีตถึงปัจจุบัน เปลี่ยนแปลงไปมาก ดังในอดีตนั้นใช้เรือและต่อมาก็เป็นถนนลูกรัง ถนนแคบ ปัจจุบันขยายเป็นสี่ช่องจราจร...การเดินทางเข้าออกหมู่บ้านส่วนใหญ่ก็ใช้รถยนต์และรถจักรยานยนต์ส่วนตัว...สภาพสาธารณูปโภคของหมู่บ้านค่อนข้างดีเรียกได้ว่าถนน ไฟฟ้า น้ำ โทรศัพท์ ครบครัน...ส่วนลักษณะที่อยู่อาศัย สังเกตได้เลย

นะถ้าเป็นบ้านแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาวมอญและคนท้องถิ่นดั้งเดิมจะมีบ้านครึ่งปูนครึ่งไม้ ส่วนบ้านจัดสรรนั้นเป็นของคนรุ่นใหม่และคนต่างถิ่นที่เข้ามาอยู่ใหม่ หรือกลุ่มคนอพยพเพื่อมาทำงาน ...ส่วนชุมชนกลุ่มดั้งเดิมจะอยู่ติดคลองระพีพัฒน์ คิดว่าคนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามา ก็เนื่องจากมีโรงงาน...ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มดั้งเดิมก็ยังไปมาหาสู่กัน แม้ชุมชนจะมีความเป็นชนบทกึ่งเมือง มีส่วนที่เป็นทุ่งนา มีคลอง แต่ถ้าเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมก็จะพึ่งพาอาศัยกัน ส่วนที่อยู่ตามหมู่บ้านจัดสรร บ้านเช่า ก็จะต่างคนต่างอยู่ แต่มีบางครั้งก็ขอความร่วมมือก็จะได้รับการสนับสนุนบ้าง...”

(รุ่งนภา แก้วธรรม, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2563)

นอกจากนี้คงไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ในบริเวณพื้นที่คลองสามซึ่งมีหมู่บ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ บ้านเรือนรูปแบบต่าง ๆ ที่ผุดขึ้นอย่างหนาแน่นนั้น ยังมีสถาปัตยกรรมที่ใหญ่โตและแปลกตา ตั้งอยู่อย่างโดดเด่น เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือสถาปัตยกรรมในเขตบริเวณวัดพระธรรมกาย โดยเฉพาะ ‘มหาธรรมกายเจดีย์’ ที่เป็นกล่าวขานถึงกันอย่างกว้างขวางถึงความแปลกและใหญ่โต สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนทั้งภาคพื้นดินและอากาศ ดังพิจารณาได้จากเสียงสะท้อนของคนในชุมชนและนอกชุมชน ตัวอย่างต่อไปนี้

“...ผมเป็นข้าราชการ แต่เข้าร่วมโครงการเกษียณอายุราชการก่อนกำหนด Early ลูกมาเรียนหนังสือ เลยย้ายมาอยู่ที่นี้ถาวร ก่อนออกก็ไปดูที่มาหลายที่แล้ว ราคาที่ที่นี้ก็ไม่แพงมาก ไปสุรินทร์ง่าย ไปเชียงรายง่าย คือ เกิดอยู่ที่สุรินทร์ และเคยสอนหนังสืออยู่ที่เชียงราย...เวลาไปทำบุญในช่วงวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันสงกรานต์ วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา วันลอยกระทง ก็จะไปที่วัดพระธรรมกาย...”

(วิเชียร ราชบุรี, สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2563)

“...ก็ต้องยอมรับวัดพระธรรมกาย เขามีพื้นที่กว้างขวาง ใหญ่โต อาคารสถานที่ก็โดดเด่น แปลกตา สะดวก สะอาดสะอาด...อย่างมหาธรรมกายเจดีย์นี้ก็แปลกในเชิงสถาปัตยกรรม แตกต่างจากเจดีย์อื่น ๆ ดึงดูดความสนใจ สะดุดตามาก มองมาจากบนฟ้ายังเห็นเลย เขา โดดเด่นมากในเชิงอาคารสถานที่...”

(เจริญ สายนารา, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2563)

กล่าวโดยสรุป เนื่องจากชุมชนคลองสามเป็นส่วนหนึ่งในเขตพื้นที่อำเภอคลองหลวง อยู่ในบริบทอัตลักษณ์ชุมชนคลองหลวง ดังได้กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้ว อย่างไรก็ตาม หากจะพิจารณาความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะลงไป อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนตำบลคลองสามนั้นมีอัตลักษณ์ร่วมและแตกต่าง

ออกไป อันเป็นอัตลักษณ์ชุมชนย่อยของตนคือ ‘คลองขุดประวัติศาสตร์ ชุมชนบ้านจัดสรรชานเมือง ลือเรื่องเจดีย์แปลก’ ซึ่งทั้งหมดสอดคล้องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนด้วย

4.3.2.2 อัตลักษณ์ชุมชนตำบลคลองห้า

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าชุมชนคลองห้ามีประชาชนเข้ามาอาศัยอยู่อย่างหลากหลาย มีทั้งผู้ที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ใหม่ แต่ก็สามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันได้ ทั้งนี้ส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักในการกำหนดแนวคิดและแนวทางในการดำเนินชีวิต รวมทั้ง วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ในชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งชุมชน ที่มีแหล่งน้ำ และป่า ในอดีต ดังนั้น การเกษตรจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต แม้เวลาล่วงเลยมาจนถึงปัจจุบัน วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ส่วนหนึ่งก็ยังเกี่ยวข้องกับศาสนาและวิถี เกษตร แม้จะมีการปรับรับ เปลี่ยนแปลง สืบทอดและพยายามอนุรักษ์ไว้ แต่ท่ามกลางการก้าวไป ของสังคม เศรษฐกิจ ความเคร่งครัดบางอย่างในประเพณีก็ต้องผ่อนปรนไป อีกทั้ง รัฐเองก็ได้ผลักดัน โครงการพัฒนาต่าง ๆ เข้ามาในพื้นที่ เกิดเป็นแหล่งเรียนรู้ใหม่ที่สำคัญ ๆ สำหรับคนทั้งในชุมชนและ นอกชุมชน จากการเกิดขึ้นของแหล่งเรียนรู้ตามนโยบายภาครัฐนี้ ยังผลต่อการเปลี่ยนแปลงในบริบท พื้นที่ชุมชน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนคลองห้า เช่น การเกิดขึ้น เทคโนโลยี องค์การพิพิธภัณฑน์วิทยาศาสตร์แห่งชาติ หออัครศิลป์ พิพิธภัณฑน์ธรณีวิทยา เป็นต้น

“...คลองห้านี้การพัฒนาจะค่อย ๆ เริ่มทีละนิด การเดินทางสะดวกไปวังน้อย ไปนครนายก ไปมอเตอร์เวย์ได้อีก...ยิ่งโดยเฉพาะเมื่อมีเทคโนโลยี พิพิธภัณฑน์วิทยาศาสตร์ หออัครศิลป์มาตั้งอยู่ที่นี่ ความเจริญเรื่องถนนหนทางและอื่น ๆ ก็ตามมา สะดวกมาก ยิ่งขึ้น...”

(เจษฎากร อัจฉริยะ, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2563)

“...ชุมชนของเรามีความเจริญขึ้น มีสถานที่ราชการหลายแห่ง ที่เป็นที่ยึดจับ ของคนภายนอกด้วยก็อย่างพิพิธภัณฑน์วิทยาศาสตร์แห่งชาติ หออัครศิลป์... คนนอกชุมชน เดินทางมาสถานที่พวกนี้แทบทุกวัน...ส่วนในด้านวิถีชีวิตส่วนตัว เราก็ไปทำบุญวัดมูลจินดาราม ประเพณีสงกรานต์ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ชาวบ้านก็ยังทำบุญปฏิบัติตามวัฒนธรรม ประเพณีอยู่นะ...แม่พี่เขาเป็นมอญ แต่ลูกนี่กลายเป็นคนไทย...ไม่ได้รับมอญมาอย่างเคร่งครัดนัก... อยู่ร่วมกันทุกเชื้อชาติ ไม่แบ่งแยก...วัฒนธรรมประเพณีที่สืบสาน อย่างมีลูกนี่ตอนเด็ก ๆ ก็ไว้ ผนึกหรืออย่างประเพณีจุดลูกหนู ในช่วงเทศกาลสงกรานต์...เรื่องทำบุญนี่ยังทำกันอยู่ คน ยังไปทำบุญอยู่นะ...ส่วนตัวแล้วมองว่าชุมชนคลองห้าข้อดี คือ ความเป็นกึ่งเมืองกึ่งชนบท นี่แหละ...”

(ตุ๊กตา อุทัยภัคตร์, สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2563)

“...คลองห้า เจริญขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อก่อนกันดาร เพราะความร่วมมือของฝ่ายปกครองกับชุมชน อีกทั้งสถานที่ราชการ แหล่งเรียนรู้ทางพิพิธภัณฑ์หรือหอศิลป์ที่มาตั้งอยู่ในพื้นที่ ก็ดึงคนจากภายนอกเข้ามา ความเจริญต่าง ๆ ก็เข้ามา โดยเฉพาะถนนหนทาง ส่วนตัวที่ทันพายเรือไปไหนมาไหน...เศรษฐกิจพอเพียงแบบ ร. 9 เข้ามา เปลี่ยนจากนามาทำสวน ก็ทำสวนเช่า ตะไคร้ เป็นร่อนน้ำธรรมดา ถ้าทำน้ำจากคลองจะแห้งไว ถ้าทำสวนใช้น้ำน้อยกว่า...คลองห้านี้พัฒนามีสถานที่ท่องเที่ยวมากขึ้น อย่างพิพิธภัณฑ์ก็เป็นที่ยังเที่ยว แต่เป็นแบบเรียนรู้ เด็ก ๆ มากันบ่อย...ด้านวัฒนธรรมก็มีความหลากหลายนะ เคยคู่แข่งลูกหนูเริ่มต้นที่หมู่ 11 ต่อมา มีชื่อเสียงที่วัดหัตถสารเกษตรส่วนตัวนี้เคยทำพวกกระทง ทำบายศรีใช้ในพิธีตามประเพณีต่าง ๆ เอง...เราอยู่ร่วมกันมาแต่ดั้งเดิม ทั้งไทย ไทยมอญ จีน ลาว จนทุกวันนี้มีต่างดาวแบบแรงงานเข้ามาด้วยนะ...”

(ศิริวรรณ เจนกระจวน, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2563)

กล่าวโดยสรุป ชุมชนคลองห้าซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอคลองหลวงอยู่ในบริบทร่วมประวัติศาสตร์คลองขุด ได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญที่เข้ามาตั้งอยู่ในชุมชน ซึ่งมีผู้คนหลากหลายเชื้อชาติและวัฒนธรรมดำรงอยู่ก่อนแล้ว ดังปรากฏเป็นอัตลักษณ์ชุมชน คือ ‘คลองขุดประวัติศาสตร์ ย่านพิพิธภัณฑ์แหล่งเรียนรู้ ระคนอยู่หลากหลายวัฒนธรรม’

4.3.2.3 อัตลักษณ์ชุมชนตำบลคลองหก

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พื้นที่ดั้งเดิมของตำบลคลองหกเป็นพื้นที่ป่าดงรกชัฏ ซึ่งมีดินดีแต่ขาดน้ำเพราะไม่มีคลองไหลผ่าน จวบจนมีการขุดคลองส่งน้ำชลประทานที่เรียกว่า “คลองรังสิตประยูรศักดิ์” และคลองซอยต่าง ๆ ขึ้น จึงเริ่มมีน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและเพาะปลูกอย่างเพียงพอ ทำให้ประชาชนทยอยเข้ามาทำมาหากินและอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น ตำบลคลองหกมีพื้นที่เป็นที่ราบ สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำเกษตรประชาชนส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์แม้ปัจจุบันการพัฒนาในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะโครงสร้างพื้นฐานจะขยายเข้าไปในพื้นที่มากขึ้น แต่ก็ยังจำกัดอยู่เฉพาะบางพื้นที่ ไม่ได้กระจายครอบคลุม สม่าเสมอ กล่าวคือ ส่วนที่เจริญเฟื่องฟูมีอยู่ใกล้ชุมชนรอบหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะบริเวณที่อยู่ใกล้เคียงกับมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาแห่งเดียวที่ตั้งอยู่ในชุมชน นอกเหนือจากนั้น โดยเฉพาะบริเวณทิศเหนือซึ่งติดต่อกับอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตลอดริมคลองกระจายออกไป ยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกว้างขวาง มีทุ่งนา สวน และไร่ ให้เห็นอยู่จำนวนมาก ประชาชนจึงยังคงดำรงชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติแบบวิถีเกษตรอย่างเข้มแข็ง

“...ผมอายุ 34 ปี อยู่ที่หมู่ 14 ตำบลคลองหก เป็นเจ้าของอตุลย์ฟาร์มเห็ด และศูนย์เรียนรู้สัมมาชีพชุมชนตำบลคลองหก... จะว่าผมเป็นคนรุ่นใหม่ที่สืบสานวิถีชีวิตแบบพอเพียงก็ได้ ผมสร้างบ้านเป็นศูนย์เรียนรู้ การเพาะเห็ด การทำนา...ที่นี่ยังทำการเกษตรอยู่มาก ผมก็คนหนึ่งที่ยพยายามจะทำให้ดีที่สุด...เดิมทีนี่ก็ทำเกษตรกันทั้งนั้น ที่เลิกไปก็มี เพราะลูกหลานเรียนจบก็ไปทำงานโรงงาน บริษัท ราชการ คนรุ่นเก่าๆ บางคนก็แก่แล้วทำไม่ไหว ก็เลิกไปเป็นธรรมดา...”

(อตุลย์ วิเชียรชัย, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2563)

“...ฉันอายุ 70 ปี แล้ว มีเชื้อสายชาวมอญ แม่พูดมอญได้...ฉันนี้อยู่คลองหก มาตั้งแต่เกิดอาชีพทำนา...เห็นทุ่งนา คลอง และเรือมาตั้งแต่เกิด...”

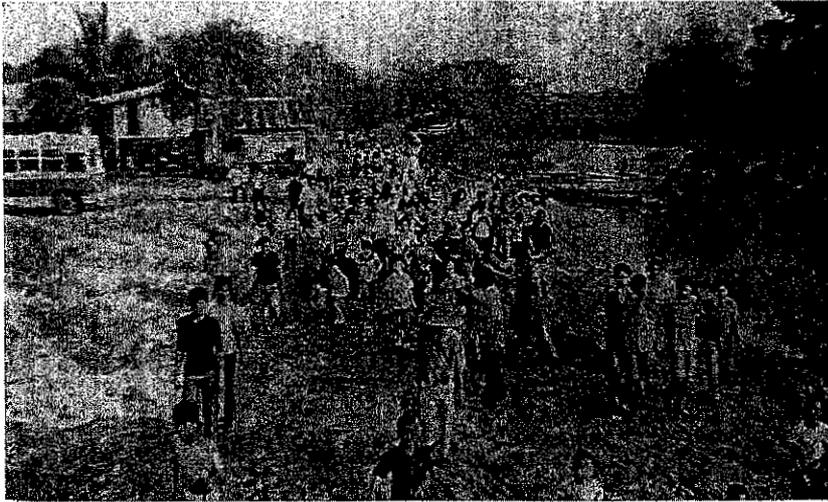
(สุนี สัจประไพ, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2563)

“...ชาวบ้านในอดีตก็ทำนาเป็นส่วนใหญ่...เดิมเวลาทำนาต้องขึ้นหลังควาย หวานข้าวเลยนะ สมัยรุ่นยายโน้น เพราะถ้าข้างมาจะได้หนีหั้น...ทางข้างผ่าน อย่างว่าเมื่อก่อนมันเป็นป่า ไม่ได้เป็นอย่างทุกวันนี้...ยังมีทำนาอยู่ ที่ดินตัวเองบ้าง เขาเขาบ้าง เกษตรแบบนี้ยังมีอยู่ ไม่ใช่ทำงานโรงงานหมด...”

(สุขร สัจประไพ, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2563)

“...พุดง่าย ๆ เลยนะ ฝั่งที่เป็นเมืองและได้รับการพัฒนามากหน่อยก็เป็นแถว ๆ พื้นที่ซึ่งอยู่ใกล้ หรืออยู่รอบ ๆ ม. ราชมงคล...ความเจริญต่าง ๆ ตามมาจากที่มีมหาวิทยาลัยมาตั้งอยู่นั่นเอง...ชื่อ ม. กับชื่อชุมชนของเรามักไปด้วยกันเสมอ นะ สังเกตดูสิ เขาจะเรียกกันว่า ‘ราชมงคลคลองหก’...”

(จารีรัตน์ กล่อมขาง, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม 2563)

ภาพที่ 7 ตลาดปากคลองหก หมู่ 16 ประมาณปี พ.ศ. 2512 ในภาพเป็นพิธีแห่นาค
ที่มา: (สุขสรร สั้งประไพ)

กล่าวโดยสรุป แม้ชุมชนคลองหกจะเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอคลองหลวงที่ปัจจุบันเติบโตหนาแน่นด้วยบ้านจัดสรรอาคารพาณิชย์และหน่วยงานทางราชการที่เกิดขึ้นใหม่ แต่บริเวณพื้นที่คลองหกถือเป็นเขตชุมชนรอบนอกที่ยังปรากฏพื้นที่ทำการเกษตร โดยเฉพาะการทำนาอยู่จำนวนมาก คนรุ่นใหม่บางคนให้ความสำคัญและยังคงสืบสานวิถีเกษตรอย่างมุ่งมั่นและจริงจัง ดังสะท้อนให้เห็นถึงตัวตนของชุมชนอย่างชัดเจน กลายเป็นอัตลักษณ์ชุมชนที่สำคัญคือ “คลองขุดประวัติศาสตร์ย่านวิถีเกษตรใกล้เมือง เพื่อ脯อบมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล”

4.4 การเปลี่ยนแปลงของชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

ความเป็นชุมชน และการเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการเพื่อการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่จะบำรุงรักษาแก้ไข้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชีวิตอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ที่ไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้จนตลอดชีวิต การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจึงมีความจำเป็นและสำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ดังนั้น เพื่อความเจริญงอกงามของชีวิต และการแก้ไข้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน มนุษย์ในฐานะสมาชิกของชุมชนนั้น ๆ จึงร่วมกันผลักดันให้ชุมชนได้รับการพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น สมาชิกในชุมชนจึงจะได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนานั้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526: 3) นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านสังคมวิทยาและการพัฒนา ได้ให้ความหมายของการพัฒนาไว้ว่า การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Directed Change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้าแล้ว (Planned Change)

ด้าน วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2549) ได้สรุปความหมายของ การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลง โดยการกระทำให้เกิดขึ้นอย่างมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้า ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จะมีส่วนที่เกี่ยวข้องสองส่วน คือ การเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ทั้งยังพึงตระหนัก ด้วยว่า ผลแห่งการพัฒนาต้องเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นเท่านั้น

อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาย่อมมาควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงแต่ควรเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทาง มีเป้าหมาย และผลจากการเปลี่ยนแปลงนั้นควรส่งผลกระทบต่อในทางสร้างสรรค์มากกว่า การทำลาย โดยเฉพาะกับวิถีชีวิตและชุมชน

กล่าวสำหรับการเปลี่ยนแปลงในอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี หากพิจารณาในด้าน กายภาพ โครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา และสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะหากพิจารณาเข้าไปใน พื้นที่ตามขอบเขตของการศึกษา คือ ตำบลคลองสาม ตำบลคลองห้า และตำบลคลองหก ซึ่งมีบริบท ร่วมกันในเชิงประวัติศาสตร์ และถือเป็นอัตลักษณ์ร่วม คือ ประวัติศาสตร์คลองขุด หรือ คลองขุดที่ เป็นประวัติศาสตร์ของประเทศจากนโยบายการพัฒนาเพื่อขยายพื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัยให้แก่ ประชาชน เมื่อครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อันก่อให้เกิดพื้นที่ ที่เรียกว่า ‘ทุ่งหลวง’ ปัจจุบันนี้พื้นที่คลองขุดและบริเวณใกล้เคียงทุ่งหลวงนั้น บางส่วนพัฒนา เปลี่ยนแปลงมาเป็นอำเภอคลองหลวง เจริญเติบโตขึ้นมาตามลำดับ จากชุมชนเล็ก ๆ ที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิง เกษตรกรรม มีพื้นที่สำหรับทำการเกษตร เช่น ทำนาทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ เปลี่ยนแปลงสู่ การเป็นชุมชนกึ่งเมืองและเมืองที่เติบโตขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้โดยมีระบบสาธารณูปโภคและระบบ สาธารณูปการที่ครบครันหนาแน่นด้วยบ้านเรือน อาคาร สถานที่ ทั้งของหน่วยงานราชการและเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนบ้านจัดสรรหลากหลายโครงการ จนดูราวกับว่าในเขตพื้นที่อำเภอคลองหลวง นี้ เป็นย่านที่อยู่อาศัย ลักษณะ ‘บ้านจัดสรร’ ที่โดดเด่นและชัดเจนในความเป็น ‘ชุมชนบ้านจัดสรร ชานเมือง’ อย่างแท้จริง

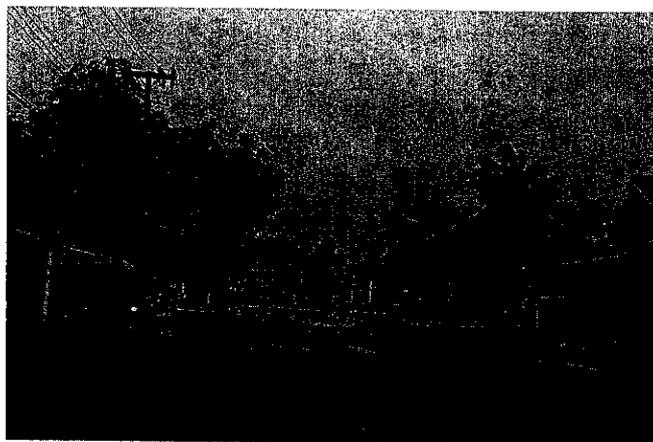
“...ท้องทุ่งแทบไม่เหลือแล้ว...ชุมชนของเรามีความเจริญขึ้น มีสถานที่ราชการหลายแห่ง ที่เป็นที่อยู่ของคนภายนอก...ส่วนตัวแล้วมองว่าชุมชนคลองห้าข้อดีคือความเป็นกึ่งเมืองกึ่ง ชนบทนี้แหละ...บ้านจัดสรรเยอะมาก...ส่วนใหญ่เป็นคนที่ย้ายมาอยู่ใหม่ นะที่มาซื้อบ้านจัดสรร... บ้านคนดั้งเดิมกับบ้านคนที่ย้ายมาใหม่แตกต่างกันมาก...”

(ตุ๊กตา อุทัยภัคตร์, สัมภาษณ์, สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2563)

“...ถนนมีการลาดยางมะตอยดีขึ้น...ประมาณ 30 ปีก่อน การคมนาคมหลักเป็นทางเรือ ต่อมาเริ่มมีรถประจำทาง ปัจจุบันผู้คนส่วนใหญ่ใช้รถยนต์ส่วนตัว...ไฟฟ้าเข้าถึงในทุกพื้นที่ แต่น้ำประปาบางพื้นที่ของหมู่บ้านยังใช้น้ำประปาหมู่บ้าน เพราะราคาถูกกว่า...ลักษณะที่อยู่ อาศัย...ส่วนใหญ่เป็นบ้านแบบยุคปัจจุบัน บ้านเรือนที่ปลูกขึ้นภายหลังเป็นแบบอาคารสมัยใหม่

แต่บางหลังคาเรือนก็ยังเป็นแบบดั้งเดิม มีได้ถุนสูง...ที่เป็นแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์แทบ
“ไม่เหลือ...”

(สายวรุณ วีระยุทธ, สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2563)

ภาพที่ 8 ถนนลาดยางทอดตัวไปยังพระพุทธรูปที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชนในชุมชน

ภาพที่ 9 สายวรุณ วีระยุทธ ข้าราชการครูบำนาญ

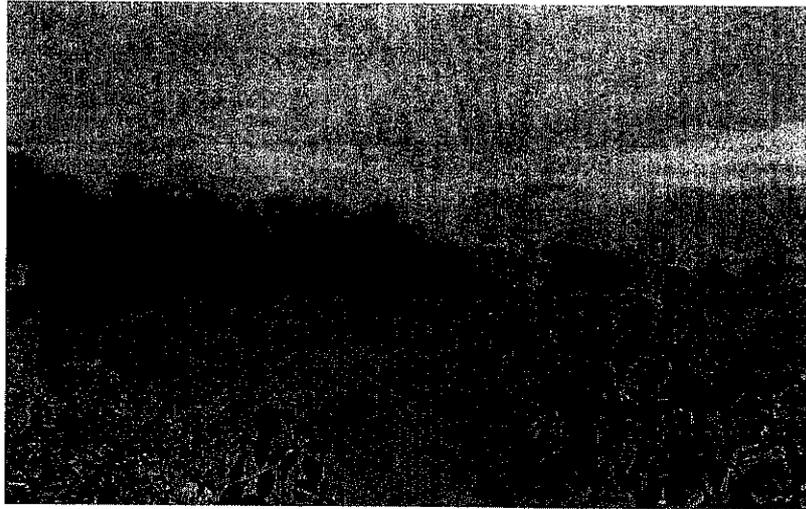
หากพิจารณา เมื่อโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์จากที่ดิน เปลี่ยนจากภาคเกษตรเป็นเพื่ออยู่อาศัย ดังเช่นตัวอย่างข้อมูลที่สำรวจโดยองค์การบริหารส่วนตำบล คลองสาม ซึ่งให้เห็นว่า ตำบลคลองสาม มีพื้นที่ทั้งหมด 48 ตารางกิโลเมตร หรือ 30,000 ไร่ ที่ดิน ส่วนใหญ่มักใช้เพื่อการอยู่อาศัย การสาธารณสุข การเกษตรกรรม ตามลำดับสอดคล้องกับข้อมูล ด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจ หรือรายได้ประชากร ที่บ่งชี้ว่าประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง รองลงมาคือ เกษตรกรรมและค้าขาย ดังปรากฏแหล่งที่มาของรายได้เรียงลำดับมากไปหาน้อย คือ ค่าแรงและเงินเดือน 11,434 บาท/ครัวเรือน กำไรสุทธิจากธุรกิจที่ไม่ใช่การเกษตร 3,852 บาท/ ครัวเรือน กำไรสุทธิจากการทำการเกษตร 409 บาท/ครัวเรือน สะท้อนให้เห็นว่า การประกอบอาชีพ เกษตรกรลดบทบาทลงมาก (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม, 2563) ไม่ต่างกันมากนัก ในเขตพื้นที่ ตำบลคลองห้า จากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองห้า บ่งชี้ว่า การประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีเป็น ส่วนน้อยอยู่ตามชุมชนรอบนอก ได้แก่ การทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ เนื่องจากการขยายตัวของ พื้นที่ อยู่อาศัยและอุตสาหกรรม (องค์การบริหารส่วนตำบลคลองห้า, 2563) แต่สำหรับในเขตพื้นที่ ตำบลคลองหก ปรากฏข้อมูลบ่งชี้ว่า ประชาชนยังประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นส่วนใหญ่คือ ทำนา ทำสวน ทำไร่ รองลงมาคือ ประกอบอาชีพค้าขาย ธุรกิจส่วนตัว และโรงงานขนาดเล็กและขนาดย่อม เป็นส่วนน้อย ส่วนที่เดินทางไปทำงานในโรงงานนอกเขตพื้นที่นั้นยังมีไม่มากเท่าใด (องค์การบริหาร ส่วนตำบลคลองหก, 2556) อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์บอกเล่าจาก คนในพื้นที่ พอสรุปได้ว่า ประชาชนที่ดำรงชีวิตวิถีเกษตร หรือมีอาชีพเป็นเกษตรกรนั้นลดน้อยลงจาก อดีตมาก

“...ถามว่ายังทำนากันไหม ยังมีนะ แต่คนรุ่นใหม่ก็ไปทำอย่างอื่นมากขึ้น...อย่างฉันนี้ อยู่คลองหกตั้งแต่เกิดพ่อเป็นครู อาชีพทำนา ปัจจุบันไม่ทำแล้ว ลูกหลานก็ทำงานเอกชน โรงงานรับจ้าง...”

(สุนี สัจประไพ, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2563)

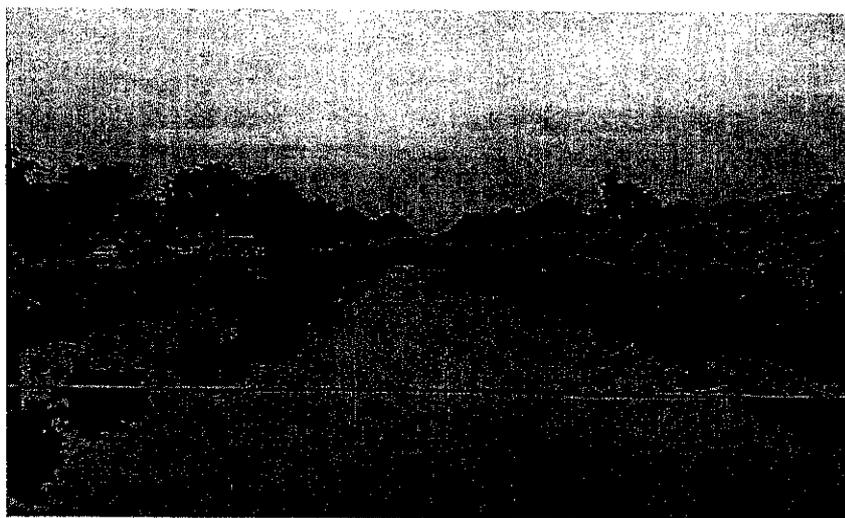
“...ชาวบ้านในอดีตก็ทำนาเป็นส่วนใหญ่...เดิมเวลาทำนาต้องขึ้นหลังควายหว่านข้าว เลยนะ สมัยรุ่นยายโน้น...”

(สุขสรร สัจประไพ, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2563)

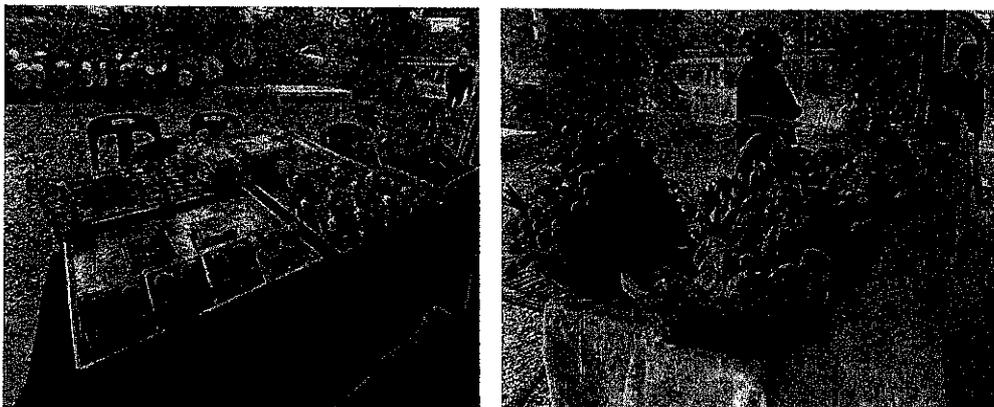
ภาพที่ 10 พื้นที่ทุ่งนาบางส่วนที่ยังหลงเหลืออยู่ในเขตตำบลคลองห้า

เมื่อสภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่เปลี่ยนแปลง จากทุ่งหลวง ท้องนา เป็นย่านที่อยู่อาศัยที่ครบครันด้วยโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภค สาธารณูปการ การสัญจรทางบกแทน การสัญจรทางน้ำ

ภาพที่ 11 สภาพคลองชุดปัจจุบันในเขตพื้นที่อำเภอคลองหลวง

อาชีพของประชาชนก็ต้องปรับเปลี่ยนจากเกษตรกรสู่การทำงานรับจ้าง ค้าขาย หรือ แม้กระทั่งรับราชการ ส่งผลให้วิถีชีวิตด้านวัฒนธรรมประเพณี คติความเชื่อ พิธีกรรม การปฏิบัติตัว ต้องปรับเปลี่ยนไปด้วยตามสถานการณ์ของโลกในยุคปัจจุบัน

ภาพที่ 12 สินค้าจากกลุ่มอาชีพในตลาดท่องเที่ยววันวิถี ตำบลคลองห้า

ถึงกระนั้นวิถีชีวิตอันเนื่องศาสนา ประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาซึ่งสัมพันธ์กับศาสนา ก็ยังมีบทบาทและมีอิทธิพลอยู่ในชีวิตของผู้คนอยู่แม้ว่าจะปรับลดความเข้มข้น เข้มแข็งลงให้เหมาะสม กับความเป็นไปของชีวิต ดังจะพิจารณาได้จากเสียงสะท้อนต่อไปนี้

“...คนในชุมชนสมัยก่อนจะแต่งกายง่าย ๆ มีการใส่ผ้าถุง ปัจจุบันเปลี่ยนไปตามสมัยนิยม... ส่วนความเชื่อทางพุทธศาสนายังคงสืบทอดมา ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มีทั้งยังคงไว้ เช่น ประเพณีลูกหนู บางพิธีกรรมหายไป เช่น การโกนจุกเด็ก...”

(วรลักษณ์ วีระยุทธ, สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2563)

“...การแต่งกายทันสมัยมากขึ้น วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ อยากให้อนุรักษ์ไว้ให้มีการปฏิบัติเหมือนเดิม เนื่องจากบุคคลยุครุ่นยายเก่าแก่มียังมีชีวิตอยู่...ได้เรียนรู้ได้สืบทอด แต่ก็ต้องยอมรับว่าคนรุ่นใหม่ก็มีวิถีชีวิตในแบบของเขา เปลี่ยนแปลงไปบ้างตามยุคตามสมัย...”

(พิมพ์ลดา วัชรศิริโรจน์, สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2563)

“...ที่อยู่อาศัย วิถีชีวิต เครื่องประดับ เสื้อผ้า ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม อยากให้มีการอนุรักษ์ คงเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง...แต่ก็คงห้ามหรือหยุดไว้ไม่ได้...จึงอยากให้อนุรักษ์ไว้ให้มากที่สุดก่อน...อย่างประเพณีจตุลูกหนูในวันสงกรานต์นี้ พยายามรื้อฟื้นกันให้มากขึ้น ยังมีจุดอยู่นะ...”

(สมหมาย คำทา, สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2563)

ภาพที่ 13 การแต่งกายและการรับประทานอาหารร่วมกันของครอบครัวหนึ่งในชุมชนคลองห้า

จากที่ยกมา สะท้อนให้เห็นได้ว่าประชาชนในชุมชนรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลง การเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมประเพณีอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนั้น หลายภาคส่วนโดยเฉพาะชาวชุมชนดั้งเดิม หน่วยงานราชการบางแห่ง จึงพยายามอนุรักษ์ สืบทอด วัฒนธรรมประเพณีที่บรรพบุรุษสั่งสมมาได้ แต่ราวกับจะเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏขึ้นนี้ และพยายามปรับรับปรับเปลี่ยนบางอย่างให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในสังคมปัจจุบันด้วย

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงของชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ปรากฏประเด็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ที่สอดคล้องกับลักษณะวิถีการดำรงชีวิต คือ 1) ปัจจัยทางกายภาพสิ่งแวดล้อม โครงสร้างพื้นฐาน ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ 2) การใช้ประโยชน์ในที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยมากกว่าด้านการเกษตรกรรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีการประกอบอาชีพ 3) วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชนพื้นถิ่นลดบทบาทลงจากวิถีการดำเนินชีวิตปกติ แต่มีความพยายามที่จะอนุรักษ์และสืบทอดไว้

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง 'วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี' มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 2) เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี และ 3) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ทั้งนี้โดยศึกษาวิเคราะห์ตามแนวคิดคติชนวิทยาและการศึกษาเชิงพื้นที่โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ชุมชน ปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ เอกสารข้อมูล กลุ่มผู้รู้ และสมาชิกในชุมชนซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูล

ผลการวิจัยพบว่า วิถีชีวิตของประชาชนในเขตชุมชนตำบลคลองสาม คลองห้า และคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี มีความคล้ายคลึงกันหลายลักษณะ เช่น บรรพชนผู้รวมกลุ่มก่อตั้งชุมชน เลือกทำเลที่ตั้งบริเวณใกล้แหล่งน้ำเป็นที่ราบลุ่ม และป่า มีความหลากหลายในชาติพันธุ์หรือเชื้อชาติ เช่น ชาวไทยพื้นถิ่น ชาวไทยเชื้อสายมอญ ชาวไทยเชื้อสายลาว ชาวไทยเชื้อสายจีน แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นปกติสุข การดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพนั้น แต่เดิมนั้นส่วนใหญ่ทำการเกษตร เป็นเกษตรกร ทำนา ทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ มีพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักสำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มีวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การละเล่น ตลอดจนความคิดความเชื่อที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและการดำรงชีวิตในชีวิตประจำวัน ดังตัวอย่างวัฒนธรรมการประกอบอาหารและรับประทานอาหาร การทำบุญด้วยอาหารคาวหวานในวันพระ ประเพณีวันสงกรานต์ การเล่นส่บ้า ตลอดจนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับช่วงชีวิต เช่น การไว้จุก การโกนผม และพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายหรือทำศพ นอกจากนี้ ยังปรากฏภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมา แม้จะเลือนจางและลดบทบาทลงมาก เช่น การจุดลูกหนู การสานภาชนะสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ถึงกระนั้นยังมีกลุ่มที่ให้ความสำคัญและพยายามอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การละเล่น และภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาไว้

สำหรับอัตลักษณ์ชุมชนอำเภอคลองหลวงนั้น พบว่า เป็นชุมชนในเขตพื้นที่ประวัติศาสตร์คลองขุด และเปลี่ยนผ่านมาสู่ยุคการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีบ้านจัดสรรชานเมืองหนาแน่น ประชาชนปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตโดยสัมพันธ์กับวัฒนธรรมประเพณีเชื้อชาติ ศาสนา และสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ กล่าวได้ว่า พื้นที่อำเภอคลองหลวงมีอัตลักษณ์ที่สำคัญ 'ประวัติศาสตร์คลองขุด บ้านจัดสรรชานเมือง อดีตริมนแดนวัฒนธรรมเชื้อชาติ ย่านการค้าชีวิตกิ่งเมืองกิ่งวิถีเกษตร' ส่วนอัตลักษณ์ชุมชนย่อย 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนตำบลคลองสามคือ 'คลองขุดประวัติศาสตร์ ชุมชนบ้านจัดสรรชานเมือง ลือเรื่องเจดีย์แปลก' ชุมชนตำบลคลองห้าคือ 'คลองขุดประวัติศาสตร์ ย่านพิพิธภัณฑ์'

แหล่งเรียนรู้ ระบุคนอยู่หลากหลายวัฒนธรรม’ และชุมชนตำบลคลองหกคือ ‘คลองขุดประวัติศาสตร์ ย่านวิถีเกษตรใกล้เมือง เพื่อฟูรบวมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล’

ด้านการเปลี่ยนแปลงของชุมชน พบว่า ชุมชนอำเภอคลองหลวงมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ สอดคล้องกับลักษณะวิถีการดำรงชีวิต คือ 1) ปัจจัยทางด้านกายภาพสิ่งแวดล้อม โครงสร้างพื้นฐาน ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ 2) การใช้ประโยชน์ในที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยมากกว่าด้านการเกษตรกรรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีการประกอบอาชีพด้วย และ 3) วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชนพื้นถิ่นลดบทบาทหลงจากวิถีการดำเนินชีวิตปกติ แต่มีความพยายามที่จะอนุรักษ์และสืบทอดไว้

5.2 อภิปรายผล

การดำเนินชีวิตของคนตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เมื่อการดำเนินชีวิตนั้นหล่อหลอมรวมกันเข้า ได้รับยึดถือเป็นแบบ เป็นวิถี ที่เกิดการเรียนรู้ ปรับรับ เข้าใจร่วมกัน และส่งทอดต่อ ๆ กันมา จนเป็นที่ยอมรับจากทั้งคนในชุมชนและคนนอกชุมชนการดำเนินชีวิตนั้น ๆ ของปัจเจกบุคคลจะกลายเป็นการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและกลายเป็นวิถีของชุมชนไปพร้อมกันด้วยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยสี่ อันได้แก่ ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค จะมีอิทธิพลทำให้เกิดวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา การประพฤติปฏิบัติ คติความเชื่อ ความคิดอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนได้ด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวทางการดำเนินชีวิตในบริบทชุมชน สังคม ภายใต้ระบบวัฒนธรรม แท้จริงแล้วมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการและความจำเป็นของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้อย่างเป็นปกติสุข แม้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ก้าวกระโดด ซึ่งแต่ละสังคมน้อมมีแนวทางหรือวิถีชีวิตบางอย่างที่เหมือนหรือแตกต่างกันได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนหรือสังคมน้อมมีส่วนในการกำหนดวิถีชีวิต ไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม ชุมชนส่วนใหญ่ก็มีวิถีชีวิตเป็นอัตลักษณ์และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ที่สามารถบ่งชี้ความเป็นชุมชนนั้นๆ ได้

ชุมชนอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ในเชิงภูมิบ้านนามเมืองและประวัติการก่อตั้งชุมชน บริเวณที่ตั้งทำเลที่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ในนาม ‘ทุ่งหลวง’ แห่ง ‘คลองรังสิต’ คลองขุดเพื่อการพัฒนาและการเพิ่มพื้นที่การเกษตรยุคแรก ๆ ของการปฏิรูปประเทศตามแนวทางและเทคโนโลยีอย่างตะวันตก

หากพิจารณาพื้นที่ชุมชนในอำเภอคลองหลวงนั้น ในอดีตมีความหลากหลายในชาติพันธุ์หรือเชื้อชาติ ส่วนหนึ่งคือชาวไทยเชื้อสายมอญ ซึ่งสามารถปรับรับเปลี่ยนแปลงตัวเองจนสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันกับชาวไทยเดิมพื้นถิ่นได้เป็นอย่างดี แม้จะมีอัตลักษณ์ซ้อนอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะก็ตาม นอกจากนี้ยังมีส่วนช่วยทำให้ผู้คนนอกพื้นที่รู้จักชุมชนมากขึ้นด้วย ดังปรากฏวัฒนธรรม ประเพณี

พิธีกรรม การละเล่น ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ ‘ชาวมอญ’ ที่ยังคงรักษาสืบทอดต่อกันมา เช่น การเล่นสะบ้า การจุดลูกหนู การทำข้าวแช่ เป็นต้นแต่ถึงกระนั้นเมื่อสังคมเจริญก้าวหน้าด้วย เทคโนโลยีก้าวไกล เศรษฐกิจนำชุมชน พื้นที่ชุมชนคลองหลวงก็ได้รับอิทธิพลจากการพัฒนานั้นโดยเฉพาะในเชิงกายภาพ และโครงสร้างพื้นฐาน พื้นที่เกษตรกรรมกลายเป็นแหล่งชุมชนบ้านเรือน อาคารชุด บ้านจัดสรร

เส้นทางการคมนาคมเพิ่มมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวราวกับว่า ‘ไร้ระเบียบ’ ตามนิยาม ความไร้ระเบียบ ที่หมายถึง สภาพและกระบวนการที่ไร้เสถียรภาพ (unstable) มีความอ่อนไหวสูง เปรียบบาง เมื่อมีการกระทบเพียงเล็กน้อย ทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่เป็นเส้นตรง เป็นเส้นทางคดเคี้ยว กวัดแกว่ง บางครั้งก้าวกระโดดฉับพลัน ผลลัพธ์จึงยากที่จะทำนายหาความแม่นยำได้ยาก (ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, 2537: 9) อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์การเติบโตและการพัฒนาที่ราวกับว่าไร้ระเบียบนี้ มักเกิดขึ้นกับชุมชนเมืองและกิ่งเมืองที่มีความแตกต่างหลากหลาย และรัฐเข้าไปเกี่ยวข้องนโยบาย การพัฒนา โดยเฉพาะในมิติของธุรกิจอุตสาหกรรม

เป็นที่น่าสังเกตว่า การพัฒนามักมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลง ส่วนการเปลี่ยนแปลงอาจ ทำลายอัตลักษณ์แต่ในขณะเดียวกันก็อาจเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ไปพร้อมกันด้วย สอดคล้องกับ ที่ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2558: 1) ได้กล่าวว่า อัตลักษณ์ หรือ identity ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตาม “ธรรมชาติ” หรือเกิดขึ้นลอย ๆ แต่ก่อรูปขึ้นภายในวัฒนธรรม ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง โดยที่วัฒนธรรม ก็เป็นสิ่งสร้างทางสังคม (social construct) และไม่ใช่อะไรที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่เป็นวงจรซึ่งมีผู้ เรียกว่า “วงจรแห่งวัฒนธรรม” (circuit of culture) ดังนั้น อัตลักษณ์ทั้งหลายจึงถูกผลิต (produced) ขึ้นมาถูกบริโภค (consumed) และถูกควบคุมจัดการ (regulated) อยู่ในวัฒนธรรมพร้อมกันนั้นก็ มีการสร้างความหมายต่าง ๆ (creating meanings) ผ่านระบบต่าง ๆ ของการสร้างภาพตัวแทน (symbolic system of presentation) ที่เกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ต่าง ๆ อัตลักษณ์อันหลากหลายที่ เราอาจนำมาสร้างเป็นอัตลักษณ์ของเรา

หากมองย้อนภาพประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ของ ‘ทุ่งหลวง’ คือ พื้นที่เกษตรกรรมกว้างใหญ่ มีคลองหลักและคลองซอยที่ส่งเสริมวิถีเกษตรแก่ประชาชนในอดีต แต่เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป การพัฒนา มาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลง ‘ทุ่งหลวง’ กลายเป็น ‘คลองหลวง’ และ ‘อำเภอคลองหลวง’ ใน ปัจจุบันอัตลักษณ์ซึ่งเป็นสิ่งไม่ตายตัวหรือสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง ก็แสดงตัวตนของคลองหลวงในฐานะอำเภอ คลองหลวงอีกครั้ง แต่อย่างน้อยก็มียากเหง้าของการก่อกำเนิดชุมชนติดตัวมาด้วย อาจกล่าวได้ว่า พื้นที่อำเภอคลองหลวงมีอัตลักษณ์ที่สำคัญใหม่ คือ ‘ประวัติศาสตร์คลองชุด บ้านจัดสรรมุดหนาแน่น อดีตดินแดนวัฒนธรรมเชื้อชาติ ย่านการค้ารังชีวิตกิ่งเมืองกิ่งวิถีเกษตร’ ส่วนอัตลักษณ์ชุมชนย่อย 3 ชุมชน ในเขตพื้นที่อำเภอคลองหลวง ได้แก่ ชุมชนตำบลคลองสาม คือ ‘คลองชุดประวัติศาสตร์ ชุมชนบ้านจัดสรรขานเมือง ลือเรื่องเจดีย์แปลก’ ชุมชนตำบลคลองห้าคือ ‘คลองชุดประวัติศาสตร์ ย่าน พิพิธภัณฑสถานแห่งเรียนรู้ ระคนอยู่หลากหลายวัฒนธรรม’ และชุมชนตำบลคลองหกคือ ‘คลองชุดประวัติศาสตร์

ย่านวิถีเกษตรใกล้เมือง เพื่อรองรับมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล' นั้น คือ การเกิดขึ้นใหม่ของชุมชนบนฐานรากของประวัติศาสตร์ทางกายภาพ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ที่ปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลง ผสมกัน ท่ามกลางการก้าวไปของยุคสมัยที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

การพัฒนาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงมีความซับซ้อนของมิติความเป็นชุมชนในแทบทุกมิติ เช่น มิติการใช้ที่ดินหรือพื้นที่ ทุ่งนากลายเป็นหมู่บ้านจัดสรร ขณะที่บ้านจัดสรรบางแห่งโฆษณาชวนเชื่อว่าโครงการอยู่ใกล้ชิตธรรมชาติ ท่ามกลางวิถีเกษตร หรือแวดล้อมด้วยทุ่งนา เพื่อดึงดูดความสนใจแก่ผู้ที่ต้องการซื้อที่อยู่อาศัย ชุมชนเริ่มแออัดมากขึ้น บรรดาคนที่อยู่ในภาคการผลิตสมัยใหม่ ส่วนหนึ่งสามารถที่จะผันตัวเองหรือโยกย้ายไปอยู่ในบ้านจัดสรรที่ขยายตัวออกไปแย่งพื้นที่การทำนาของชาวบ้าน หรืออาจสร้างบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่เดิมแต่รูปแบบโครงสร้างสมัยใหม่ (อคิน รพีพัฒน์, 2542: 72) ถือเป็นความย้อนแย้ง ซับซ้อน ของการใช้พื้นที่อย่างน่าสนใจยิ่ง

การเปลี่ยนแปลงของเมืองในลักษณะนี้ ยังส่งผลให้กิจกรรมที่คนเคยทำร่วมกันในบริบทชุมชนดั้งเดิมต้องสูญหายไป วัฒนธรรมประเพณี การดำเนินชีวิตอย่างดั้งเดิมในชุมชน อาจถูกรากการและภาคธุรกิจดึงออกไปจากวิถีชีวิตที่แท้จริง หรือถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเพื่อประโยชน์อื่น ๆ เช่น โครงการท่องเที่ยวที่ชวนวิถีที่อาศัยแปลงนาเป็นฉากหลังเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยไม่คำนึงถึงรากเหง้าหรือการทำนาอย่างแท้จริงของชาวนาอาชีพ

ในมิติการท่องเที่ยวนี้ มีตัวอย่างชัดเจนที่เกี่ยวกับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง เช่น ชุมชนเกาะปันหยี ซึ่ง พิทยา บุขรรัตน์ (2544: 149) ได้ศึกษาโครงสร้างพลวัตวัฒนธรรมการผลิตและวัฒนธรรมการบริโภคของชุมชนเกาะปันหยี ชี้ให้เห็นว่า เกาะปันหยี คือ เวทีธุรกิจกลางน้ำ ที่มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและพัฒนาการตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผลพวงจากการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในบริเวณอ่าวพังงาขยายวงออกไปอย่างกว้างขวาง โดยนำเอาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากรในท้องถิ่น และวัฒนธรรมชุมชนเป็นสิ่งที่ล่อใจ ทำให้นักท่องเที่ยวต่างพากันหลั่งไหลเข้ามา ส่งผลให้เกิดระบบตลาดการค้าและกระแสทุนนิยมขึ้นในชุมชน ชาวบ้านต่างพากันปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตให้มีเป้าหมายหลักเพื่อตอบสนองจากภายนอกมากกว่าการผลิตเพื่ออยู่เพื่อกิน ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวปันหยีตกอยู่ในสภาพสูญเสียความสามารถในการจัดการทรัพยากรของตนไปอย่างรวดเร็ว แต่สำหรับชุมชนอำเภอคลองหลวงนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิได้มาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นหลัก แต่ประเด็นที่สำคัญคือชุมชนอยู่ใกล้แหล่งธุรกิจและอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ทั้งยังอยู่ไม่ไกลจากเมืองหลักต่าง ๆ ส่งผลให้พื้นที่ถูกใช้ไปเพื่อการก่อสร้างที่อยู่อาศัยจำนวนมาก ถือได้ว่าเป็นย่านที่อยู่อาศัยใกล้เมืองย่านปริมาณพลที่สำคัญแห่งหนึ่ง ทั้งนี้ยังไม่รวมการใช้พื้นที่เพื่อตั้งหน่วยงานทางราชการและองค์การเพื่อสาธารณประโยชน์จำนวนหนึ่งด้วย สอดคล้องกับผลวิจัยของ ดร.ณัฐศักดิ์ ตติยะลาภะ และเจตต์ คุชฤทธิ์ (2561) ซึ่งได้ศึกษาการสร้างตัวแบบการจัดการที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน ตำบลพิชอุดม อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัย

การสูญเสียที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของชาวมุขชนตำบลพิชอุดม อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ประกอบไปด้วย 1) บังคับจากการพัฒนาและความเหลื่อมล้ำที่เกิดจากอำนาจรัฐ 2) บังคับจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง และ 3) บังคับจากความเหลื่อมล้ำของรายได้ และการรุกรืบของกลุ่มอำนาจทุน ชุมชนไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ในขณะที่พื้นที่คลองหลวงมีพื้นที่ทางเกษตรลดน้อยลง เพราะกลายเป็นบ้านจัดสรรมาแทนที่และมีคนต่างถิ่นย้ายเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

จึงไม่แปลกอันใดหากจะกล่าวว่า พื้นที่ชุมชนคลองหลวงนอกจากจะมีประวัติศาสตร์ยาวนาน ยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงหลากหลายมิติ ซึ่งไม่แน่ว่าจะเป็นผลกระทบในเชิงสร้างสรรค์ มีเสถียรภาพ เข้มแข็งไม่เปราะบาง แต่กระนั้นก็อาจเป็นความไร้ระเบียบ อย่างเป็นระบบ ในแบบชุมชนกึ่งเมืองกึ่งวิถีเกษตรที่นำให้ความสนใจต่อไป

5.3 ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้การวิจัยเรื่อง ‘วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี’ ยังประโยชน์แก่ผู้สนใจกว้างขวางมากยิ่งขึ้น คณะผู้วิจัยจึงมีประเด็นข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

5.3.1 ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนระดับหมู่บ้าน หมู่อื่น ๆ ในเขตอำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี สำหรับขยายผลต่อยอดและประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนมากที่สุด

5.3.2 ควรศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนย่อย ระดับหมู่บ้านในอำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เพื่อเข้าใจสถานการณ์แห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวาง ถ่องแท้มากยิ่งขึ้น

5.3.3 ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการปัญหา กำหนดแผน และโครงการพัฒนาชุมชนในอำเภอลองหลวง สามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นฐานข้อมูลประกอบเพื่อพัฒนาต่อยอด ผลักดันนโยบาย โครงการ สำหรับพัฒนาชุมชนในอำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ต่อไปได้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2540. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับ
ประถมศึกษาและมัธยมศึกษา. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. 2559. วัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญา. กรุงเทพฯ:
รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- กฤตถนภัต บุญยัษฐีเยร. 2548. การออกแบบระบบสารสนเทศแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น
สำหรับสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต.
- กฤษฎา บุญชัย. 2541. “ความยากจน” ในชนบท. (หน้า 119). ใน คนจนไทยในภาวะวิกฤต.
ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จังหวัดปทุมธานี. 2562. เกี่ยวกับจังหวัด. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก:
<http://www2.pathumthani.go.th/index.php>. (2563, 22 สิงหาคม).
- จันทิมา อังคพณิชกิจ และพิพัฒน์ กระแจะจันทร์. 2561. ท้องถิ่นรังสิตในประวัติศาสตร์และความ
ทรงจำ: จากเรือสู่อุทกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนประตุน้ำ
จุฬาลงกรณ์ และชุมชนตลาดปากคลองหนึ่ง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง.
- จิตตินันท์ เฉลิมคุปต์ และณัฐชานา พวงทอง. 2560. การศึกษาชีวิตและครอบครัว. (พิมพ์ครั้งที่ 2).
นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- จิราพร ดอกบัว. 2552. วิถีชีวิตของนักศึกษามหาวิทยาลัยนเรศวร พะเยา. ปรียญมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- จิราภรณ์ ภัทรภานุภัทร. 2528. สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ:
โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิรพรรณ กาญจนะจิตรา. 2530. การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จารีรัตน์ กล่อมขาง. 2563, 10 สิงหาคม. ชาวบ้านตำบลคลองหก. สัมภาษณ์.
- จำเริญ รุณเดื้อย. 2563, 31 กรกฎาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- เจตต์ คชฤทธิ์. 2552. เอกสารรวมบทความ วิถีไทย: สังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม.
ปทุมธานี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ในพระบรมราชูปถัมภ์
- เจนจิรา ไชยสาร. 2563, 31 กรกฎาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- เจริญ สายนารา. 2563, 20 กันยายน. ชาวบ้านตำบลคลองสาม. สัมภาษณ์.
- เจษฎากร อ้นจรรุญ. 2563, 20 กันยายน. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.

- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2558. *อัตลักษณ์ วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลง*. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. 2537. *ทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos Theory) กับทางแพร่งของสังคมสยาม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- ณัฐพงศ์ รังงาม. 2559. แนวคิดอัตลักษณ์ท้องถิ่นภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*. 2(5): 2.
- ดรณศักดิ์ ตติยะลาภะ และเจตจิต คชฤทธิ์. 2561. *ศึกษาการสร้างตัวแบบการจัดการที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน ตำบลพืชอุดม อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี*. ปทุมธานี: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.
- ตุ๊กตา อุทัยภักตร์. 2563, 29 กรกฎาคม. *ชาวบ้านตำบลคลองห้า*. สัมภาษณ์.
- ชัชฌิมพร เต็ดขุนทด. 2556. *การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดสมุทรสงคราม*. ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ทบ สงวนทรัพย์. 2549. *การดำรงชีวิตของชาวอำเภอที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองเชียงราย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงราย.
- ทรงคุณ จันทจร, พิสิฐภูมิ บุญไชย และไพรัช ฤติย์ผาด. 2552. *คุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้*. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เทศบาลเมืองคลองหลวง. 2563. *เกี่ยวกับตำบล*. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก: <https://www.khlongluang.go.th/home>. (2563, 22 สิงหาคม).
- เทียมจันทร์ อ้าแหว และคณะ. 2537. *ของดีเมืองปทุม*. กรุงเทพฯ: พิวเจอร์เพรส.
- ไทยตำบล. 2563. *ข้อมูลตำบลคลองห้า อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี*. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก: <https://www.thaitambon.com/tambon/130205>. (2563, 22 สิงหาคม).
- ธนาวรรษ บางชวด. 2563, 29 กรกฎาคม. *ชาวบ้านตำบลคลองห้า*. สัมภาษณ์.
- นวลปรานต์ มั่นเพียร. 2563, 31 กรกฎาคม. *ชาวบ้านตำบลคลองห้า*. สัมภาษณ์.
- นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ. 2560, มกราคม-เมษายน. *แนวคิดมานุษยวิทยากับการศึกษาความเชื่อ*. *สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย*. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 25 (47): 192-193.

- นันทพร ศรีสุทษะ. 2544. วิธีชีวิตชุมชนกับการเกิดโรคเบาหวาน กรณีศึกษา ชุมชนบ้านจัว ตำบล
สมัย อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต,
สาขาส่งเสริมสุขภาพ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิเทศ ดินณะกุล. 2544. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีศักร วัลลิโภดม และเอกวิทย์ ณ ถลาง. 2537. มองอนาคตบท: บทวิเคราะห์
เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย ชุมทางความคิด ชุมมองอนาคต อันดับที่ 1.
(พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- นิพันธ์ วิเชียรน้อย. ม.ป.ป. ปทุมธานี สภาพแวดล้อมและประวัติศาสตร์กับชื่อพื้นที่เขตการปกครอง
ท้องถิ่น. ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บุญพา แสงกระจ่าง. 2563, 18 พฤษภาคม. ชาวบ้านตำบลคลองสาม. สัมภาษณ์.
- บุญยงค์ เกศเทศ. 2550. ภูมินิเวศสร้างค่า ภูมิปัญญาสืบคน. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม.
- ประคอง นิมมานเหมินทร์, เทียมจันทร์ อ่ำแหวน และโสวัตรี ณ ถลาง. 2556. คติ...ความเชื่อและ
ศาสนา ในเมืองธัญบุรี 111 ปี ที่ระลึกเนื่องในโอกาสครบ 111 ปี เมืองธัญบุรี.
ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- ประเชิญ กรดนม. 2563, 31 กรกฎาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- ประทวน สุดใจ. 2563, 18 พฤษภาคม. ชาวบ้านตำบลคลองสาม. สัมภาษณ์.
- ประสิทธิ์ พันธวงษ์ และคณะ. 2562. การศึกษาวิถีชีวิตภูมิปัญญาและการเชื่อมโยงอารยธรรม ศรี
วิชัยของ ลุ่มแม่น้ำตาปี จังหวัดสุราษฎร์ธานี. วารสารมหาจุฬานาครธรรมศน์. 6(1): 431-454.
- ปรีตตา เฉลิมเผ่า ก่ออนันตกุล. 2545. อัตลักษณ์ซ้อนของนักมานุษยวิทยาในบ้านเกิด.
(หน้า 201-202). ใน ปรีตตา เฉลิมเผ่า ก่ออนันตกุล (บก.) คนใน: ประสบการณ์
ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2554. มโนทัศน์การดำรงชีพ Livelihoods. เชียงใหม่: กองทุนพัฒนา
วิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พัฒนสาระ. 2557. การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก:
http://paisamkr.blogspot.com/2014/04/blog-post_28.html. (2563, 22 สิงหาคม).
- พิทยา บุขรรัตน์. 2554. เกาะปันหยี่: เวนที่ธุรกิจกรรมกลางน้ำ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย
- พิมพ์ลดา วัชรเกียรติโรจน์. 2563, 29 กรกฎาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- ไพพรรณ เกียรติโชคชัย. 2541. กิจกรรมการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: ศรีอนันต์
การพิมพ์.

- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. 2524. การบริหารงานพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ภูสิทธิ์ ชันติกุล. 2555. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิสังคมและวิถีชีวิต. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก: http://www.elfhs.ssru.ac.th/phusit/file.php/1/moddata/forum/1/5/_pdf. (2563, 10 พฤษภาคม).
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2545. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการบริหารการพัฒนา. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. 2560. แนวคิดการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกรอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก: http://www.chaipat.or.th/site_content/70-3/283-self-reliance.html. (2563, 22 สิงหาคม).
- ยศ บริสุทธิ์. 2558. การศึกษาชุมชน: แนวคิดฐานการวิจัย และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- รังสิมา พิมพ์ทอง. 2563, 13 พฤษภาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- รุ่งนภา แก้วธรรม. 2563, 18 พฤษภาคม. ชาวบ้านตำบลคลองสาม. สัมภาษณ์.
- ลินดา งามขำ. 2557. ชีวิตและอัตลักษณ์ของนางฟ้าชุดเขียว. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- วรรณพร อนันตวงศ์, เก็ดถวา บุญปรากฏ และปัญญา เทพสิงห์. 2561. วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของชุมชนคีรีวง. ใน รายงานการประชุมมหาดใหญ่วิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 9. ระหว่างวันที่ 20-21 กรกฎาคม 2561. (27-41). สงขลา: มหาวิทยาลัยมหาดใหญ่.
- วนิดา ตรีสวัสดิ์. 2555. “วัดมอญ จังหวัดราชบุรี: การจัดภูมิทัศน์ และความหมายของอัตลักษณ์ชุมชน”. *ร่มพฤกษ์*. 30(2): 1-28.
- วรลักษณ์ วีระยุทธ. 2563, 29 กรกฎาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- วิเชียร ราชบุรี. 2563, 21 กรกฎาคม. ประธานหมู่บ้านวารักษ์ ตำบลคลองสาม. สัมภาษณ์.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. 2549. การพัฒนาเมืองและชนบทประยุกต์. กรุงเทพฯ: พอร์เพช.
- วิไลวรรณ ทวีศรี. 2560, พฤษภาคม-สิงหาคม. อัตลักษณ์ชุมชน: แนวคิดและการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนโดยหลักพุทธสันติวิธีของเทศบาลตำบลเชียงคาน จังหวัดเลย. *วารสารศิลปะการจัดการ*. 1(2): 63-73.
- ศิขรา ศิริสาร. 2556, กรกฎาคม-กันยายน. กระบวนการปฏิสัมพันธ์และการสร้างอัตลักษณ์ร่วมในแฟนเพจเฟซบุ๊ก: ศึกษากรณีแฟนเพจฮิปคิงดอม. *วารสารวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์*. 24(3): 6.
- ศิรินาด ปันทองพันธ์. 2546. การรับรู้และการสื่อสารในการแสดงอัตลักษณ์ความเป็นชาวดั้งของนักศึกษาภาคใต้ในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ศิริวรรณ เจนกระจวน. 2563, 20 กันยายน. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- ศุภคต แก้วถ้งเมือง, อธิวัตร ศรีสมบัติ และวิลาศ โภธิสาร. 2560. วิถีชีวิตชุมชนชาวไร่อ้อย บ้านหนองดินดำ อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ. วารสารวิชาการ มจร. บุรีรัมย์. 2(2), 108-118.
- ศุภวรรณ เจริญชัยสมบัติ. 2554. การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชุมชนจากการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สถาพร ศรีสังข์. 2533. การประสมประสานทางสังคม-วัฒนธรรมไทยพุทธ และไทยมุสลิม ที่ปรากฏในการเล่นล่อแหงของอำเภอกันตัง จังหวัดตรัง. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- สมบัติ ติกสมบูรณ์. 2563, 31 กรกฎาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. 2536. ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สมพร หนูเล็ก. 2563, 13 พฤษภาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- สมสวัสดิ์ อเดชพทอินันท์. 2553. ความรู้ ความเชื่อ และพฤติกรรมเรื่องภูแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสถิติประยุกต์และเทคโนโลยีสารสนเทศ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สมหมาย คำหา. 2563, 13 พฤษภาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- สมัย สุทธิธรรม. 2543. สารคดี ชุด ถิ่นทองของไทย: ปทุมธานี. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2526. การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- _____. 2544. เพื่อความสุข. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- _____. 2551. ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายวรุณ วีระยุทธ. 2563, 31 กรกฎาคม. ข้าราชการครูชำนาญ ตำบลคลองสาม. สัมภาษณ์.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. เล่มที่ 23. 2541. “เรื่องภูมิปัญญาไทย”. (หน้า 17-22). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร.
- สำราญ น้อยนนท์. 2563, 13 พฤษภาคม. ชาวบ้านตำบลคลองสาม. สัมภาษณ์.
- สำราญ ผลดี. 2561. มุสลิมบางกอกน้อย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวิถีวัฒนธรรมอิสลามในเมืองหลวง. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี. 12(18): 316-327.
- สำเร็จ ลอยทะเล. 2563, 24 กรกฎาคม. ชาวบ้านตำบลคลองห้า. สัมภาษณ์.
- สุขสรร สังประไพ. 2563, 3 สิงหาคม. ชาวบ้านตำบลคลองสาม. สัมภาษณ์.
- สุนี สังประไพ. 2563, 3 สิงหาคม. ชาวบ้านตำบลคลองหก. สัมภาษณ์.

- สุนทรี่ อาสะไวย์. 2530. ประวัติคลองรังสิต การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุพจน์ แสงเงิน และคณะ. 2550. วิถีไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สุวัฒน์ คงแป้น. 2557. 12 กรณีศึกษาสู่ความมั่นคงในที่ดิน. กรุงเทพฯ: สถาบันองค์การพัฒนาชุมชน.
- สุรสิทธิ์ สุตรสุวรรณ. 2558. วิถีชีวิตชาวไทย ตำบลโพธิ์ อำเภอดำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์. วารสารสหวิทยาการวิจัย: ฉบับบัณฑิตศึกษา. 4(2): 79-86.
- เสรี พงศ์พิศ. 2548. วิธีทำและวิธีคิด แผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- เสถียร เหลืองอร่าม. ม.ป.ป. หลักการบริหารงานบุคคล. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- หทัยรัตน์ บุญโยปัทม์. 2561. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์.
- อคิน รพีพัฒน์, บรรณาธิการ. 2542. ชุมชนแออัด: องค์กรความรู้กับความเป็นจริง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- องค์การบริหารส่วนตำบลคลองสาม. 2563. สภาพทั่วไป. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก: <https://www.khlongsamlocal.go.th>. (2563, 22 สิงหาคม).
- องค์การบริหารส่วนตำบลคลองหก. 2563. ข้อมูลพื้นฐานตำบล. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก: http://klonghok.go.th/?route=page_about. (2563, 22 สิงหาคม).
- องค์การบริหารส่วนตำบลคลองห้า. 2563. สภาพทั่วไป. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก: http://www.klong5.go.th/data.php?content_id=2. (2563, 22 สิงหาคม).
- อดุลย์ วิเชียรชัย. 2563, 3 สิงหาคม. ชาวบ้านตำบลคลองหก. สัมภาษณ์.
- อภิญา เพื่อองพสุกุล. 2546. อัตลักษณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2545. ศักยภาพในทิวทัศน์. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีทรรศน์.
- Brown, D.K. 2004. *Social Blueprints: Conceptual foundations of Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Schlesinger, P. 1993. "wishful Thinking": cultural, media and collective identities in Europe Media. *Journal of Communication*. 43(2), spring: 6-15.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์โครงการวิจัย

แบบสัมภาษณ์โครงการวิจัย
เรื่อง “วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี”
ชุดโครงการ “นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาศักยภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม”

หมายเลขแบบสอบถาม ..... วันที่.....
 ชื่อนามสกุลผู้ให้ข้อมูล ..... เบอร์โทรศัพท์ .....
 ที่อยู่ .....
 .....
 ชื่อนามสกุลผู้ทำการสำรวจ .....

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนตัว

1. อายุ   13-39   40-64   65 ปีขึ้นไป
2. เพศ   หญิง   ชาย
3. ท่านมีสมาชิกในครอบครัวกี่คน มีความสัมพันธ์กันอย่างไร และเป็นชาติพันธุ์ใดบ้าง

สมาชิกคนที่	ความสัมพันธ์	ชาติพันธุ์	อายุ
1.	ตนเอง (ผู้ให้ข้อมูล)		
2.			
3.			
4.			
5.			

4. สถานที่เกิด .....
5. ท่านอยู่ที่หมู่บ้าน (ชุมชน) นี้มากี่ปีแล้ว .....
6. ท่านเคยออกจากหมู่บ้าน (ชุมชน) ไปอยู่ที่อื่นหรือไม่ ถ้าเคยไปนานเท่าไร .....
- ไม่เคย   เคย เป็นเวลา .....
7. ถ้าเคยออกจากหมู่บ้าน ท่านไปทำอะไร .....
- เรียนหนังสือ   ทำงาน   อื่น ๆ โปรดระบุ .....

ส่วนที่ 2 คำถามเกี่ยวกับวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน

1. ท่านมีวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม ที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มหรือไม่
- .....
- .....

2. ท่านคิดว่าวรรณกรรมภาษาไทย วัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มหรือไม่

.....

.....

3. ชาวบ้านมีส่วนร่วมกับองค์กรท้องถิ่น เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน โรงเรียน วัด อบต. ทำกิจกรรม
สาธารณประโยชน์อย่างสม่ำเสมอหรือไม่

.....

.....

4. มีวัด/โบสถ์ในชุมชนหรือไม่ มีพระ/บาทหลวงประจำอยู่ที่รูป/ท่าน มีการทำกิจกรรมที่สัมพันธ์กับประเพณี
วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บ้างหรือไม่

.....

.....

5. ในตำบลนี้มีประชากรชาติพันธุ์ใดบ้าง ประชากรแต่ละชาติพันธุ์อาศัยอยู่ที่หมู่บ้าน

.....

.....

6. สภาพคมนาคมจากอดีต-ปัจจุบัน (ระยะเวลา) เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

.....

.....

7. เส้นทางเข้าออกหมู่บ้านอย่างไร (รถยนต์ รถจักรยานยนต์ รถประจำทาง สามล้อ จักรยาน อื่น ๆ โปรดระบุ)

.....

.....

8. ชาวบ้านประกอบอาชีพอะไร

.....

.....

9. สภาพสาธารณูปโภคของหมู่บ้านเป็นอย่างไร (ถนน ไฟฟ้า น้ำ แหล่งน้ำ โทรศัพท์ อื่น ๆ โปรดระบุ)

.....

.....

10. ลักษณะที่อยู่อาศัย (เป็นแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์หรือแบบยุคปัจจุบัน)

.....

.....

11. สถานที่ราชการที่ตั้งอยู่ในหรือใกล้เคียงตำบล/หมู่บ้าน

.....

.....

12. มีโรงเรียนที่อยู่ในหมู่บ้านหรือใกล้กับหมู่บ้านหรือไม่ มีกี่โรงเรียน สอนระดับใด โรงเรียนมีกิจกรรมที่เกี่ยวกับ
ภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์หรือไม่

.....

.....

13. มีนักเรียนที่เข้าเรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัยบ้างไหม เมื่อเรียนจบกลับมาทำงานที่หมู่บ้านหรือเปล่า

.....

.....

14. ชาวบ้านอาศัยอยู่ประจำในหมู่บ้านส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุเท่าใด คนหนุ่มสาวออกจากหมู่บ้านไปอยู่ที่อื่นหรือไม่ ถ้าออกไปอยู่นอกหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ไปทำอะไร

.....

15. สภาพชุมชนโดยรวมมีสิ่งใดที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติพันธุ์นั้นๆ หรือไม่ เช่น ที่อยู่อาศัย วิถีชีวิต เครื่องประดับ เสื้อผ้า ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม อื่น ๆ โปรดระบุ

.....

16. ทำไมท่านถึงตัดสินใจย้ายถิ่นฐานมาที่นี่ (ตำบล.....)

.....

17. ท่านคิดว่าตำบล ..... มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง

ประวัติความเป็นมา	
ภาษา	
ลักษณะบ้านเรือน	
การแต่งกาย	
ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม	
อื่น ๆ	

18. ท่านคิดว่าตำบลที่ท่านอยู่มีความโดดเด่นอย่างไร

.....

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ: นางพิชญานี เจริญศิริ ไชยยะ
คณะ/สังกัด: หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อนวัตกรรมและการสื่อสาร
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ประวัติ

ประวัติส่วนตัว

ที่อยู่ปัจจุบัน 54/67 หมู่ 3 ต. คลองสาม อ. คลองหลวง จ. ปทุมธานี 12120

ประวัติการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต (วรรณคดีไทย) ศศ.บ. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย) อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2548-ปัจจุบัน อาจารย์สอนระดับปริญญาตรี หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อนวัตกรรมและการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ: นางนารีนาถ วงษ์ปรีดา
คณะ/สังกัด: หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อนวัตกรรมและการสื่อสาร
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ประวัติ

ประวัติส่วนตัว

ที่อยู่ปัจจุบัน 8/48 หมู่บ้านกลางเมืองราชพฤกษ์-รัตนธิเบศร์ ต.บางรักใหญ่
อ.บางบัวทอง จ.นนทบุรี 11110

ประวัติการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) ศศ.บ. มหาวิทยาลัยบูรพา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย) ศศ.ม. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2559-ปัจจุบัน อาจารย์สอนระดับปริญญาตรี หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
ภาษาไทยเพื่อนวัตกรรมและการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ: นายสิริวิทย์ สุขกันต์

คณะ/สังกัด: หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อนวัตกรรมและการสื่อสาร
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ประวัติ

ประวัติส่วนตัว

ที่อยู่ปัจจุบัน 103/78 หมู่ 4 ต.ธานี อ.เมือง จ.สุโขทัย 64000

ประวัติการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) ศศ.บ. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย) อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2552-ปัจจุบัน อาจารย์สอนระดับปริญญาตรี หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อนวัตกรรมและการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี

